

Commentarii in Haggaeum, Zachariam et Malachiam prophetas

<https://hdl.handle.net/1874/401627>

8
2
COMMENTA-

RII RABBI DAVIDIS

KIMHI IN HAGGAEVM,

Zachariam & Malachiam prophe-

tas, ex Hebraïco idiomate in

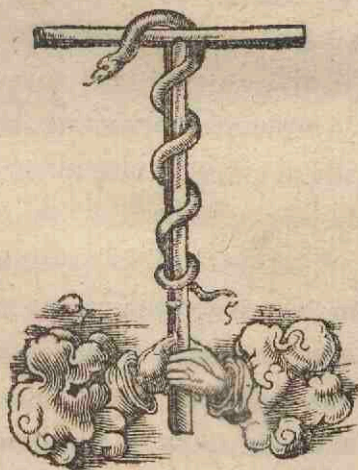
Latinum sermonem

traducti,

INTERPRETE THOMA NELO ANGLLO.

QVIBVS AVCTARII LOCO

*accessere breues quaedam observationes in eisdem pro-
phetas, partim ex Hieronymo, partim ex aliis probate
fidei authoribus decerptæ.*

PARISIIS,

Apud Martinum Iuuenem, sub insigni D. Christophori,
è regione gymnasij Cameracensium,

1 5 5 7.

CVM PRIVILEGIO.

LE quatorziesme de Nouembre, mil cinq cens cinquãte & six,
Reuerend pere en Dieu messire Iehan du Tillet, Euesque de
S. Brieu, à permis à Martin le Ieune Libraire & Imprimeur,
suyuant le priuilege du Roy, l'impresion & vente d'vn liure intitulé,
*Commentarij Rabbi Davidis Kimhi in Haggæum, Zachariam & Malachiam
prophetas, ex Hebraïco idiomate in Latinum sermonem traducti, interprete
Thoma Nelo Anglo. Quibus auctarij loco accessere breues quadam obseruatio-
nes in eisdem prophetas, partim ex Hieronymo, partim ex aliis probatae fidei
authoribus decerptæ.* Auec defense à tous autres d'y attenter ou contre-
uenir, sur les peines contenues es lettres patentes dudit Seigneur, Don-
nées à Paris le dixneuuesme iour de Ianuier, mil cinq cens cinquante
& deux, Enterinées en Parlement le troifiesme iour de Mars, audit an.

REGINALDO POLO

CARDINALI AMPLISSIMO, ET

Ecclesiæ Romanæ in Anglia Le-

gato, fausta atque fœ-

licia omnia.

*

QVI res antehac ab ultima hominum memoria gestas, & continua multarum actionum humanarum euenta mira sibi inuicem similitudine quasi cognata diligentius paulò atque accuratius expenderit, haud temerè fortassis illud plerosque Græcorum persuasissimum sibi habuisse animaduertet, πολλα τὰ τῶν ἀνθρώπων κινῶν ἕνα ὁμοειδέματα (quemadmodum ipsi loquuntur) multaque in homine, quem microcosmum appellarunt, perinde ac in superioris orbis sphaera, si non eadem prorsus magna saltem ex parte similia, simili ferè tum modo, tum ordine post longa temporum interualla repeti, ac iteratò geri, quo superioribus olim sæculis gesta leguntur. Vnde adeò quod Aristoteles, Græcorum philosophorum facile princeps, obiter in aetheris etymo explicando 1. Meteororum protulit, ubi vocabuli illius vim atque significationē ἀπὸ τῆς αἰθέρης μάκροσ, ἢ ἀπὸ τῆς αἰθέρης. i. à perpetuo potius motu, quàm ardore deductã interpretatur, idem meo quidem iudicio rerum quoque & actionum humanarum iteratæ reciprocationi non ineptè posse accommodari videtur. Quemadmodum enim ille mentes hominum atque opiniones iisdem sæpe de rebus easdem subinde in orbem redire ac repullulascere scribit, idq; non semel aut iterum, sed sæpius, (ὅτ' ἰψῆς interim hîc verbis aptissimis ὕταρ) ἕχ' ἀπαξ δὴ φησὶ 1. Meteor. 2. σμῆλ, ἢ δὲ δις, ἢ δὲ ὀλιγάκις τὰς αὐτὰς ἀόξας ἀνακυκλεῖν γινομένης

1. Meteor. 2.

EPISTOLA

εἰ τις ἀνθερωπῶν, ἀπὸ ἀπεργῶν, ita & facta nonnunquam factis & euentis euenta respondent, ut quàm proximè hæc ad illa accedere, ac tantùm non eadè planè esse, nominibus authorum paululum immutatis intelligi possint. nec quicquam hodie sub sole noui occurrat, (pro eo ac sacre etiam literę testantur, Ecclesiasticis 2.) cuius exemplar aliquot iam retrò sæculis elapsum non præterierit. Quo fit ut anteacta plerunque futurorum, & elapsa præsentium typi, quasiq; specula quædam minimè obscura meritò habeantur. Cuiusmodi vitæ humana instituendæ exempla quum aliàs passim per vniuersa sacrosancta Biblia occurrant, equidem haud scio, an alia nostrę huic ætati, quam hodie agimus, ad amussim magis quadrent, quàm quæ Haggæi, Zachariæ & Malachiæ prophetarum oraculis edita ac promulgata fuerunt: ubi multa illi quidem præter historiæ sui temporis ac rei gestæ fidem, præter apertissima religionis nostræ documenta, quanta nescio an in aliis tribus è minoribus prophetis parua numero reperiantur, de ade quoque dominica tum temporis instauranda sæpius inculcant: quæ tametsi ad homines eius ætatis propriè spectarint, hodie tamen etiam apud nos, si rectè expendantur, aptissimè locum inuenerint: præsertim quum rerum nostrarum non absimilis conditio magnam cum illa ætate affinitatem habere videatur. Ecquid enim hoc aliud est, quod proximis hisce annis summo Dei Opt. Max. beneficio, ac nunquam satis laudatæ reginæ nostræ Mariæ (quod ad humanam quidem operam attinet) tuisque pariter fœlicissimis in obeunda legatione auspiciis, (Pole illustrissime) domi nostræ in instauranda religione, temporum prius iniuria nescio qua plurimùm labefactata, mira dexteritate confectum, totus penè orbis Christianus admiratur,

DEDICATORIA.

*admiratur, suspicit, colit, quàm ipsissima temporum illorum
 representatio, quibus aedes dominica secundum instaurata
 ibi legitur? nisi quæ maiorem fortassis hinc quàm illic admirandi an-
 sam plerisque præbeat, & tēporis breuioris, quàm pro tanta re con-
 ficienda supputatio, utpote quæ multorum hominum piorum
 spēs ipsam atque expectationem felicissimo suo successu vicit,
 & ex ea parte quæ primam totius rei aggrendæ occasio-
 nem auspiciatissima regni sui inauguratione suppeditauit
 impari sexus mutati ratio. Habuit enim aedes illa quæ iam
 dixi, quādo instaurabatur, Iehosua summum sacerdotem,
 & principem virum Zorobabelem suæ instauratiōni ma-
 nibus pedibusque iunctis utrinque operis diu incumbentes:
 quemadmodum & hæc præsentis aedis nostræ instauratio,
 (quam sedem veræ pietati ac diuino cultui in hominum no-
 stratum animis quasi postliminio restitutam intelligo) ha-
 bet illa quidē ducem & architectum suum, qui Iehosua ty-
 pum scientia, moribus, & integritate vitæ quàm proximè
 referat, conspicuum omnibus, & archieratici ordinis in
 Angliæ lumen: de cuius laudibus tacere malo, quàm pauca dice-
 re: ut de Carthagine Sallustius olim sibi faciendū putauit.
 Sed principis Zorobabelis loco quum fœminam reginam à
 Deo Opt. Max. tam arduo operi præfectam video, succur-
 rit ilico, quod Paulus Corinthios admonet: quæ aliàs imbe- 1. Corinth. 2.
 cillia mundo videbantur. ab eo hic etiā ut olim delecta esse
 quò pudescerent ea quæ erant robusta. succurrit Debora vi- Iudicum 4.
 ctoria quam fœmina de deuictis hostibus victrice dextra
 fœminea reportauit. succurrit & Esther optimè de Iudaica Esther. 7.
 patria, suisque in pristinam dignitatem restituendis apud Af-
 suerum merita. Cur enim hic non liceat egregiam hanc ve-
 stram operā, & ingens reuocandę pietatis studium cum aedis*

EPISTOLA

I. Corinth. 6.

illius instauratione anagogicis conferre, cum diuo Hieronymo templum dominicum toties instaurari videatur, quoties antea vitæ ruinæ nouis (ut inquit ille) virtutum ædificiis refartuntur? Hæc enim uerò sedes illa Dei est, quam lubetius in homine instauratam uidet, q̄ lapideam illam & ligneam materialis olim templi congestam struem. Hoc illud est quod Paulus intelligit, ubi ait: An nescitis q̄ corpus uestrum tēplum est habitatis in uobis spiritus sancti? Breuiter hæc illa tecta sunt bonarum virtutum gemmis & laquearibus distincta, in quibus Dominus inhabitaturum se atq; inambulaturum promittit, Leuitici cap. 26. Cui sanè operi multò pulcherrimo, cum te dies noctesq; summis uiribus incumbētem, aliosque itidem tuo exemplo in optimi laboris partem tantum non uiua uoce uocantem uiderem, Cardinalis amplissime, non committendum putauit ut otiosus in tam splendida architectura opificio, quasi spectator aut auditor tantum contractis quodammodo præ pigritia manibus digitisq; obtorpescerem: præsertim eiusdē patriæ alumnus, & si quid in me uirium aut eruditionis insit, optime parentis iuandæ studio, quasiq; antipelargiæ officio totus obnoxius: imò conferēdum potius aliquid in commune esse, & undecunq; cœpti operis uel re promouēdi, uel uerbis saltem approbandi occasionem arripiendam. Quod cum officij ratio semel faciundum admoneret, & similia similibus prouehendis accommodatissima uideretur, comodum mihi in mentem uenire doctissimi cuiusdam Hebræi interpretis commentarij, quibus ille prophetas iam dictos, secundæ adis instaurandæ acerrimos præcones ac impulsores, quanta maxima fieri potuit perspicuitate suis interpretatus est. Operæpretium itaq; me facturum putauit, si peregrina lingua & Latino-

DEDICATORIA

Latinorum adhuc auribus inusitata conscripta eandem interpretationem nostris visibus utcumq; donarem: partim ut quae priscis illis temporibus post templum instauratum emendandae adhuc vitae praecipua opportuna videbantur, eadem apertius paulo (si qua fieri possit) a nostrae aetatis hominibus intellecta, factis exprimerentur: partim ut quemadmodum in initio renascentium bonarum literarum studiosi iuvenes ad Graeca Latinis summa sua cum utilitate coniungenda, translationibus ex altera lingua in alteram transfusis, quasi praevia interpretum manu deducti, maximos deinde in illis studiis progressus suapte sponte fecerunt, ita & in Hebraicis haberent, qui viam ipsis ad reliquos huius authoris commentarios intelligendos utcumque sterneret. eos potissimum intelligo, qui vix alioqui praecceptoris voce destituuntur, quibus, ut spero, non inutilis hic labor futurus est. Habent enim & haec studia sacris literis intelligendis non leue momentum, si maturo iudicio legantur. & huiusmodi sunt, qualia Divum Hieronymum proeecta iam aetate sibi addiscenda putavit, & nonnullis in locis theologo futuro necessaria esse vixit, ubi cogimur, inquit, ad Hebraeos recurrere, & scientiae veritatem de fonte magis quam de rivulis quaerere. & quae sequuntur apud eundem, in octavum Zachariae caput. Huius vero qualiscumque Latine reddendi laboris primitiae cum publicae utilitati consecrandae viderentur, amicis aliquot mei pariter, ac Hebraicae linguae promovendae studiosissimis ita suadentibus, (inter quos primo apud me loco esse debet Ἐπιτομὴ ἁγίας γραφῶν dominus Ioannes Mercerus, eiusdem sacrae linguae in Academia Lutetiana professor Regius, quem honoris causa nomino, & ea qua praecceptorem decet, observantia colo) aequissimo iure tibi, Cardinalis amplissime, praeceteris

EPIST. DEDICATORIA.

teris omnibus debebatur: ut qui primam aggredienda translationis occasionem felicissimo tuæ legationis successu dederis, eiusdem in lucem adendæ primo gustu prælibando fruerere, meique interim erga te obsequij ac propensæ voluntatis argumentum qualecunque, mnemosyni loco obsignatis (ut aiunt) tabulis testatum haberes. Vnde quid velim potius, si pares animo vires suppetere, quàm quid possim, illustrandi nominis tui causa prestare, tanquàm ex unguibus leonem intelligeres. Vtinam aut in his laboribus, aut in reliqua mea perquam tenui rei literariæ suppellectile aliquid esset, quod tibi gratum & aliis vsui esse possit. Cui si placeat, quod è peregrina lingua traducitur, non dubito quin & otij perinde ac negotij mei in his studiis collocati faciliorem rationem Mæcenatibus meis redditurus sim, & alios multò æquiores in iisdem approbandis iudices habiturus. Quod enim Augustinus olim de Simpliciano pro sua modestia sibi persuasit, idem ego mihi quoque de tuo iudicio, Cardinalis dignissime, persuasum habeo, & habere debeo: quum tibi, inquit, aliquid placet, noui cui placeat, quoniam quis te inhabitet noui. Faxit item tui incola Deus Opt. Max. ut orbi Christiano, patriæq; nostræ iuuandæ diu superstes, aliquando ciuitate cælesti doneris. Vale. Lutetia Parisiorum, Calendis Martiis, 1556.

August. ad
Simplicianū,
lib.2.

Tibi tuóq; obsequio addictissimus

Thomas Nelus.

INTERPRES LECTORI

Christiano ὁ ἡγεῖται καὶ

ὁ ἡγεῖται.

Peræpretium fortasse fuerit, Christiane lector, initio huiusce operis (quod faustū tibi foelixq; sit) breuiter aliquid cū de rei ipsius, quæ tota hīc agetur, natura, tum de interpretationis genere atque occasione in vniuersum admonuisse, partim vt vno quasi oculorum aspectu res ipsa tota comprehensa, faciliorem sui cognitionem præbere possit, partim vt instituti mei consilium, susceptique laboris qualemcunque rationem, amico saltem & beneuolo lectori probatam reddam. Quorum & illud tibi (quod spero) non iniucundum, & hoc mihi vel in primis necessarium videatur. Habes igitur quod ad primum attinet, doctissimi Hebræorum interpretis Davidis Kimhi in Haggæum, Zachariam, & Malachiam prophetas commentationem, Latine vt cūque redditam. Quam quum hactenus sua duntaxat lingua delitescentem, Hebræis solis, aut Hebræismi ei studiosis vtilem animaduertissem, non committendum putavi, vt istud quicquid erat boni, tam angustis finibus inclusum, paucorum proprium foret, quod cōmune pluribus emolumentum adferre possit. Etenim inter omnes ferè, qui à Christo nato aliquid ad sacras veteris instrumenti literas intelligēdas Hebræicè contulere, nemo hoc interprete diligētius, nemo accuratiūs (quod sciā)

ἔ simpli-

P R A E F A T I O.

simplicem ac genuinā verborum explicationem, vel doctissimorum etiam nostræ ætatis hominum iudicio præstitit. Quòd si quis nouo hoc à me exēplo factum putet, vt ad prophetarum oracula explicanda, post infinita penè grauissimorum nostræ fidei authorum monumēta, Iudæum interpretem in medium adferam, atque hoc illud esse existimet, quod vulgò frequens dici consuevit, solem velle lucerna monstrare, ac repertis frugibus, glandes adhuc vescendas obtrudere, non ineptè (ni fallor) eodem hîc responso mihi vti licebit, quo Philippus apostolus apud Ioannem Nathanieli, viro illi quidem minimè malo vsus olim fuisse legitur. Cui quum admirationis nonnihil, sub initium noui euangelij mouisset natalis seruatoris nostri Christi patria Nazareth, ad eò vt interrogarit, an boni quidpiam è Nazareth esse possit, veni, inquit ille, & vide. Ita & ego pari quidem verborum breuitate, licet in re longè impari, si quis hîc itidem interroget, an ab homine Iudæo boni quidpiam expectari debeat, non alienè fortassis respondero, si dicam, lege & vide. Nam quum triplici sensu tum à nostris, tum ab Hebræorum plerisque interpretibus, literas sacras explicandi ratio constare dicatur, grammatico, mystico, & allegorico, isque in primis necessarius sit, qui reliquis duobus ceu cardinis ac fundamenti loco substernitur, in verbis & historica rerum gestarum narratione potissimùm situs, alienum fortasse à ratione non fuerit, Hebræicæ grammatices proprietatem ab Hebræo potius interprete,

P R A E F A T I O.

terprete, quàm aliunde petere. Sed ita tamen vt sicubi patrio & auito errore Iudaïcas ille nugas, & Rabbinnica somnia pro seriis venditet, Hebraum eum esse, non Christianum interpretem meminerimus: aurúmque (quoad eius fieri poterit) è stercore etiam Enniano Vergilij exemplo quæramus. Cur enim hîc non liceat, historiæ verborúmque cognitionem Iudaïca interpretatione nō nihil nouare, quum prophana quoque studia non aspernanda censeat diuus Augustinus lib. secundo de doctrina Christiana, si quid in illis occurrat, quod quouis modo rebus sacris tractandis vsui esse possit? Equidem quod ad me attinet, diuini illius hominis consilium tum hîc, tum aliàs quoque ob oculos semper ponendum imitandúmque iudicauit, quod ille libri eiusdem capite quadragesimo secundo grauisimè suadet, nempe vt quemadmodum Aegypto olim Israëlitæ emigraturi, vasa, vestes, & aurum Aegyptiacum, Deo Optimo Maximo iubente, vnà secum asportarunt, quibus postea in cultu diuino vsi fuere, ita & nos vndeunque arrepta occasione, vel ab aduersariis fidei atque professionis nostræ, sicubi commodum videbitur, ad intelligenda sacrosancta Biblia subsidia comparemus: atque adeò ne à Iudæo quidem prolata, quæ prophetarum obscuris oraculis aliquid lucis adferre possint, idcirco aspernemur, quia vera subinde falsis, & futuris præterita permisceant. Nam & triticum nemo ideò minoris aestimat, quia lolium plærunque ad nasci solet, &

P R A E F A T I O.

Deus ipse omni humana laude maior, Hoseæ secundo: Non dubitat aurum, argentum, linum, aliâque id genus munera, quæ meretrix in lenones impurissimos impenderat, sua appellare. Cur ergo non liceat adminicula huiuscemodi qualiacunque prophetarum oraculis illustrandis, quouis tandem modo aut authore adhibita, nostra potius occupando, quàm aliena non legendo facere? præsertim hac ætate, qua Dei Optimi Maximi beneficio Christianæ fidei fundamenta vsque adeò iacta sunt & longa æui æternitate confirmata, vt à phanatico illo & inueterato ludæorum errore, quo tar digradum & verè *Ἰουδαϊσμός* (vt Græci appositè loquuntur, & nos serotinum appellare poterimus) suum adhuc Messiam miserè expectant, minimum periculi (quæ Christo seruatori nostro maxima gratia habenda est) imminere videatur, hominésque doctissimi summa cum laude (minori tamen quàm pro meritis suis) & auditorum vtilitate, publicè ac priuatim in orbe Christiano commentarios huiusmodi interpretentur. Interim tamen ne qua vel incauto lectori labendi occasio relinqueretur, antidoti cuiusdam loco, ac memoriæ refricandæ causa, nodos illiusmodi Iudaïcos, si qui difficiliore hîc occurrerint, breuissimis obseruationibus partim ex Hieronymo, partim ex aliis probatæ fidei authoribus ascriptis, vt cunque dissecandos curavi. Sequutus ea etiam in re diui Augustini (quo consultore lubenter omnes vti debemus) authoritatem atque consilium.

Is enim,

P R A E F A T I O.

Is enim, pro eo ac superius iam admonere coepi, prophana sacris ita demum adhibenda censuit, ut qui illis adminiculis uti voluerit, eodem modo vteretur, quo Israëlitis Deuteronomij vigesimo primo praecipitur, ut in exotica foemina ac bello capta in vxorem deligenda sese gererent, nempe ut illa caesariem sibi prius abraderet, ungues praecideret, vestem priorem deponeret, & alia quaedam praestaret, quae lex eo loco disertis verbis exigit. Quale quid in praesentiarum huic etiam operi necessarium arbitratus, nouacula loco, quae caesariem Iudaicam abraderet, Christiana quaedam antididagmata adhibenda curavi. Rabbinica multa & otiosa philosophantium suo more Iudaeorum praesegmina, ac grammatica nonnulla praecipua, quia in Hebraica lingua studiosae iuuentutis gratiam refecanda prorsus non videbantur, ab ipso tamen contextu aliena, in operis totius calcem reieci: quod nec omissa penitus à quoquam desiderarentur, nec interpretationis perpetuae cursum medio quasi alueo iniecta morarentur. Iam verò quod ad interpretationis formam attinet, quum illud in vniuersum cuius interpreti praestandum doctissimi quiq; praecipiant, ut sensum magis quam verba verbis exprimat, idem hic mihi necessario faciendum fuisse facile concesserit, qui vel mediocriter in huiusmodi studiis versatus fuerit, vbi perpetua ferè hyperbata, perpetua Rabbinicae linguae idiomata passim, aliquando etiam ad nauscam usque occurrunt, à Latinis auribus tam aliena, ut

P R A E F A T I O.

monstra potius, quàm Latinæ loquendi formulæ viderentur, si quis verbum è verbo redderet. Fuit itaque per vniuersum opus sensui potissimum, ac deinde nostri sermonis consuetudini nonnihil inferuendum: eorum interim non minima habitatione, qui tyrones adhuc huiusce linguæ, conferendi causa, nostra hac fortasse qualicumque opera, ad reliquos eiusdem authoris commentarios intelligendos subsidiaria vti volent. Cæterùm in ipsis prophetarum oraculis recensendis, quæ necessariò huc ascribenda erant, verborumque contextu (vt vocant) referendo: quoniam Hebraïci interpretis explicationi per omnia inhærendum: ac tantùm non alienis vestigiis insistendum fuit, illud equidem vel æquissimo iure mihi indulgendum putavi, vt salua vulgatæ ac receptæ translationis fide & autoritate (quam lubentissimè amplector, vbi de recondita rerum significatione atque mysteriis fidei agitur) grammaticum sensum eiusmodi interpretatione eruerem: quæ ne latum quidem vnguem ab eadem Hebraïca norma discreparet. Ita enim præsentis instituti ratio postulare videbatur, vt Hebraïco interpreti contextus etiam Hebraïcus vndequaque responderet. Alioqui quoad interpretationis varietatem attinet, quæ Septuaginta interpretum nomine, veneranda multorum annorum antiquitate suspicitur, sicubi ab his quæ hodie punctis vocalibus distincta Biblia vaneunt, nonnihil discrepet, illud in vniuersum tametsi aliis omnibus non satisfaciat, mihi tamen plerisque

P R A E F A T I O.

plærisq; in locis scrupulum omnem eximit, quod
Augustinus libro quarto de doctrina Christiana
capite septimo scribit: ideò nonnulla aliter reddita
atque conuersa fuisse, ac in Hebræo habeantur, vt
ad spirituales sensum magis accenderetur lectoris
intentio, & quæ sequuntur apud eundem in ean-
dem sententiam. Habes vtriusque, tam rei propo-
sitæ quàm interpretationis præstitæ modum atque
rationem. Quod reliquum est, faxit Deus

Opt. Max. vt vtraque communibus

Christianæ Reipublicæ stu-

diis aliquò vsque in-

seruire possit.

Vale.

IN LIBRO
C O M M E N T A R I I

RABBI DAVIDIS KIMHI IN

Haggæum prophetam.

Caput 1.

IN NO secundo Darij regis, men-
se sexto, die primo mensis, factus
est sermo domini per Haggæum
prophetam ad Zorobabelem fi-
lium Salathielis, ducem Iehuda,
& ad Iehosua[m] filium Iehozadac
sacerdotem magnum in hanc sententiam.

Eodem hoc tempore Romæ regnavit Tarquinius superbus. Fuere
autem trecenti, plus minus, anni ante Christum Servatorem natum.

Zorobabel typus est eiusdem Servatoris, qui verè dirutum ædifica-
vit templum .i. ecclesiam, & reduxit populum de captivitate.

Christi typum, secundum id quod rex erat, repræsentat Zorobabel:
secundum id quod pontifex erat, repræsentat eius cognominis Iehosua
sacerdos magnus.

Anno secundo Darij regis. *Fuit hic Darius Af-
suero patre editus: & ut fertur, Esther filius. Idem tem-
plum instaurari iussit, quod opus impeditum fuerat ab ad-
versariis Iehudæorum, iam inde statim ab initio regni Af-
suero. Nam ab eo tempore, quo primùm in exilium migra-
tum est, ad illum usque diem nondum plenè absoluti erant
septuaginta anni excidij Hierosolymitani, (nisi ratio eorū-
dem ab imperio Nabugodonosori subducatur,) id quod ut
fieret, Hieremiæ illud cap. 29. exigere videtur. Post com-
pletos, inquit, in Babylone septuaginta annos, visitabo
vos, &c. Illi verò iam tum temporis non nisi quinquagesi-
mum*

COMMENTARII KIMHI

mum secundum exilij annum agebant. Migrarunt enim anno decimo nono regni Nabugodonosori, visitatioque illa que sub Cyro contigit, integra & perfecta censenda non est: quippe qui triennio tantum regnarit, eoque etiam non pleno. In initio vero regni Assueri scribebantur inimica illa litera, quibus impediatur operis structura, ad secundum usque annum Darij regis Persarum: quo tempore plenè iam absoluti erant ab excidio Hierosolymitano septuaginta anni, nouemdecim scilicet illis expletis, qui antea desiderabantur, nempe Cyri tribus. Assueri 14. & duobus Darij. Atque ita summa iam illa superior septuaginta annorum emanat. Quo quidem septuagenario annorum spatium elapso, ab excidio urbis Hierosolymitanae, instabat iam ædis dominicæ instaurandæ opportunum tempus. ac tum demum Haggæum (Hierosolymis commorantem) prophetici spiritus afflatus incessit, ad alacritatem, animique promptitudinem Zorobabeli suggerendam, & sollicitandam operis dominici structuram. Nam ipsi alioqui parum impigrè se in ea gerebant, præ metu aduersariorum, qui ad aliquot hosce annos intermissi operis in causa fuerat. Neque enim verò prius eos unquam afflatus diuinus, sed iam primum excitat, quoniam non nisi post eum diem expleti fuerant à vastitate Hierosolymitana septuaginta anni. Cui quidem sententiæ consonum est & illud quod Esdræ 5. scribitur in hæc verba, Prophetauitque Haggæus propheta & Zacharias filius Iddo propheta Iehudæis illis qui fuerunt in Iudæa & Hierusalem, nomine Dei Israël, cuius instinctu afflati fuerunt. Ad Zorobabelem filium Salathielis. Zorobabel cuius hoc loco meminit, non fuit ille quidem Salathielis, sed Pedaia filius: atque hic rursus Salathiele patre

tre oriundus, ut 1. Paral. 3. constat. Caterum ex filiis susce-
 pti nepotes, filiorum loco haberi solent. Quod autem hoc lo-
 co Salathielis potissimum mentionem faciat, id inde for-
 tasse factum est, quoniam Salathiel Pedaia vir multo insi-
 gnior ac clarior extiterit, quemadmodum & Zacharias
 filius Iddo appellatur, Esdrae s. patre tamen Barachia na-
 tus, qui filius Iddo fuit. Ducem Iehuda. Qui ab eo tem-
 pore quo domus secundum instaurata fuit, rerum summa
 potiebantur, haud illi quidem regum titulis amplius insi-
 gniebantur: quippe qui bona ex parte ethnicorum princi-
 pum imperio obnoxij fuerint. Quod si quis hic obiiciat
 Machabaeorum aut Herodianorum familiam, eosque re-
 gum nomine appellatos fuisse dicat, aliena quidem fuit ho-
 rum omnium origo à tribu Iuda. & ad Iehosua filium
 Iehozadac sacerdoté magnum. Iehozadac ille, cuius
 hic meminit, unà cum ceteris in exilium abductus fuit, ut
 habetur 1. Paralip. c. 6. his verbis, Porrò Iehozadac egres-
 sus est, quando transtulit dominus Iudam & Hierusalè per
 manus Nabugodonosori. Esdras eiusdè frater fuit, uterq;
 Seraià patrem habuit. Eius ergo què Iehozadac diximus,
 filius Iehosua, Hierosolymã iam olim unà cū Zorobabele
 redierat. Caterum Esdras non nisi elapso iam anno septua-
 gesimo ab urbe eversa rediit, quo tempore instaurandæ adi-
 dominicæ iam admouebantur manus. In hanc sententiã.
 Verba hæc illa sunt, quibus populus ad Zorobabelem ac Ie-
 hosua utebatur. Sic ait dominus exercituum dicēs:
 Populus iste dicit, tempus nondum adest, tempus
 videlicet, ut domus domini instauretur. Factum er-
 go est verbū domini per Haggæum prophetam in
 hãc formam: An tempus est vobis ut vos habitetis

in domibus vestris laqueatis, domus autē ista de-
serta sit? Sic ergo dicit dominus exercituum, Dili-
genter perpēdite vias vestras. Seminaſtis multūm,
& parum infertis: comeditis, sed non ad satieta-
tem: bibitis, sed non ad inebriationem: induimini,
sed ita tamen vt nemo caleſcat: & qui ſeipſum pro
pretio elocat, recipit mercedē in ſacculū pertuſum.

Comeditis, inquit, ne forſitan è vobis quiſpiam dicat voluntarium
fuiſſe ieiunium, & tamen non eſtis ſaturati.

Id autem vobis accidit, quia honori meo delicias veſtras anteponi-
tis: ſatagitis quiſq; rerum veſtrarum, & interim negligitis res diuinas.

Qui poſt bona opera non ſemel & bis, ſed frequenter peccat, &
præteritam charitatem ſequentibus vitiis obſcurat, & ſordidat, iſte in
pertuſum ſacculum pecuniam congregat.

Idem plerique contingit, qui habitant in ædificiis laqueatis, & quā-
tum in ſe eſt, deſpiciunt deſolatam domum Dei, & cū poſſunt ædi-
ficare, contemnunt.

Sic ait dominus exercituum. *Vt illi viciffim po-
pulo hunc in modum reſponderent. Impedita enim ab ad-
uerſariis Iehudeorum ædis ſacræ inſtauratione, reliquo om-
ni quod interiectum eſt, tēporis interuallo, deploratā ſpem
eius reſarciendæ populus habebat, illud interim clamitans:
haudquaquam adhuc opportunum ædis extruendæ tempus
adueniſſe: etiam ſi ſatis intelligeret, elapſos eo tempore fuiſ-
ſe ab vrbe euerſa ſeptuaginta annos, quum ſecundum iam
regni ſui annum ageret Darius. Verumenimuerò memi-
niſſe illos oportuerat, non temerè id aut ſine cauſa factum,
quod ab exilio reuocati fuiſſent, debere potiùs, vel tacente
propheta, manus operi admouere, ſibi que mutuò animos
addere: præſertim quum ſuas ſibi res parum ex animi ſen-
tentia ſuccedere animaduverterent: quemadmodum hic in-
frà ait: Seminaſtis multūm, & parum infertis, &c. Quin*

¶

& illud ipsis in mentem venisse oportebat, supplicij id loco
 immissum fuisse propter neglectam & planè desperatam
 ædis dominicæ structuram. Vbi ergo remissos eos & ad
 mutuas exhortationes obtorpescentes videret Deus Opt.
 Max. Haggæum prophetam legatum ad eosdem mittit.
 Factumque est verbum Domini. Dominus enim ita
 populum alloquitur per Haggæum. Nam quod hætenus
 priori prophetia continebatur, id eò pertinebat, ut Zoro-
 babeli Iehosuaq; vicissim impertiretur. Hæc autem quæ
 secundo loco ponuntur, ad populum spectant, & in eum fi-
 nem dicuntur, ut ad populi concionem referrentur. Num
 tempus est vobis? Vos, inquit, ô vos qui illud in ore ha-
 betis, nondum aduenisse tēpus opportunum extruēdæ ædi
 dominicæ, dicite enim uerò mihi, nū opportunū vobis vide-
 tur, ut in vestris laqueatis ædibus acquiescatis, & hæc in-
 terim domus squalore prorsus obtorpescat? hoc cine pulchrè
 se habet? An nō vestri pudeat? perpēdite diligēter vias
 vestras. Vias pro negotiis & operibus haud aliter hoc loco
 posuit, ac Esa. c. 58. ubi ait: Honorabiq; diē illū, ut ne fa-
 cias vias tuas. Ipse deinde suimet interpres est, quum addit,
 Seminaftis multum. Cōtrā scilicet ac vulgò fieri consue-
 uit. Nam plurimā messem è modico iactō semine proueni-
 re videas, & multò cumulatiora in horreum inferri, quàm
 fuerint in sementem exposita. Nunc verò quum non ita vo-
 biscum agatur, sed modo planè contrario, qui sit, quòd istud
 quicquid est mali, non in supplicij loco ponatis, & ædis cau-
 sa immissum putetis? quam vos squalentem ac desertam ia-
 cere permittitis. Accedit huic & aliud malum: nempe q̄ à
 maledictione ne illud quidem immune reperiatur, quod in
 horreo reconditum est. Vnde adeò fit, ut fames eo comesto

expleri non possit: id quod de eiusmodi quoque comedendi genere dictum intelligi volo, quod aliàs pro communi hominum consuetudine satis sit explendo ventri. & non inebriamini. perinde ac si diceret, non explemini. Nam ebrietas accidit, quum quis vino expletur: tum videlicet, quum immodicè sumitur, ad mētis vsque perturbationem. vt nemo calefiat. i. vestis illa quam induit, calorem adferendi vim non habet, quanuis eiusmodi quæ pro communi hominum more calefaciendo corpori sufficiat, nempe singularibus rebus inherente maledictione. Et qui mercede se locat. Pecunia ea quæ mercibus emendis vendundisque, aut opera sua alteri locata acquiritur, maledictioni & ipsa obnoxia erit, haud aliter ac si in peram aliquam vestiariam infernè pertusam & foraminibus peruiam immitteretur. quippe quæ immissa ilico elabitur.

Sic dicit dominus exercituum: Ponite cor vestrum super vias vestras. Ascendite in montem, vt afferatis ligna, & ædificetis templum, & gratum erit mihi, & gloriosus ero, dicit dominus. Respicietis ad multum, & ecce parum, quòdque in domum infertis: in illud ego inflo. ob id scilicet, dicit dominus exercituum, quòd domus mea adhuc deserta est: vos autem curritis, vt quisque domum suam habeat: idcirco cœli super vos rorem non dant, nec terra prouentum suum. Ego quoque vocaui siccitatem super terram, & super montes: super frumentum & vinum: super oleum, & super vniuersum quod terra profert: super hominem, & super iumentum, & super vniuersum laborem manuum.

Ros de cœlo gratia Dei est: vt si cuius anima perturbationibus & iaculo

iaculo diaboli vulnerata ardeat, refrigeretur hoc rore, & æstus suos temperet, quo retento terra quoque mentis nostræ non adfert germen suum. Neque enim sine rore Christi potest vlla anima adferre frumenta: quæ sunt opera verè pia.

Sic dicit dominus exercituum. *Sensus horum verborum satis ex se constat. In dictione Hebraïca, quæ huic verbo respondet, & gloriosus ero, apocope est He litera, quæ quum non exprimitur, inter legendum tamen locum habet, utrinque significatio est eadem. Ratio autem rescissæ literæ diligenter est à maioribus nostris (quorum memoriam lubenter usurpare debemus) & accuratè admodum inuestigata. Ea verò fertur esse huiusmodi, quoniam post eadem instauratam, quinque rerum desiderio laboratum fuit, arca nimirum Vrim & Thūmim, ignis cælestis, præsentia diuinæ, & spiritus prophetici. Respicitis ad multum. Si concitato semel cursu, materiam è montibus extruendæ domo subducendam curaretis, execrationi locus apud vos amplius non esset. Caterum qui iam est rerum vestrarum status, respicitis ad multum, & ecce parum: parum inquam est, quod videtis. idque longè secus sit, ac pro expectatione vestra, quorum cogitationibus animisq; multa obuersabantur. & ego inflo in illud. perinde ac si res eiusmodi foret, quæ vel solo oris anhelitu, & narium insufflatione absumi possit. Chaldaeus paraphrastes ita reddidit: & ego maledictionem in illud immitto. Idcirco super vos. Quoniam ethnicorum hominum agri pluuia ac rore supernè manante irrigantur. At super vos & in agris vestris cæli usque adeo in arctum comprimi videntur, ut ne vel rorem quidem emittant, qui aliàs suppressi non solet. Quale quid Levitici 26. inter execrationes enumeratur, ubi ait: Ponom cælos vestros sicut ferrum. qui locus*

& huic

He litera a
pud Hebræos
quinariū nu-
merum signi-
ficat.

& huic respondet. Ego quoque vocavi siccitatem. id est, decreui futuram sterilitatem & famem. super terram. nempe ut illa prorsus exarescat: & aëris quoque natura in siccitatem abeat, nec quicquam deinceps humoris emanet ex aquis illis abyssi, quæ partes inferas occupant. contra planè ac Deuteron. 33. dicitur, ubi ait, Et de abyssis, quæ infra cubat, &c. & super montes. reperiuntur enim nonnulli bonarum arborum feraces, è quibus non pœnitendi fructus & herbae utiles carpuntur: ut constat Deut. 33. & de vertice, inquit, montium æternitatis, ac fructibus collium sæculi. Et super triticum. Sunt enim hæc tria, in quibus victus humani cardo (quod dicitur) & præcipua ratio ponitur. Deinde breuiter omnia quasi in vnum contrahit. & super vniuersum, inquit, quod terra profert: super hominem præterea, & super iumentum. Nam ex inflammatione & squalore aëris morbi multi pestiferi cum in hominibus, tum in iumentis enasci solent. & super vniuersum laborem manuum. haudquaquam illis bene succedet: sed frustra potiùs insumetur opera, quam irrigandi causa, hauriendis è puteo aquis impendent, nulli videlicet vsui futuris: ita ut hunc locum interpretatur ingeniosus quidam Rabbi Abraham Esrites, (cuius memorie ac recordationi suus hinc honos habetor.) vult autem dicere aërem illum squalentem, qui terram ambit, omnia sua siccitate affecturum, quæcunque fuerint ab illis irrigata.

Audiuit autem Zorobabel filius Salathielis, & Iehosua filius Iehozadac sacerdos magnus: atque cunctæ reliquæ populi, vocem domini Dei sui, & verba Haggæi prophetæ: quum illum misisset dominus Deus eorum: timuitque populus à facie domini.

mini. Et ait Haggæus legatus domini legatione domini ad populum, dicens, Ego vobiscum sum, dicit dominus. Et excitauit dominus spiritum Zorobabelis filij Salathielis, ducis Iehuda, & spiritum Iehosua filij Iehozadac sacerdotis magni: atque spiritum totius reliqui populi, vt venirent & facerent opus in æde domini exercituum Dei sui.

Suscitatur spiritus populi, qui antea obdormiebat, vt ingressi (foris enim fuerat) facerent opera quæ digna erant penetralibus domus domini. Aedificanda porrò intelligitur domus spiritualis in sacerdotiũ sanctum ad offerendas spirituales victimas placentes Deo, vt suscitetur in nobis spiritus sanctus, & ingrediamur in domum domini, & faciamus opera eo digna. Iam enim Christus verus ille Zorobabel & Iehosua in æternum suscitatus est à Deo patre, vt illi præsit operi, nos verò faciamus ipso adiuuante & disponente.

Audiuit autem Zorobabel, &c. Etiam si Haggæus propheta nequaquam eos alloquutus fuisset, officij tamen ipsorum ratio postulabat, vt ædis dominicæ structuram molirentur. Statim enim iam inde ab eo tempore, quo suas sibi res non ex animi sententia, sed aduerso potius flumine (vt dici solet) & præter consuetum morem euenire viderunt, actionum suarum diligens erat subducenda ratio, & inquirendum in opera. Atque hoc illud est, quod hoc loco dicitur, audiuit vocem Dei sui. Præcipit enim in lege dominus, Leuit. 26. his verbis: Si ambulaueritis mecum fortuito, & quæ sequitur, vbi mali quidpiam aduenerit, examinanda statim opera, nec illud esse fortunæ aut casui acceptum ferendum. At enim uero maiori multò studio, ardentiusque in opus incumbere debebant, propter Haggæi verba ad eos habita, quem dominus legatum nomine suo emisit: ideoque adiungit, & verba Haggæi prophetæ. Et ait Haggæus angelus domini. Legatus, scilicet, ab

eo emissus. Eodémque modo angelus ubique ferè pro legato ponitur: ut Numer. 20. Misso angelo suo eripuit nos ex Aegypto. Mose nimirum præceptore illo nostro, sacrosanctæ memoria. Et excitauit dominus. Opus enim fuit huiusmodi animorum excitatione, propter aduersarios, qui omni studio contendebant, impedire, ne quicquam operis fieret, quo scilicet obfirmato pectore prædicto operi incumberent.

In vicesimo quarto die mensis: in sexto scilicet mense, anno secundo Darij regis.

Sextus mensis Februario nostro magna ex parte responder. Nam annus Hebræorum duo habet initia, alterum à Martio, quando de festis agitur, alterum à Septembri, quando de aliis rebus fit sermo: quo mense putant creatum fuisse mundum.

Quauis hîc initium sit noui capitis, sensus tamen ad superiora pertinet: hoc enim die primas operi manus admovent, ut supra quoque dictum erat: ubi aiebat, ut venirēt, & facerent opus. Id quod tamen non eo modo accipiendum est, quasi iam adificiū ipsum aggressi sint, sed ea duntaxat prepararint, quæ futuro adificio necessaria videbātur. Structuræ enim initium non ante vicesimum quartum noui mensis factum est.

Caput 2.

Septimo mense, vicesima prima mensis, factum est verbum domini per Haggæum prophetam hoc modo: Dic ad Zorobabelem filium Salathielis ducem Iehuda, & ad Iehosuam filium Iehozadac sacerdotem magnum, & ad reliquum populum, in hanc formam: Quis ex vobis reliquus est, qui viderit domum illam in magnificentia sua priore? & quid

quid vos, qui videtis eam nunc? An non si ad illam cōparetur, tanquã nihil in oculis vestris? Attamen fortis sis, ô Zorobabel, dicit dominus: sis & tu fortis ô Iehosua sacerdos magne: fortisque sis ô vniuerse popule terræ huius, ait dominus, & facite: quoniam ego vobiscum sum, dicit dominus exercituum: verbum quod excidi vobiscum, quum de Aegypto exiretis: & spiritus meus perseuerabit in medio vestri: nolite timere.

Ab externis ad interna eos reuocat: & hæc illis longè præstantiora esse docet, expectãdam aliam templi gloriam: alioqui hanc cum priori non conferendam.

Spiritus meus in medio vestrũm. Animaduertendum in verbis ipsis Trinitatis sacramentum, vbi ait: Ego sum vobiscum, & spiritus meus, & verbum, in quo posui testamentum, quum egredere mini de Aegypto.

Passim illud inseritur per Haggæum prophetam. quoniam eius vaticinium legatio quadam erat, eo nomine ad illos destinata, vt quacunque ipsis facienda mandaret, ipsi postea eadem aggredierentur. Dic ad Zorobabelem. Sensus ex se satis constat. Quis ex vobis reliquus est? Senibus videlicet & atate pronectis, qui excidio adhuc superstites viuunt. tanquam nihil in oculis vestris? Si luberet hanc ædem cum priori illa conferre, perinde ac si altera alteri per omnia responderet, an non hæc iudicio & opinione vestra, nullius prorsus momẽti esse, atq; adeo vix in rerum natura, præ altera illa, quæ olim fuit, subsistere videatur? Attamen fortis sis ô Zorobabel. Agite verò deinceps, ne fatiscant hoc nomine, ne labascant manus vestrae. Nam & hæc ædes in magna futura est gloria. & facite. Vis huius verbi annecti debet ei, quod proxime sequenti versu continetur, vt hic sit sensus: Facite verbum,
b ij quod

quod ego pepigi vobiscum, &c. quo facto, & ego unà vobiscum futurus sum: & res vestrae maiora in dies incrementa ac robur accipient. verbum: fœdus, inquam, illud, quod olim inter me ac vos initum fuit. Spiritus meus perseverabit in medio vestri. Spiritus ille quidem sacer atq; propheticus: qui postea tamen, quum illi per peccata legi præceptisque diuinis nequaquam satisfacerent, etate Zachariae & Malachiae euanuit. Porro quod vobiscum hoc loco dicitur, perinde est, ac si cum patribus maioribusque vestris dixisset. Tantūde enim est, ac si fœdus illud iniissem vobiscum. quale & illud est, Deuter. 5. Non percussit dominus fœdus hoc cū patribus nostris, sed nobiscum. Chaldaeus paraphrastes verba illa, & spiritus meus, ita reddidit: Prophetæ mei docent inter vos.

Quia sic dicit dominus exercituum: Adhuc semel, idque breui, ego cōmouebo cœlos, & terram, mare, & continentem, & commouebo omnes gentes: & veniet qui desideratur ab omnibus gētibus: implebōque domum istam gloria, dicit dominus exercituum. Meum est argentum, & meum est aurum, dicit dominus exercituum. Maior erit gloria domus istius posterioris, quàm prioris, dicit dominus exercituum. & dabo pacem in loco isto, dicit dominus exercituum.

Desideratus gentibus, nempe dominus noster atque seruator. Aut gentes desideratissimæ atque electæ à Deo venient ad Christum: quasi dicat, non solū à Iudæis, sed etiam ab electis & desideratis gentibus recipietur Christus.

Gloriam eam intelligit, quam Christus sua ipsius præsentia templo attulit, quando in eo prædicauit, & edidit miracula. Cœlestis doctrinæ gloria in eo refulsit, cuius vmbra præcesserat.

Meum est aurum & argentum, quibus possem ornare tēplum istud, si vellem,

si vellem, sed ego (quod maius erit) illud ornabo mea ipsius praesentia.
Dabo pacem, nempe pacis authorem, qui dicitur pax nostra.

Commouebo caelos & terram. *Metaphorica locutio est, ab amplitudine & magnificentia gloria ducta, qua dominus Israelitas affecturus erat, durante interim secunda domo. Sunt enim qui hoc accidisse etate Machabaeorum putent, alij de eo tempore dictum interpretantur, quo floruit Herodes. Idque ita factum videre est apud Iosephum Gorionitem. Porro quod sequitur, adhuc semel, idque breui, hunc sensum habet, Equidem aliud adhuc vobis beneficium impertiar, aliud prioribus adiungam, quae haecenus in vos contuli. Leue verò fuerit, nec arduum mihi, id vobis praestare: quod praesenti tamen beneficio longè praestantius erit. Sunt enim in praesentiarum, qui se vobis aduersarios in extruenda aede opponant. Sed tum temporis futurum est, ut honoris plurimum eidem deferatur ab omnibus, quacumque vsquam gentes reperiuntur, quam animi sui non dubiam voluntatem munusculis testatam relinquent, auri argentique copia, quam in eandem affatim congerent. Quaquam & terrae motus cuiusdam mentio etiam fiat apud Iosephum, qui temporibus Herodis acciderit. Quòd autem hoc loco caelos, terram, mare, & continentem, commota iri dicat, hyperbolen sapit: caeli enim huiusmodi succussorij ac tremuli motus expertes sunt. Et commouebo gentes, id est, suggeram hoc illis, & author ero, ut relictis suis sedibus ad inuisendam huiusce aedis magnificentiam constuant, adducta una secum auri argentique bona copia. Et venient cum delitiis omnium gentium, veniet, inquam, huiusmodi homines, quos ego illuc euocaturus sum, onusti delitiis omnium gentium, id est, adferent quicquid domi in sua su-*

pellecibile præcipuum & egregium inueniri poterit, aurum, argentum, vestes, & gemmas. Meum est argentum. Quisquis ille tãdem fuerit, penes quem eius vsus est, ad me tamen spectat, mei iuris est, & in me positum, vt huic ablatum, illi impertiar: ac prouidè me authore gentes undique in hanc ædem auri atque argenti vim magnam accumulabunt. Maior erit gloria. Varia est hïc & diuersa maiorum nostrorum interpretatio (quorum memoriam lubenter amplector.) Sunt inter eos qui ad annorum spatia hæc verba referat: alij ad ipsam ædificij structuram. Verùm enim-vero (vt mea fert sententia) utrisque satis commodè locus esse potest. Prior enim ædes ad annos quadringetos decem, posterior ad annos quadringetos viginti permansit. Quin & structura insignis fuit, vt à maioribus nostris accepimus: (quos faustum felixq; sit hoc loco nominasse) & apud Iosephum videre est. Neque enim vsquam gentium aut locorum post vllam hominum memoriam inueniri potuit architectura, cum eius pulchritudine ac venustate conferranda, quam Herodes in æde sacra construxit. & dabo pacem. Etiam si sub æde dominica secundum instaurata, multa bella gesta fuerint, diu tamen & paci locus in orbe fuit.

In vicesima quarta noui mensis, anno secundo Darij, factus est sermo domini ad Haggæum prophetam, in hunc modum: Sic dicit dominus exercituum: Interroga quæso sacerdotes legem, dicens: Si portauerit quispiam carnem sanctam in ala vestimenti sui, & tetigerit ala sua panem, aut coctum quid, aut vinum, aut oleum, aut quemcunque cibum, num sanctificabitur? Et responderunt sacer-
dotes,

dotes, atq; dixerunt, Non. Et ait Haggæus: Si mortuo pollutus ista omnia tetigerit, num polluetur? Respondentes sacerdotes dixerunt, Polluetur.

Considera sacerdotalis esse officij de lege interroganti respondere, mundum ab immundo discernere, & dubia, quæ fortè emerferint, rescindere. Quocirca & legis cognitio à sacerdotibus hîc exigitur: & suo ipsorum responso postea conuincuntur, vt Dauid olim à Nathan propheta sub aliena persona ad sui erroris cõfessionem perductus legitur, 2. Reg. 12. Idem Absaloni filio reconciliatus est figuratæ mulieris Thecuitidis oratione, quam habes 2. Reg. 14. Rhetores oratione huiusmodi λόγον ἐπιμαθησικόν vocant.

Cæpta sunt ea parari, quæ construendæ aedi necessaria esse videbantur, sexto mense. Sed aedificandi initium primum factum est, vicesimo quarto die noui mensis: eodemq; illo tempore factus est sermo domini per Haggæum prophetam: quem ille vicissim ad sacerdotes referret, & formulas quasdam, ad rationem mundi atque immundi spectantes, eosdem interrogaret, licet interim sacra iam dudum aliquot antè annis peracta fuerint, extructo videlicet iam inde statim ab illorum reditu altari, qui primum reduces ab exilio facti sunt, vbi semel redierant. Victimæ enim ab illis immolabantur, templo nondum etiam extructo: cuius instaurationem, altaris erectio nouemdecim annorum interuallo occupauit. Sed quæ illud factum est, vt reliquo illo toto tempore, quo sacra peragebatur, nihil eos hac de re interrogarit: quia nimirum status & sacris peragendis dictus ille dies nondum aduenerat, ad illud vsque tempus, quo templi instaurationem aggrediebantur. Sic dicit dominus exercituum. quod ille vicissim ad sacerdotes referret. Interim enim dum interrogat, domini personam gerit, qui eidem prior dixerat, interroga quæso sacerdotes legem: ac si diceret, formulam qua quid mundum aut immundum

mundum censeri debeat. Si portauerit quispiam, &c. Ad immundicia formulam pertinet quæstio illa, quam hoc loco proponit, ut experimentum sumeret, an eandem obliuioni tradidissent, interim dum exilio captiui tenebantur. Interrogat autem hūc in modum: Si portauerit quispiam carnem sanctam in ala vestimenti sui. nempè qui reptile aliquod fortè attigit, si carnem deinde sanctificatam ora suæ vestis gestauerit. perpende verò mihi diligenter, & vide primo immūdicia loco simbriam aut oram vestis poni. Secundo deinde carnem sanctam. & tetigerit ala sua panem. Ala nomine, id quod ala adheret, intelligit, nempè carnem. Quòd si ea postea panem, pulmētum, vinum, oleum, aut id genus esculenti quidpiam attactu suo affecerit, num sanctificabitur? an immundum reddetur edulium illud, quarto iam immundicia loco positum? parēs enim & origo iam dicta immundicia reptile fuit. Ala deinde primo loco ponitur: secundo caro sancta: tertio panis, esculentum, poculētum eiusmodi, quod carnem prædictam contigit: quarto demum sequitur edulium, quod istis adhesit: ac de eo iam interrogat, quarto (ut dixi) loco distante, an vnà cum cæteris immundum pollutumque censeri debeant. & respōderunt sacerdotes, & dixerunt, Non. Ratio est, quia de edulio solo quærebatur: præsertim quum dicat, num sanctificabitur, in singulari, non autem, num sanctificabuntur, in plurali numero. Reperiuntur porrò inter maiores nostros, (quorum memoriam lubenter usurpare debemus) qui respōsum hoc ita interpretentur, quasi in eo lapsi fuerint sacerdotes: quoniam & quartum quoddam genus est, quo quid in templo positum censeri debeat. Ceterum, quod ad secundam quæstionem attinet, qua interrogatur,

gatur, Si mortuo pollutus ista omnia tetigerit, rectè eos respondisse putant, in hunc sensum: Si polluta fuerit ala illa eo immundiciæ genere, quo & anima pollui dicitur, (nempe mortui cadaueris contactu) ala iam eadem parens immundiciæ inuenietur: cui caro tãquam proles adhareat. Secundo dein loco panis, pulmentum, aut liquidi quidpiam ponatur: tertio sequatur edulium. tum respondentes sacer dotes dixerunt, Polluetur. Persuasi nimirum, quod tertio gradu immundiciæ contineretur, pro immundo habendum, non itidem quod quarto. Qua res eos fefellit: quocirca subiicit propheta, autq;, quicquid attulerint huc, immundum erit. Caterum alij (quorum diis manibus fausta sint itidem & felicia omnia) neutri responso, erroris quicquam inesse arbitrantur. Est qui sentiat, quinto loco ponendum, & eos primum interrogauit: atque hac ratione nequaquam sacerdotes aberrasse à vero, quum responderent, non esse illud pro immundo habendum. Alius in ea opinione est, ut existimet prius illis propositam fuisse interrogationem, quàm quicquam in aede sacra de quarto genere definitum foret: ac proinde rectè eos respondisse autumat: illudque quod subiungitur, quicquid attulerint huc, immundum erit, ita accipiendum esse. Quauis enim uerò ita se res habeat, quòd formulæ quidem & rationes mundi atque immundi minimè illos lateant, quicquid tamen ab illis ad me adferetur, perinde est, ac si immundum contaminatumque foret, quãdoquidem in extruenda aede, frigide sese atque obtorpescerium in morem gerant: id quod sententiæ ipsius uerba innuunt, nequaquam scilicet eosdem errasse, maxime quum nihil aliud in uniuersum illis uitio ueritat, quàm quod ad eadem sacram spectet. num sancti-

ficabitur? id est, num polluetur? tantundem ac si dixisset, interdicendum illi consortium aliorum, reprimendum ac coercendum esse: quemadmodum & Ionathan Chaldaeus paraphrastes reddidit, num prohibebitur? & in nonnullis exemplaribus: num polluetur? de posteriori quaestione quæ illis verbis continetur, & dixit Haggæus, in superioribus iam dictum est.

Et respondit Haggæus, & ait: Sic est populus iste, & sic gens ista coram me, dicit dominus, & sic est omne opus manuum eorum, & quicquid attulerint huc, immundum est.

Sensus totius quaestionis huc recidit, ô popule, qui altari tantum extructo & diruta domo mea, hostias mihi offers in altari, & victimis eiusmodi & carnibus te sanctificari putas, scito non tam te sanctificari illis, quæ templo diruto tibi prodesse non poterunt, quàm contaminari omnia opera tua & cuncta quæ agis, ex eo quòd supinè ac negligenter teipsum geras, & tuam magis domum quàm meam extruere coneris. Sanctum quidem est quod offertur in altari, sed non tam sanctificaris ex hostiis, quàm pollueris, ex eo quòd in laqueatis ædibus habitas, & interis mortuis operibus. Vnde colligi poterit frustrà aliquem munera offerre Deo, & elemosynis atque oblationibus putare Deum posse placari, quum ipse non extruxerit in se templum spiritui sancto.

τὰν ῥολογία proprie dicitur. Nam idem aliis atque aliis verbis iteratur. Aut si mauis, populi nomen ad sacerdotes, gentis verò appellationem ad reliquos Israëlitas referas. Cōmunem enim omnium culpam fuisse intelligit, eam quæ in ædem sacram admittebatur. Sacerdotalis verò officij fuerat, populum ad eius instaurationem cōmonefacere. Sensus verborum hic est. Quemadmodum pollutum vos illud esse respōdistis, quod ego iam pridem interrogavi, ita polluta mihi videntur quæcunq; à vobis geruntur: adeoq; sacerdotum quoque oblatio pro sordida apud me habetur: præsertim

praesertim quum templo nondum instaurato victimas altari imponant, posthabita interim mei nominis illustrandi cura, quam nullam prorsus habent.

Nunc igitur apponite cor vestrum ab hoc die in superiora tempora, quum opus ædis dominicæ adhuc nondum continuari cœptum esset. Quum ipsi venirent ad aceruum viginti satorum, decem tantum erant: & quum veniret quispiam in torcular, vt hauriret quinquaginta urnas, erant viginti: percussi vos carbunculo, & robigine, & grandine: omne opus manuum vestrarum, nec tamen vobiscum, quod me attinet, dicit dominus.

Superiorum tēporum mala ideo ob oculos proponit, vt certissima diuinæ iræ iudicia ea hæctenus fuisse intelligant, & pœnitētia deinceps emendent, quod iustissimā illam Dei iram erga se prius prouocauerat.

Ab hoc, *inquit*, die, à quo cœptum est hoc ædificium: & ita deinceps, apponite cor vestrum. Quum opus ædis dominicæ adhuc nondum, &c. quasi diceret, perpendite quomodo se res vestræ habuerint, prius quàm operis initium factum fuerit, & quo deinceps loco futura sint, ubi iam operi manus admouistis. Ceterum, quod ad prima templi fundamenta attinet, erant illa quidem iacta, quo tempore extruebatur altare. Sed per aduersarios stetit, quominus ad finem vsque perductum fuerit ædificium: vt testatur Esdræ libellus. Ionathan hanc sententiam in hunc modum paraphrasticos expressit: quum adhuc non esset lapidum series in ordinem disposita, &c. Quum adhuc nondum, nempe quum ad ædificandum nequaquam animos appellerent, facile ipsis erat intelligere, hoc quicquid erat mali me authore euenisse. Nam quum quis accederet

ad aceruum viginti satorum, *verbi gratia*, ad aceruum frumenti, è quo viginti sata (pro eo ac par erat & expectationi suæ consonum) desumpturum se sperabat, decem tantum erant. Id enim uerò non aliunde quàm ex maledictione illa proueniebat, me auctore immissa. quinquaginta, batos scilicet è torculari expressos: quorum loco Chaldeus paraphrastes, quinquaginta dolia vini vertit. Verum uerò quod ad numeros illos attinet, qui hoc loco ponuntur decem ac viginti, non sunt illi quidem strictè ac concisim interpretandi. accidit enim aliquando, ut ne media quidem ex parte, plus minus, eadem plena inuenirentur: qua etiam ex re perspectior multò, magisque clara euadebat ea, quam iam dixi maledictionem. percussis vos. Omne opus manuum uestrarum. id est, in omni negotio quod aggredimini.

Applicate quæso cor uestrum à die hoc in posterum, à die nempe vicesima quarta noui mensis, ab ea die qua fundatum est templum domini, applicate cor uestrum. Num adhuc est semen in horreo? num adhuc vitis & ficulnea, malum Punicum & arbor oleæ nihil tulit? ab hoc die foecunda reddam.

Hoc mense futurarum nulla sunt signa frugum. Ne igitur dicatis hoc me prudenti ratione coniiicere, & futuram foecunditatem ex floribus arborum herbisque segetum suspicari, ecce nulla signa sunt, & tamen ego prædico vobis, quia coepistis ædificare templum meum, futuram benedictione mea rerum omnium copiam & ubertatem, loco penurix, qua hætenus laborastis.

A die qua fundatum est templum. *Fundamento nimirum imposita & inducta structura reliqua: iactum enim iam olim fundamentum fuerat, quo tempore erigebatur altare.* Num adhuc est semen in horreo? Videte

an supersit adhuc semen in horreo. Multa enim eius in se-
 mentem exposita copia, perexiguū oportet esse, quod reli-
 quum vobis fecistis ad esum. At verò in posterum ubi iam
 semel adis instaurationi manus admouistis, equidem im-
 mittam benedictionem, tam in id quod reliquum sit in hor-
 reo, quàm quod terræ gremio concreditum est. Num ad-
 huc vitis? Itidem nec vitis adhuc, nec ficus, nec malū Pu-
 nicum, nec arbor oleæ quicquam protulit, tempore scilicet
 impræsentiarum haud opportuno vel foliis, vel fructibus
 emittendis. Hoc enim in mensem nouum (qui Nouembri
 Romanorum maiori ex parte respondet) inciderat. Cate-
 rùm in posterum ego illa omnia benedictione mea digna-
 bor. atque ex ea fiet, ut fructum tum uberem, tum suauita-
 te præstantem adferant. Arborum porrò illiusmodi memi-
 nit, quarum magna est copia in terra Israëlita, ut constat
 Deuter. 8. ubi ait: Terra frumenti & olei, vitis, ficus, ac ma-
 logranati, terra olei & mellis. Nouum tamen & admira-
 tione dignum videri potest, quod de olea arbore dicitur,
 eam adhuc nihil protulisse: quippe cui mensis octauus ac
 nouus opportunus esse soleat ad ferēdos fructus. Fieri tamē
 potuit, ut maledictio illa, quæ iam ab initio omnia passim
 inuaserat, huic quoque in mora fuerit, ne in gemmas ac fru-
 ctum solito tempore erumperet.

Factumque est verbum domini secūdò ad Hag-
 gæum, vicesima quarta mensis, dicens, Loquere ad
 Zorobabelem principem Iehuda, in hâc sentētiâ:
 Ego commoueo cœlos & terram, & subuertam so-
 lium regnorum, & eneruabo robur regnorum gen-
 tilium, subuertamque currum & vectores eius, &
 descendent equi & milites eorum, quisque gladio

fratris sui. In die illa dicit dominus exercituum, assumam te ô Zorobabel, fili Salathielis, serue mi, dicit dominus & ponam te vt annulū signatorium, quia te elegi, dicit dominus exercituum.

Prædicit futura asperrima bella, sed in mediis illis se sartum testum conseruaturum Zorobabelem, adeoque loco etiam honestissimo eum habiturum, & in ea cura, qua annulus charissimus haberi solet.

Serue mi, ita vocat pater filium suū Messiam, eo quòd fecerit ipsius voluntatem, & minor sit patre quoad humanam naturam.

Factum est verbum domini secundò. Eodem illo die, nēpe vicesimoquarto noui mensis, bis enim vno eodēque die prophetam alloquebatur. loquere ad Zorobabelem. Metaphoram adhibet ad ea bella exprimenda quæ sub regno Persarum gesta sunt. iubet eadem Zorobabeli fausto omine prædicere certiorēque eum reddere de futura rerum suarum conditione, cui tantum aberat, vt aliquid ex illis bellis de pristina dignitate detraheretur, vt magnum quid eidem accessurum foret. id quod illis verbis innuitur, quibus ait, assumam te ô Zorobabel, & ponam te vt annulum signatorium. Bella enim uerò illa gesta fuere vel sub Dario, quem iam diximus, vel Artaxersis ætate, qui ei in imperio successit. Poteſt & alia esse huiusce prophetiæ interpretatio, vt de regni Persici euersione, ac Græcorum enascentis imperij origine intelligatur. Subuertam solium regnorum. id quod contigit tricesimo quarto anno ab instaurata aede dominica, quo tēpore deleta monarchia Persarum, Græci primū regnare cœperunt. Cui quidem sententiæ maiorum quoque nostrorum verba consona reperiuntur (memoriæ interim eorum suus habetor honos.) Operæ precii uerò fuerit diligenter hoc loco annotasse, quod aiunt. Author est itaque Rabbi Iose,

Iosepho florente aede secunda regnasse Persas annos 34. Græcos
 180. Machabæos 103. Herodis familiam 103. En habes an-
 nos quadringentos viginti, quibus ædes secunda floruit. &
 subuertam. de hoc iam suprâ dictum est. In die illa assu-
 mam te, ut in gradum multò sublimiorẽ te eueham, quàm
 fuerit in quo hæctenus constitutus vixisti. Chaldæus pa-
 raphrastes in hũc modum ista reddidit: Admouebo te mi-
 hi: & ponam te vt annulum signatorium. Annulus
 ille quo scribæ ad obsignandas literas vtuntur, signatorius
 appellatur: cuiusmodi mentio etiam fit Cantic. 8. ubi ait:
 Pone me loco annuli signatorij, &c. Annulus porrò hu-
 iuscemodi ad manum semper præsto esse solet, nec interdum,
 nec noctu diuelli. Significatur autem illis verbis assidua &
 diligens quædam cura, quam Deus Opt. Max. eius con-
 seruandæ saluti adhibiturus erat. Magnam enim uerò pœ-
 nitentiæ vim esse animaduertent ex hoc loco maiores no-
 stri (quorum lubenter hĩc memoriam usurpo) utpote quæ
 sententiam vel decretam iam abrogare valeat, prædictum
 iam olim Ieconia fuerat, Hieremiæ cap. 22. in hæc verba:
 Scribite virum hunc sterilem, &c. Caterùm eidem, pera-
 cta pœnitentiâ, mutata illa sententiâ, fœliciter & auspi-
 catò cessit: aliterque multò cum eo actum fuit, ac decretum
 antea fuerat, aucto nimirum filio, quo tempore captiuus
 adhuc in vinculis detinebatur. Et quanuis iam olim præ-
 dictum fuisset in hanc sententiam, viuo ego dominus, e-
 tiam si fuerit Ieconias filius Ioachim, annulus signatorius
 in manu dextra mea, & cæt. post actam tamen pœniten-
 tiam dictum illud idem immutatum est: & fœustum fœ-
 lĩxque incipit iam esse quod prius aduersum & malè omi-
 nosum fuerat: auditque hoc loco Zorobabel nepos eius-
 dem

COMMENTARII KIMHI.

*dem ex filio, ponam te vt annulum signatorium.
contrà planè, ac in superioribus, ubi dicebatur, Etiam si
fuerit Ieconias annulus signatorius in manu dextra mea,
inde euellam eum, &c. Hieremia cap. 22.*

Finis Commentariorum Rabbi Davidis
Kimhi in Haggæum pro-
phetam.

11 COMMENTARII RABBI

13

DAVIDIS KIMHI IN ZACHARIAM

prophetam.

Caput I.

IN mense octauo, anno secundo Darij, factus est sermo domini ad Zachariam filium Barachia filij Iddo, prophetam, in hanc formam: Iracūdia iratus est dominus patribus vestris.

Zacharias hic ille est, qui cæsus fuit inter tēplum & altare, Mat. c. 23.

Ira domini non perturbationem eius, qui non irascitur, sed eorum merita atque peccata significat, digna in quos ira Dei desæuaret. Alioqui dominus nunquā iratus vlciscitur, sed ad hoc corripit vt emendet.

Propheta nomen ad Zachariam referri debet, quam fortasse & Iddo propheta fuerit. Sunt enim qui Iddo videntem eum esse arbitrentur: & ita scriptum reperimus in commentario, Iddo propheta. In hanc formam: quam ille vicissim ad Isrāelitas referret: vt ipsius verba illa post eā testantur: quibus ait, dicēsque ad eos. Alloquere, inquit, illos: vt ne vnquam memoria eorundem excidat acris illa indignatio, quam Deus Opt. Max. erga maiores ipsorum exercuit: eius videlicet ætatis homines, qua vastitas ædi sacrae inducta fuerat: quo deinceps præsens semper ipsorum animis occurrat diuina illius indignationis recordatio, scelerum ac perditæ illorum vitæ causa cōceptæ: ac proinde respicientia ducti, ad Deum Opt. Max. quasi postliminio redeant, nec auitis moribus aut patrum vestigiis insistant. Quin iidem etiam homines, quos ea ætas tulit, contracta sibi quadam pigritia laborabant, quoad ædis dominicæ instaurationem: quam non ante nouum mēsem ag-

d gre-

2. Paralip. 12.

2. Paralip. 13.

COMMENTARII KIMHI

grediebantur. Accedebant & alia nonnulla flagitia, quibus obnoxios eosdem fuisse constat ex libello Esdræ.

Dicésq; ad eos: Sic dicit dominus exercituum. Reuertimini ad me, dicit dominus exercituum: reuertárque ad vos, dixit dominus exercituum.

Dicit dominus exercituum: Sæpius occurrit hoc epiphonema, vt sciant dominum esse, qui præcipit aduersus regis imperium & hostes circum frementes, & hac ad ædificationem templi fiducia concitetur.

Sensus horum verborum satis ex se constat.

Ne sitis sicut patres vestri: ad quos prophetæ priores clamauerunt dicentes: Sic ait dominus exercituum. Conuertimini nunc de viis vestris malis, & de studiis vestris prauis: at non audierunt, neque me attenderunt, dicit dominus exercituum.

Itidem nec his interpretatione opus est.

Patres vestri ubinã sunt? & prophetæ num perpetuò viuunt? Attamen verba mea, & statuta mea, quæ præcepi seruis meis prophetis, an non patres vestros apprehenderunt? ipsique conuersi dixerunt: Quemadmodum dominus exercituum statuit nobis facere secundum vias nostras, & secundum studia nostra, sic fecit nobis.

An non perspicuè vobis videre est, illos pro eo ac à prophetis occinebatur, partim ense, partim peste ac fame exhaustos? Enimuerò prophetæ, qui sceleratam eorum viuendi rationem acriter suis verbis insectati sunt, fieri ne potuit, vt perpetuò vitæ suæ curriculum prorogarent, ac perpetuò eosdem reprehenderent? Quod ad hos quidem attinet, iam olim illis sua scelera vitio vertebãt: quum illi tamen haudquaquam se dicto audientes præberent: vnde adeò factum est,

est, ut eo planè modo omnia illis euenisse cernatis, quo prædicebantur à prophetis: in quem sensum & illa dicuntur: attamen verba mea, & statuta mea, & quæ sequuntur. Maiores porro nostri (quorum memoriam lubens amplector) populi responsum sub illis verbis (& prophetæ) contineri aiunt: perinde ac si cætus Israëliticus præfracta & pertinaci responsione prophetam alloqueretur. Agite, inquit propheta, resipiscite: ubinam iam loci sunt fontes illi ac flagitiosi maiores vestri? & ubinam (inquiunt vicissim ij) ubinam loci sunt propheta, in fontes illi quidem ac minimè flagitiosi? At iidem postea resipiscentia ducti, apud eum culpam suam sunt confessi, uti illa verba indicant, attamen verba mea, & statuta mea, & cætera quæ in eandem sententiã dicuntur. Per statuta mea, decreta & proposita animi mei intelliguntur, quibus ego, inquit, decreueram, ut ense, fame ac tabida lue perirer, ut his malis superstites, exilio sedes commutarent. An non illud vobis pro cõperto habetur, ita prorsus cum illis actum fuisset, ita successisse omnia, quemadmodum ego prædictum ipsis volui, adhibita ad id inseruientium mihi prophetarum meorum opera? id quod iidem ipsi tandem aliquando conuersi, vastata iam & accisa rerum suarum conditione confessi sunt. Atque hoc illud est, quod ait, Ipsi que conuersi dixerunt.

Vicesima quarta die vndecimi mēsis, (is est mēsis Sebat) anno secundo Darij, factus est sermo domini ad Zachariam, filium Barachię filij Iddo, prophetam, in hunc modum.

Equidem haud scio an mensium nomina, prout hinc & in libello Esther scribuntur, è Syriaca lingua petantur.

COMMENTARII KIMHI

Nusquam enim alibi per uniuersa sacrosancta biblia eadem deprahendimus. Factus est sermo domini ad Zachariam. Aduentu nimirum angeli, qui cum eo uerba fecit, ac uisum hoc monstrauit, quod deinceps proponit.

Vidi nocte, & en vir insidebat equo rufo: stabátque inter myrteta, quæ in profundo erant: post illum verò equi stabant rufi, varij coloris & albi.

Alludere videtur ad id quod myrti gaudeant locis aquosis & demissis.

Quæ Zachariae uisenda proponuntur, habent illa quidem reconditos in se & abstrusos sensus, aequè ac uisa Danielis: id quod idem aliis prophetis nequaquam accidit. Ratio est, eo quòd ab elapso exilio flaccescere paulatim atque imminui cæperit prophetiæ donum: ideòque nec apertè suam sententiam explicarunt, nec portenti significationem planè patefecerunt. vidi, inquit, nocte, id est: noctu per quietem aspectui meo tale quid obuersabatur: nempe uir equo rufo uectus. Sententiæ verò totius explicationem huiusmodi à maioribus traditam accepimus (honus interim eorundem piæ memoriæ habetor.) Querebat Deus Opt. Max. mundi fabricam hanc uniuersam in noctem conuerrere, & en uir insidebat equo rufo. querebat, inquã, rationem, sanguine effuso uniuersa obruendi. Verùm ubi semel ad Hananiam, Misaëlem & Azariam animum cogitationemque intendisset, deserbuit ilicò cogitationis iam dictæ sententiæ: quemadmodum illis uerbis habetur, stabátque inter myrteta, quæ in profundo erant. Myrteta verò non sunt illa quidem aliud quicquam, quàm uiri integræ uitæ, iustitiæque alumni. quo sensu & illud dicitur Esther 2. & is enutriebat Hadasah, quæ & Esther eadem erat. profundi nomine non aliud significatur, quàm Babylon.

quo eodem modo ab Esaia appellatur cap. 44. Qui dico profundo exaresce, &c. Equi deinde quibus ^{albor} nigror inerat, varium colorem induunt, & albi euadunt, qui rufi prius fuerant, ut ipse ait. post illum verò equi stabant rufi, varij coloris & albi. atque ita deinceps portentis significationem pro virili interpretabimur. viri nomine angelus Dei Opt. Max. hoc loco intelligitur, æquè ac Danielis 9. ubi ait, Et vir ille Gabriel: ut ipse suis postea verbis sub finem eius, quo de iam agitur, aperte testatur. responderuntque angelo domini stante inter myrteta. Caterum, quòd eundem equo insidentem viderit, instituta legationis accelerationem id demonstrat. Rubor ille caterique colores non temerè fortassis, sed alicuius rei portendendæ causa adhibentur. Equidem à patre eodémque obseruandissimo domino meo (cuius sacrosancta mihi debet esse memoria) scriptum comperio, Nabugodonosorum equo illo rufo designari: qui auri caput Danielis 2. vocatur. Auri verò color ad ruborem accedit. Ad quatuor enim orbis monarchias huiusce propheta vaticiniù spectat, æquè ac somnium Nabugodonosori & visa Danielis. Licet enim verò legatos à Deo Opt. Max. emissos, (pro eo ac scriptum habetur) equi parabolicas significant: illud tamen non impedit, quin iidem quatuor etiam orbis imperia portendant. Quòd autem equo sublimis vir ille feratur: idcirco id fit, quia angeli in hac inferiora potestatem exercent, & Deus omnia hinc in terris administret adhibita eorum opera, qui vicariam illi functionem præstant. Legationis porrò huius causa (cuius hinc meminit) ad regni Babylonici subuersionem pertinet. Cuius quidem regni vis etiam si iam dudum labefacta, prius ruinam passa fuisset, quàm præ-

COMMENTARII KIMHI

sens hoc illi visendum proponeretur: reliqua tamen adhuc tria futura in causa erant, & integrum hoc & nulla ex parte mutilum hinc representetur, eadem ipsa forma, qua iam acciderat, seruata. Persæ enim iam tum temporis imperio potiebantur, quum visio hæc illi obtigit, ut ipse testatur. Stabátque inter myrteta: nempe inter cœtum Israëliticum. Myrtetis eundem comparat, loco nimirum in quo myrti nascuntur, quibus inest odoris quædam fragrantia, non ita multum ei absimilis, quem Israëlita edebant, exilio adhuc Babylonico detenti. Nam legem suauem quid redolentem, fragrantiamque præceptorum apud se habebant. Quòd medio porro loco inter eos consistentem viderit, in eum sensum ab eo dicitur, ut ostendat opis illis ferendæ causæ & exilio manu mittendis adhibitum. profundum, ut iam supra diximus, Babylonem significat. Seruc (quod hinc Hebraicum vocabulum habes) species quædam est coloris, haudquaquam certo apud nos cogniti, qualis ille tandem sit. Nonnulli Seruckim pectinatos interpretantur, sed insulse. Animaduertas autem hoc loco diligenter velim, in eo quod in præsentiarum visendum proponitur, Seruckim. i. varij coloris equos, nigris ex aduerso respondere, quorum alibi mentio fit, ubi plaustra quatuor per visum contuenda monstratur. Ionathan pro Seruckin hoc loco varios vertit, aut ut alius codex habet, diuersis coloribus distinctos. Verisimile autem fuerit, hos equos sessorem non habuisse. Qui verò equo illo sublimis vehebatur, dignitate cæteris legatis anteibat: & idcirco sublimem eundem in equo conspexit. post illum verò equi stabant rufi. Quàdoquidem equo illo superiori rufo Nabuchodonosorum designatum diximus, agendum, filium eiusdem,

dem, & ex filio natum illi nepotem, equis his rufis significari dicamus. Sûntq; hi quos iam diximus, prioris quidem plaustri loco positi. Sensus verborum, quibus varij coloris & albos nominat, ita accipi debet, ac si rufo proximè successisse varij coloris equos dixisset, post illos vicissim albos stetisse. Nihil autem hîc occurrit, quod quarto plastro ex aduerso respondeat, quippe quod longo post interuallo tēporis euenturum, in presentiarum nequaquam viderit: etiam si aliàs idem illi per visum occurrerit.

Dixi autem, qui sunt isti, domine mi? dixitque ad me angelus, qui mecum loquebatur: Ego ostendam tibi qui sint isti. Respondit ergo vir ille qui inter myrteta stabat, dixitque, hi sunt quos dominus misit, vt perambulent terram. Responderunt autem angelo domini stanti inter myrteta, & dixerunt, Perambulauimus terram, & en vniuersa terra sedet & tranquilla est.

Equi pro iis, qui equis infidebant, intelligendi sunt. Sensus est: Post eum erant tres turmæ angelorum. Angeli enim diuersa Dei mandata quàm celerrimè exequuntur: & ob id equis infidere dicuntur.

Hic ille est de quo superiùs dicebatur, Angelus domini loquebatur ad Zachariam, &c. Pro eo autem quod latine hîc dicitur ego ostendam tibi, Hebraïca ita sonant, equidem efficiam vt videas, quum propriè tamen dicendum fuerat, ego te audiendo certiore faciam. Nihil enim aliud præterea visendū illi proponit, quàm equos iam inde ab initio conspectos. Ostendendi fortasse vocabulo, pro eo quod est certiore facere aut explicare, vtitur. Nam videndi vis, quum sit cæteris omnibus præstantior, ad reliquos etiam sensus improprie referrî atq; accommodari plerunque

COMMENTARII KIMHI

runque solet: ut Exodi 20. Totusque populus videbat tonitrua. Itidem Genes. 27. Vide fragrantiam odoris filij mei. Quamquam & illud interim à ratione prorsus alienum non erit, si quis ostendendi vocabulum simplici ac literali suo sensu interpretetur. Aliud enim visum eadem de re intelligit, quo cornua illi quatuor visenda proponit, quorum explicatio quamuis non nisi eodem interprete ipsi postea innotuerit, multò tamen quàm huius portenti vis & significatio faciliòr apertiòrque habetur. Respondit ergo vir ille, nempe qui equo vehebatur. Audit verò propheta, vel non interrogatum, respondentem tamen angelum, dicentemque sibi, equos illos legatos quosdam esse à Deo Opt. Max. emissos orbis peragrando causa, quo modo Iob. 1. & 2. dicitur: A peruagando & perambulando in terra. Potest enim uerò & hic esse sensus: ut angelus ille, qui equo sublimis vehebatur, nequaquam hisce uerbis prophetam exceperit, sed eodem modo respondendi vocabulum hìc interpretemur, quo Deuter. 26. ubi dicitur: Respondebisque & dices. Itidem Iobi 30. Et respondit Iob primo loco: Eccum enim tibi prophetam audientem, quo modo is quem equus sublimem tergo ferebat, compellarit reliquos illos à Deo Opt. Max. terre perlustranda gratia emissos, & interrogarit, ecquid uerum in terris ageretur. Cui uicissim hi respondent, aiuntque, perlustrauimus terram, eandemque uidimus sedentem & tranquillam: eritque hoc modo & ut in *ἰστορίαις*, recti pro obliquo casus positio, hi pro his. id quod idem 2. Reg. 15. obseruatur: Dauid. i. Dauidi nuncianit quispiam dicens: Achitophel est unà cum his qui conspirarunt. Itidem 4. eiusdem. Filius. i. filio Saulis duo fuere præfecti copiarum, aliisque id genus locis. & responderunt.

Phrasishæc
loquedi He-
braico sermo
ni propria est

De eo

De eo iam *suprà dictum est*. sedet & tranquilla est. *Pacatas, inquit, ac bene compositas res aliarum quidem gentium vidimus, sed malè cum cœtu Israëlítico actum, quippe qui miseris undique atque angustiis opprimatur. Et idcirco respondet angelus in hæc verba: Quovsque tu non misereberis Hierusalem?*

Angelus autem domini respondit, dicens: Domine exercituum, quovsque tu non misereberis Hierusalem & urbium Iehuda, quibus tu succenses? *is iam est annus septuagesimus. Et respondit dominus angelo, qui mecū loquebatur verba bona, & sermones consolatorios.*

Angelus hic ille est, qui inter myrteta stabat, præsto ad opem ferendam Israëlitis, aut (quod rectius etiam fuerit) qui prophetam alloquebatur. quovsque tu non misereberis Hierusalem? Tantis per enim dum exteræ nationes pace fruerebantur, domum repetendi Israëlitis potestas libera nequaquam fuit usque ad eversum regnum Babylonicum. At enim uerò quod ad præsens quidem visum attingit, iam dudum elapsum fuerat, quod eodem portè debatur, quo tempore hoc visendum propositum fuit: nec illud tamen obstitit, quominus id quod iam olim elapsum fuerat, intuendum prophætæ monstraret, quo certiozem eundem redderet, docerètque, cum pacem, tum interitum regni Babylonici, omnia breuiter à Deo Opt. Max. pèdere: cui vicariam suam operam in rebus administrandis moderatores angeli nauant. Futurum prætereà ut iidem accuratè rebus Israëlitarum studerent: eodemque etiam modo de reliquis illis tribus imperiis (quæ adhuc futura erant) ac eorundem subuersione aliquando actū iri intelligeret (Dei ad id ope-

ra voluntatēque adhibita) quo iam illi monstrarat regno Babylonico euenisse: cuius iam dudum tēpus elapsū fuerat. quibus tu succenses, is iam est annus septuagesimus. Si ad præteritum referas, ita ut nos interpretati sumus, anni erunt illi quidem septuaginta, quibus imperium Babylonicum perstitit, nec interim quicquam de indignatione ea remittebatur, quanto tempore penes Nabugodonosorum rerum summa fuit. Aut illud fortasse tēpus intelligit annis his septuaginta, quo visum hoc illi proponebatur, nempe secundi anni Darij, absoluto iam tum primum ab excidio urbis Hierosolymitanæ septuaginta annorū spatio. Quauis enim uerò res ita se habeat, quod hoc illi visendum propositum fuerit, eo mēse qui Sebat dicitur, & Ianuario nostro respondet, adificiique structura à nouo mense originem traxerit, haud illud tamen impedit, quominus eo usque perseuerasse dicatur eadem illa indignatio. Tantisper enim dum operi extruendo incumbabant, non licuit illis per hostes à bello unquam feriari.

Dixitque angelus mecum loquens: Clama, & dic: Sic ait dominus exercituum: Ingens est amor meus erga Hierusalem & Sionem. Rursus vehementer iratus sum gentibus opulentis & securis, quod ego parum indignatus sum: illi autem ad malum auxiliati sunt.

Grauius affixerunt populum meum quàm volebam.

Verba, inquit, illa fausta & bona, quibus Deus Opt. Max. mecum egit, idcirco habita sunt, ut ego eadem vicissim solatiij adferendi causa audiēte populo Israëlitico recitarem. Quas deinde gentes opulentas vocat, easdem superius, terram sedentem & tranquillam appellauit.

Ego

Ego parum indignatus sum. *Leuiter quidem Israëlitis succensui, adeò ut in exilium è suis sedibus migrandi, solia natalis vertendi author illis fuerim. Sed leue quid hoc erat, præ eiusmodi malis, quibus iidem postea in exilium abducti, ab his excepti sunt. Ad malum auxiliati sunt. Mala malis addendo semper: idq; etiam præter omnẽ modum. Simile quid Esaïæ 47. occurrit: Equidẽ iratus eram populo meo, ut prophanarem hereditatem meam, & traderem eam in manum tuam: tu verò affectu miserationis non comota es erga eos, quin super senes degrauasti iugum tuum supra modum.*

Idcirco sic dicit dominus: Conuersus ad Hierusalem in intimis visceribus, ædes mea ædificabitur in ea, dicit dominus exercituum: & regula extendetur ad Hierusalem. Adhuc vltra clama, dicēs: Sic dicit dominus exercituum: Adhuc redundabunt ciuitates meæ præ foelicitate, & consolabitur dominus Sionem, & adhuc eliget Hierusalem.

In dictione Hebraïca, quæ regulam significat, & eiusdem formæ est cum Nauah, exprimitur quidem He litera, sed eadem inter legẽdum sono destituitur. Significat autem perpẽdiculum fabrile, seu lineam illam, supra lapidum seriem extensam. Redundabunt ciuitates meæ præ foelicitate. Hac atque illac sese diffundent, præ magna bonarũ rerum pacisque copia, qua fruuntur, perinde ac si habitationem auctam iri dicat.

Sustuli autem oculos meos & vidi. & ecce quatuor cornua, dixiq; ad angelum qui mecũ loquebatur, Quid sunt hæc? & dixit ad me, Cornua sunt quæ disperferunt Ichudã, Israëlẽ, & Hierusalem.

COMMENTARII KIMHI

Prædicit destructionem quatuor imperiorum, & bonis futuris præterita mala se compensaturum narrat, idque etiam tam cumulatè, ut redundaturæ sint eorum ciuitates præ felicitate.

Aliud quidpiam hoc loco, priori portèto significantius, iteratò eidem uisendum proponitur: perspectum enim ex eo cognitúmque, illud habebat, cornua idcirco adbibita, ut uentilandi eiiciendique uim quandam exprimerent. æquè ac Dent. 33. dicitur, Vbi cornua, inquit, illius, ut cornua unicornis, quibus populos deturbabit pariter, &c. quauis hoc interim eum lateret, quibus eadem cornua cõpeterent. Sunt porrò quatuor illa cornua totidem regnorum typi, nempe Babylonici, Persici, unà cum Medorum imperio, Graeci, atque Romani. Quò eòdem spectat & Ionathæ Chaldaïca interpretatio, quæ disertis uerbis quatuor regnorum meminit. Pessimè autem excepti sunt Israëlita à quatuor his regnis, quæ iam diximus, ut angelus ipse suis etiam uerbis testatur, ubi ait, quæ disperferunt Iehudam, Israëlem & Hierusalem. Eò usque, inquit, cornibus eos exagitarunt, ut in hanc atque illam partem dispersos eosdem egerint. Suo quæque opportuno tempore damna illis intulerunt. Nam quod ad regnum quidem Persarum attinet, tametsi sub eius initium exilio manumissi in patriam postliminio redierint, postea tamen sub tempora Artaxerxis primi, ac deinde etiam regnante Assuero, ad secundum usque Darij annum, iniquius paulò cum illis actum fuit.

Ostendit autem mihi dominus quatuor fabros lignarios, dixique, quid isti facturi ueniunt? Respondit, dicens: Ista sunt cornua quæ disperferunt Iehudam, ita ut nullus attollere caput suum ausus sit. veneruntque isti ad terrèdum eos, ad deiiciendum
cornua

cornua gentium quæ sustulerunt cornu super terram Iehudæ, dispergendo eam.

In verbo ventilandi, siue dispergendi, metaphora ducta est à bobus iratis, qui huc atque illuc obuia quæque dispergunt.

Tantundē est ac si dicat fabros ideò adhibitos, ut cornua illa succiderēt, & singulis regnis singulos adesse fabros: unde priori semper exitium immineat. Nam imperium Babylonicum Persarum opera euersum est: Persarum deinde potestas à Græcis sublata periit: Græcorum imperium Romani pessum dedere: Romanis olim opera Israëlitarū suus interitus imminebit. Aut si lubuerit, fabrorum hinc nomine, parabolicōs angelos illos intelligas, penes quos opum dignitatisque authoritas in regnis administrandis sita est. Ceterum maiores nostri (quorum memoria suus honos habetor) ad Messia tempora hæc verba referūt. Quidnam, inquiunt, sibi volunt hi quatuor fabri? Cui vicissim interrogationi respōdet Rabbi Simeon, cognomento Pius, Messiam indicari, Davidis pariter & Iosephi filium, Eliam, iustitiāq; sacrum alumnum. ita ut nullus attollere caput suum ausus sit. Eò usque, inquit, progressi sunt exagitando disficiendōq; populum Israëliticum, ut nemo quisquam eorum obtuētibus illis, vel caput attollere ausus fuerit. Jonathan in hunc eundem sensum Chaldaïca reddidit: ait enim, nec erecta corporis statura incedere liberum fuit. Ad deiiciendum. i. ad præcipitandum, idq; adeò magno impetu: quæ verbi significatio Threnorum 3. eadem occurrit: Et magno, inquit, impetu lapidem in me iecerunt.

Caput 2.

Sustuli autem oculos meos, vidique: & ecce vir quidam, in cuius manu funiculus mensorius, di-

xique, Quo tu yadis? qui respōdit mihi, Ut dime-
tiar Hierusalem, & videam quāta sit latitudo eius,
& quanta eius longitudo.

Predicitur instauratio & foelicitas vrbis Hierosolymitanę, per quam
intelligi debet Hierusalem spiritalis: cuius neque latitudo, neq; lon-
gitudō certa futura erat, quia careret muris. Vrbes enim sine muris se-
se diffundere possunt, quantum necessitas postulabit. Carebit illa qui-
dem muris materialibus, sed habebit muros multò fortiores, nempe
opem diuinam.

*Ad aliud iam visi genus sumpto hinc initio progredi-
tur: quod ad Messiaę tempora non ineptè referri poterit,
equè ac illa quę Ezechieli visenda proposita tum tempo-
ris fuerunt, quum angelus longitudinem latitudinēq; vr-
bis Hierosolymitanę metiretur. funiculus mensorius.
qualem vulgò metiendis rebus adhibere solent. Fuit autem
hic alius quispiam, non idem ille angelus, qui prophetam
alloquebatur.*

Ecce autem angelus, qui mecum loquebatur,
egressus est, & alius angelus ei obuiam egrediebatur,
dixitq; ad eum: Curre, & loquere ad iuuenem
istum, dicens: Vicatim habitabitur Hierosolyma,
præ hominum & iumentorū, qui in ea erunt, mul-
titudine. Ego quoque ero ei, dicit dominus, murus
igneus circūquaque, eróque gloria in medio eius.

*Ipsē quidem nequaquam suis verbis hæc ad eum refert,
quandoquidem alium prius cum eodem colloquia miscen-
tem iam inde ab initio viderit. Iubet ergo conceptis in hanc
formam verbis eum alloqui: fore nimirum, ut quanuis iam
pridem angelum certa quadam mēsurā tum longitudinem,
tum latitudinē vrbis Hierosolymitanę describentem aspe-
xerit, ea tamen vicatim habitetur, nec ullis includatur*

mēsuris:

mœniis: id est, ut multi foris extra urbem illam habitent, quibus capiendis urbs ipsa nequaquam suffectura videbitur. Et quannus iam longius multò, latiùsque pateat, quàm pro prioris ambitus ratione, multi tamen foris extra eandem in vicis cõmoraturi sunt, quibus nec mœnia, nec valua, nec alia vlla repagula adsint: idq; adeò magna etiam cum animi fiducia, nullo prorsus alicunde impendente metu. Nam ego ero ei, dicit dominus, murus igneus. Quòd autem iuuenem illum appellet, ex eo fortasse factum est, quia non ita multum ætate annisque prouectus fuerat, quo tempore prophetico spiritu afflatus est: id quod Samueli atque Hieremiæ idem accidit. Aut quia propheta cuiusdam eminentiori inferuierit: idcirco iuuenis aut pueri nomen ei impositum fuit, Minister Mosis Iehosua filius Nun puer, Exodi 33. Ego ero murus igneus: ut nemo quisquam sine suo magno malo damnum Israëlitis inferre possit, a què ac ignem nemo attingit, quin eiusdem actu laedatur. Eròque gloria in medio eius. Glorie nomine subsidio se illis futurum intelligit, ut in Esaiæ vaticinio, cap. 4. expressum habetur: Et creabit dominus super omnem habitationem montis Sion, &c.

Heus, heus, fugite de terra Aquilonis, dicit dominus, quia ad quatuor ventos cœli disieci vos, dicit dominus. Seruare ò Sion, quæ habitas apud filiam Babylonis. Quoniam sic dixit dominus exercituum, propter gloriam misit me ad gentes, quæ vos spoliât. Qui enim vos tãgit, pupillã oculi eius tangit. Ecce enim ego agito manum meam super eos, patebuntq; prẽdæ his quos seruitute presserunt, scietisque quòd dominus exercituum me miserit.

Horratur

COMMENTARII KIMHI

Hortatur Synagôgam, vt deserta idololatria veniat ad Christum.

Affligetur vehementer, id quod Iudæis in direptione vrbis suæ accidit. Vide Iosephum lib. 6. & 7. de bello Iudaïco.

Patebunt prædæ Tyranni, qui prius affligebant ecclesiam, postea ad fidem conuersi euadent serui ecclesiæ.

Euocandi quidam modus his verbis exprimitur Heus, heus, idemque ad maiorem emphasim iteratò dicitur, quemadmodum & eo loco ubi seruare, inquit, ô Sion. Quòd postea fugam è terra Babylonis capeffendam suadeat, id ad eos pertinet, qui reliqui adhuc apud Babylonem manserant, nec inter primos patriam repetierant, quò deinceps festinatè se Hierosolymam reciperent, ademque dominicam instaurarent, utpotè cuius iam instaurande tempus opportunum aduenerat. Quia ad quatuor ventos cœli. Quod de capeffenda fuga iam proximè à me dictum est, non alio, inquit, spectat, quam ad eos qui Babylonem captiui abducti fuerunt, quemadmodum ipse ait. quæ habitas apud filiam Babylonis. Nam quod ad reliquos Israëlitas attinet, multò illi quidem remotiores sunt, quippe quos in exiliu disiectos egerim, haud multo minori interuallo à se inuicem distantes, quam quatuor cœli venti à se mutuò separantur: quibus verbis quatuor mundi plagas, quam longissimè aliam ab alia disiunctas intelligit, orientem nempe ab occidente, & à septentrione meridiem. Eodemque ferè modo Israëlita alij ab aliis inter exilium distabant, quibus adhuc nequaquam opportunum redeundi tempus aduenerat: Iudæis tamen in exilium abductis matura iam omnia erant, ad reditum capeffendum. ideoque seruare, inquit, ô Sion: familia videlicet Iudaïca & Beniamitica, Sionis incola. Maiores porrò nostri (quorum lubenter meminisse debemus) subtilius paulò quatuor ventorum mysticam interpret-

terpretationem indagarunt, aiuntq; perinde fieri non posse, ut sine Israëlítico populo suas vires orbis retineat, atq; impossibile est ut sine quatuor ventis subsistat vniuersum. Post gloriam misit me. Post gloriam, inquã, illam, qua vos mactos animi esse, certãque fiduciam cõcipere iubet, pro eo ac in superiori vaticinio prædictum fuerat, fore ut vndiq; cingeretur, ubi aiebat: Erõq; gloria in medio eius. Deinde misit me, inquit, ad gẽtes quæ vos spoliant. Non enim satis est Deo Opt. Max. malis huiusmodi, quæ vobis inter exilium obtigere, beneficia rependere, nisi vindictam etiam sumat de aduersariis, qui vos vestris bonis exuerunt. Qui enim vos tangit, pupillam oculi eius tãgit. pupilla nomine, viri illa imaguncula significatur, quæ in oculo cernitur. Non impunè feret, qui vos aliquo malo mulctauerit, haud aliter cum eo agetur, atque cum homine eo agi solet, qui uirgunculam oculi sui tetigit: facile enim eandem eruerit, si duriusculè cõrectarit. Pari enim uerò ratione suo sibi inmento malum accerset, qui vobis animo nocendi manus iniecerit. Eruntque prædæ his quos seruitute presserunt. Intelligit aliquando futurum, ut Israëlitarum prædæ pateãt eadem illæ gentes, quibus olim seruam operã nauabant, interim dum in exilio captiui tenerentur. Scitĩsque, quum præfinitum huiusce prophetiæ tempus aduenit, nempè sub tempora Messia, quòd dominus miserit me.

Iubila & gaude filia Sion. En enim ipse venio, & in te habitabo, dicit dominus. Adiungentur denique gentes multæ ad dominum in die illa, eruntque mihi populus. In medio autem tui habitabo, sciẽsque dominum exercituum me ad te misisse. Et

f hære-

hæreditate possidebit dominus Iehudam tãquam partem suam, in terra sancta, & rursus eliget Hierusalem. Conticesce omnis caro à conspectu domini, quoniam de domicilio sanctitatis suæ excitatus est.

Silete à blasphemiiis, qui estis adhuc carnales. Alioqui futurum est, vt de vobis pœna sumatur. Surgere enim dominus dicitur, & quasi à fomno cuigilare, quando confurgit in vindictam.

Iubila & gaude. Hæc omnia de Christo etiam secundùm Hebræos intelliguntur.

Par erit & rationi consonum, vt hæc omnia ad ea vsq; verba è domicilio sanctitatis suæ, ad Messia tempora referantur: præsertim quum dicat, adiungentur deniq; gentes multæ: itidem, conticesce omnis caro. Non enim hæctenus quod viderimus, mihi videre tale quid sub æde instaurata contigit. Quæ reliqua sunt in hac sentetia, ad ædem quam iam instauratam diximus, eorum quidem vis & significatio pertinet, utpote de Iehosua & Zorobabele dicta. Adiungendi vocabulo multitudinis copia, & frequens hominum confluxus designatur. Alioqui quod ad sensum verborum attinet, satis ex se constat. Hæreditate possidebit dominus Iehudam. familiam, inquit, Iudæ, quæ aliàs hæreditario iure domini portio appellatur, tum temporis ita sibi propriam Deus Opt. Max. vendicabit, vt in hæreditatis loco futura sit in terra sancta, id est, vt exilio defuncta, cedat in peculium eiusdem in ea ipsa terra, quæ sanctissimo illius nomini dicata dicitur. Atque hæc quidem sententia respondet ei quod aliàs Dent. 32. dicitur: Quoniam pars domini populus eius, & Iacob funiculus hæreditatis eius. Iudæ verò potissimùm meminit, utpote principis in uniuerso regno Israëlitico: tribúsque illa Iudaica

daïca fuit, quam reducem ab exilio ades secunda vidit. Quoniam excitatus est è domicilio sanctitatis sue, quod cælum est. Excitatum porrò eundem parabolicòs dicit, æquè ac virum è somno suo experrectum, quemadmodum & Psalmus septuagesimus octauus ait: Et euigilauit quasi à somno dominus.

Caput 3.

Ostendit autem mihi Iehosuam sacerdotem magnum, stantem coram angelo domini, stabátque aduersarius ad dexterã eius, vt ei aduersaretur. Dixit ergo dominus ad aduersarium, Increpet te dominus, ô Satan, increpet, inquam, te dominus, qui elegit Hierusalem. An non iste tanquam torris est ex igne erutus?

Satan stat à dextris, non à sinistris, quia vera erat accusatio, eò quòd & ipse cum cæteris alienigenam accepisset vxorem, vel quòd dextris semper, & virtutibus contraire soleat, vel quòd negligentia culpam sibi contraxerat, dum filios suos alienigenis vxoribus copulatos minimè reprehenderet.

Metaphoricòs Sanaballat, aliòsque ei adiunctos socios describit, qui aduersarios se Israëlitis opponebant, & operi moram adferentes in causa fuerunt, quòd intermitteretur. Chaldaeus paraphrastes hæc ita reddidit, & peccatum eius dextera adstabat, vt ei aduersaretur. Dixit ergo dominus. Angelus videlicet, qui domini sui nomine hoc loco insignitur, quemadmodum aliàs idem etiam fit, vbi de Geodeone agitur, & aliis itidem nonnullis locis. Increpet te dominus. Deus hic Opt. Max. intelligitur. qui elegit Hierusalem. extruendam scilicet, & instaurandam, ita vt non iam ampliùs operi resistèdo par esse possis. An non iste tanquam torris est ex igne erutus? eiusmodi torris

ris instar, quem accensum, flamma subducere vulgus hominum solet, ut ne prorsus in ignem abeat. Nec huic multum absimili ratione cum eo quæ iam diximus, agitur: erepto videlicet exilij incendio, quo tandem aliquando urbe Hierosolymitana repetita, dominicam ibi ædem resarciat, & sacerdotio in eadem fungatur: quanquam simplicem hoc loco nudamque verborum interpretationem maiores nostri (quos honoris causa nomino) sequuntur: nempe quod fuerit unà cum Sedechia & Achabo, summis illis quidem contumeliis à rege Babylonico per ludibrium exceptis, quibus tamen igne absumptis, superstes hic evasit, ut in ea homilia habetur. Jonathan in hunc sensum vertit: An non hic est titio ex incendio servatus? &c.

Iehosua autem indutus erat vestimentis sordidis: stabátque coràm angelo. Et respondens, dixit ad eos qui stabant coràm se, dicens: Auferte ab eo vestes sordidas: ad eum verò dixit: En transtuli à te iniquitatem tuam: & indui te vestibus immutatis. Tū dixi: Ponant tiaram mūdā super caput eius: & imposuerunt tiaram mundam capiti eius, vestibusq; eum induerunt: stabátque angelus domini.

Sordidæ vestes dicuntur, vel ob peccatum illicitum, vel ob peccata aliena, vel ob squallorem captiuitatis.

Ablatio vestium, remissionem culpæ significat, ac si dicat: Curavi te ornandum virtutibus, & variis animi dotibus. Mercedem deinde pollicetur, primò temporalem, ac postea æternam, Si, &c.

Sensum eorum quæ de sordidis vestimentis hoc loco dicuntur, parabolicōs ad ipsius filios referunt: qui peregrinas uxores & à suo genere alienas duxerant: quam interpretationem & Jonathan sequutus est: Habebátque Iosua filios, qui uxores duxerant non aptas sacerdotio. Consona est &

est & maiorum nostrorum interpretatio (quorum memoria suus interim hic bonos habetor.) Aiunt enim hæc ideò dicta fuisse, quòd quum filij illius alias sibi uxores duxissent, quàm quæ sacerdotali ordini congruerent, ipse tamen nequaquam iisdem interdixerit, atque hoc illud esse quod verbis illis exprimitur. Iehosua autè indutus erat vestimentis sordidis. unde enim aliàs Iehosua moris esset sordidè vestiri, quàm ex eo, quod filios illegitimis nuptiis, uxori-
 ribusque peregrinis copulatos haudquaquam cohibuerit? Id quod Esdra 10. scriptis proditur, Et deprehensi sunt de filiis sacerdotum, qui sibi collocauerant uxores exterarum de filiis Iehosua filij Iosedec, & de fratribus eius. Et respondens, dixit. Alloquitur prior ille angelus, quem iam diximus, alios, qui stabant coram se: utpote superior, & qui reliquos ablegandi potestatem haberet. Ministrorum & inferuicium nomine eos expressit Chald. paraphrastes. Auferte ab eo. Separandos eiusdem filios ab exteris uxori-
 bus innuit. iniquitatè tuam. Sordidae enim vestes metaphoricòs iniquitatem significant. immutatis vestibus: aliarum scilicet loco inductis, & nitidis: quæ parabola ad vitæ puritatem spectat: perinde ac si diceret, ablata semel iniquitate, futurum ilico, ut nitorem in te puritatèmq; relucentem homines conspiciant. Quin & Ionathan eodem modo, Indui, inquit, te innocètia. Tum dixi. Ego, inquam, Zacharias propheta huiusmodi verbis angelum compellavi. ponant tiaram mundam super caput eius. Quà-
 doquidem sordidae iam illæ vestes tuo iussu ablatæ sint, & aliæ earundem loco corpori ipsius inductæ, iube amabo, & mitram nitidam eiusdem capiti imponi, qua consecrari possit, ac summi pontificis munia obire, cui de more tiara caput

redimitur. vestibúsq̄ue eum induerunt. imò iam dudum, nihil quicquam suggerente Zacharia propheta: vestibúsq̄ue eum induerant: ita enim superiùs dicebatur: & indui te vestibus immutatis. *Quale quid Exodi 16. occurrit, ubi ait: Scaturiere vermes, & putruit, putredine tamen iam priùs oborta. Quicquid enim vermes producit, putredine priùs resolvitur, quàm vermes scaturiant. Simili modo & apud Esaiam 64. dicitur: Ecce tu iratus es, & nos peccauimus, & quæ sunt id genus loca alia. stabátque angelus domini. Angelus ille quidẽ à Deo Opt. Max. emissus, non prius se ab ipsius oculis aspectúque subduxisset videbatur (quo ad repræsentationẽ saltem propheticam) quàm tiara munda capiti iam eiusdem summi sacerdotis imposta fuisset.*

Et contestatus est dominus Iehosua, dicẽs: Sic dixit dominus exercituum: Si in viis meis ambulaueris, & si obseruationem meam obseruaueris, tu quoque domum meam iudicabis: & prætereà custodies atria mea, tibique inter istos stantes transitus dabo.

Testem eum huic rei adhibet, ut Moses Deuter. 4. Cælum, inquit, & terram contra vos in testes voco. Itidem & Iudas Genes. 43. eadem verbi significatione utitur, quum ait: Sanctè obtestatus est nos vir ille. Domum meam iudicabis. Reliqui enim sacerdotes ad eum modum in rebus administrandis se gerere debebant, quem ipse summus nẽpe sacerdos, iisdem præscriberet. Per istos stantes, angelos intelligit, qui perpetuo perstant, & stabiles sunt: id est, tu quoque eodem in loco cum illis futurus es: id quod ad animum referri debet, ubi è corpore euolauerit.

Audi

Audi quæso Iehosua, sacerdos magne, tu & proximi tui, qui ante te sedent, quoniam viri sunt, qui aliquid portendunt. En enim ego adduco seruum meum, germen. En enim lapis quem posui ante Iehosua, super lapidem vnum, septem sunt oculi. En ego cælo quod in eo cælaturum est, ait dominus exercituum, & auferam iniquitatem terræ huius vno die. In die illa, dicit dominus exercituum, quisque proximum suum subter vitem, & subter ficum vocabit.

Digni enim uerò sunt, in quorum conspectu prodigia fiant, & quibus reuelationes aperiantur de aduëtu Christi: apti & idonei qui eum annuncient.

Germen. Christus idem germen iustitiæ, & lapis angularis dicitur.

Sculpam. Ipsa verbi vis & significatio passionem Christi innuit, cuius manus, pedes & latus, Deo permittente, perfodiebantur.

Omnes homines mutuo sese ad fidem Christi inuitabunt.

Quos hic proximos vocat, sunt hi quidem reliqui sacerdotes. viri sunt qui aliquid portendunt: nẽpe eiusmodi qui ita se gerere debent, ut digni videantur, quorum opera res portentosa, & aliorum hominum captum superantes adi possint. Maiores porrò nostri (quorum manibus fausta sint & pacata omnia) diligentius paulò inuestigauerunt: ecquid tandem hoc hominum foret, & quales hi viri fuerint, per quos porteta huiusmodi facta sint. Tales enim uerò fuere Hananias, Misael, & Azarias. En ego adduco seruum meum, germen: nempe Zorobabelem. Adducendi autem vocabulo in futuro, etiam de eo utitur, qui iam aduenerat, nimirum ut ostendat, maiorem adhuc eiusdem splendori atque magnificentie cumulum accessurum, foreque ut non aliter reflorescere incipiat eius gloria,
atque

atque germen aliquod è terra pullulare soleat, quod paulatim sibi maiores vires in dies acquirit: quemadmodum idem hic propheta in his quæ sequuntur, cap. 6. ait: Ecce vir, cuius nomen germen, sub se germinabit & edificabit templum domini. Eòdem pertinet & illud Haggai, cap. 2. Assumam te, o Zorobabel: & quæ sequuntur, ita ut à nobis explicata sunt. Sunt qui germen ad principem illum ter magnum Messiam referant, in hunc ferè sensum: Et si magnum quidem sit hoc beneficium, quod in præsentiarum vobis impertior, multò tamen adhuc maioris vobis author futurus sum, quo tēpore seruum meum germen. i. Messiam adduxero. Ionathan disertis verbis seruum meum Messiam vertit. En enim lapis quem posui. Lapidis nomine perpendiculum significat, quo aedificij structura dirigi vulgò solet: aut lapidē illum intelligit, quem priorem aliis in initio operis posituri erāt, à Zorobabele, præsentē Iehosua, ponendum, ut ei respondeat, quod infra ca. 4. dicitur: Et educet lapidem primarium. Super lapidem vnum septem sunt oculi. Singulis nimirum singuli septem oculi. Intelligit autem his verbis excubias plurimas, & præsidia à Deo Opt. Max. aduersariis illiusmodi obiecta iri, quibus in animo fuerat opus illorum interpellare. Sūntque iidem illi septem oculi, quorum infra fit mentio. Septenarius verò numerus æstimationis potius, multitudinisque significandæ loco ponitur, quàm ut desinitè septem exprimat, æquè ac Leuitici 26. Septem pro ratione peccatorum. Itidem Proverbiorum 24. Septies cadit iustus, & resurgit. & quæ sunt id genus alia. Quamquam septem hoc loco pater idem ac dominus meus (honorandæ mihi memoriæ) disertis verbis pro numero septenario interpretetur, pro Iehosua nimirum, Esdra,

Esdra, Zorobabele & Nehemia, ac tribus prophetis, nempe Haggæo, Zacharia & Malachia. Ionathan vertit, Septem oculi conueniunt illi. En ego cælo quod in eo cælaturum est. Perinde ac si lapis ille tantisper, dum structura impediatur, tantum non vinculis quibusdam irretitus, iam tandem educeretur adificio supponendus. Quadrabit & illa interpretatio, si ad eum modum sensus referatur, quo dicitur Exodi 28. Et sculpes in ea calaturas, ut solent sigilla calari. Quumque politi lapidis affectio tum demum omnibus suis numeris absoluta dici soleat: ubi pictura, flores ac poma sculptoris arte inducta fuerint, idcirco metaphoram huiusmodi adhibuit, quasi huc in modum diceret: Equidem adificium hoc vobis undique perfectum absolutumque reddam. Et auferam. de eo tempore intelligi debet, quo illud sibi Zorobabelem persuasissimum habere iusserant, fore ut sua potentia, dignitatique plurimum accederet: quemadmodum Haggæus cap. 2. ait: Assumam te, o Zorobabel, &c. Et Zacharias: Ecce ego adduco seruum meum germen. Eodem verò tempore pacata res Israëlitarum futura sunt, instaurata iam ade secunda. Vnde & illa subnectuntur: Quisque proximum suum vocabit. Caterum per id quod iniquitatem terræ appellauit, fortasse simplicem ac literalem (ut vocant) verborum sensum intellexit: aut (si cui magis hoc placet) pœnam atque supplicium iniquitatis nomine immissum exprimere voluit, æquè ac Genesew 15. dicitur: Nondum completa est iniquitas Amorrhæorum, id est, pœna iniquitatis: quasi è medio prorsus omnem aduersam fortunam tum temporis sublaturum se dicat, & quicquid præterea molestiam ipsis adferre possit, omnia denique prospera & tranquilla futura. vocabi-

tis quisque: *præ magna scilicet rerum omnium bonarum, pacisque copia, qua perfruemini.*

Caput 4.

Reuersus est autem angelus, qui mecum loquebatur, & excitauit me, vt solet quis de somno suo excitari: dixitq; ad me: Quid tu vides? Ego autem dixi: Vidi, & en candelabrum totum aureum, in summitate sua habens discum rotūdum: septemq; lucernæ eius erant ad illud. Septena transfusoria lucernis quæ erant in summitate ipsius. Duæ quoque oleæ iuxta ipsum, alterum à dextra disci, alterum à læua eius.

Prædicatur perfectio & absolutio templi, & illustratio eiusdem.

Angelus loquens in propheta, sensus est à Deo illuminatus.

Candelabrum Christus. Aurum humanitas Christi. Illustratur templum candelabro, illustrat Christus ecclesiam. Septem lucernæ, septem gratiæ spiritus sancti. Duæ oliuæ, lex & euangelium. Mons vel diabolus est, vel Antichristus, qui frustra Deo se opponet.

Quum de aliis hæctenus rebus ageretur, quæ per visum representabantur, Sustuli, inquit, oculos meos, quasi ipse sim bimet author videndi fuerit. Caterùm ad illud quod hoc loco contuendum proponitur, ab angelo excitatur. Sensus ita se habet. Ille quidem me excitauit, & ego non aliter eodem excitante experrectus sum, atque vir quispiam somno sopitus excitari soleat. Ego autem dixi. Zacharia hæc verba esse intelliguntur, tametsi scribendi quidem ratio aliam formam, nempe tertiæ personæ præ se ferre videatur. Legitur enim ego autem dixi: Septemq; lucernæ eius erant ad illud. non aliter ac in eo candelabro, cuius in lege
mentio

mentio fit. Quæ verò medio loco ponitur, Dei significandi causa adhibetur, utpote qui contraria sibi inuicem connectat. Septem autem reuolutiones contrariae sibi inuicem intelliguntur. Totidem etiã numero sunt planetae: à quibus orbis hic vniversus, contrariis etiã partibus constans, gubernatur, latera itidem sex, & tres in rectum protracta dimensiones eidem orbi attribuuntur, quibus septimo loco accedit laterum eorundem dominus ac praefectus: atque is punctuli cuiusdam in morem se habet: eodemque modo in reliquis etiam rebus fit, quaecunque corpore constant. Meminit porro libri illius author, qui de creatione inscribitur, sex huiusmodi laterum, quibus hic orbis constat, quasi sex plagarum, quarum in meditullio ades illa ter sancta, rebus aliis omnibus creatis longè præstantior extructa sit. Ad illud, nempe candelabrum. Lenticula enim illis superior erat. Portentum verò eius rei, quam hoc loco visendam proponit, eò spectat, ut certiorẽ prophetã redderet lucis à Deo Opt. Max. Israëlitis deinceps mittẽda, tenebrarum loco, quibus antea obuoluti detinebantur. Septena transfusoria lucernis, ut singulis singula responderent. At verò Rabbi quidam Schlomo (cuius memoriam lubẽter hic vsurpo) septena singulis fuisse interpretatur. Duæ quoque oleæ. Quin & oleas, inquit, duas vidi supra idem illud candelabrum, aut (quod tantundem est) supra lenticulam.

Tum respondi & dixi ad angelũ loquẽtem mecum, in hanc sententiã: Mi domine, qui isti? respondit angelus loquens mecum, & dixit ad me: Num nosti qui sint isti? & dixi, Non, domine mi. Responditque & dixit ad me, dicens: Hoc negotium domini est ad Zorobabelem, nẽpe hoc. Nõ per exer-

COMMENTARII KIMHI

citum, neque per vim, sed per spiritum meum, dicit dominus exercituū. Quis tu mons magnæ coram Zorobabele? ad campum planum redigeris: proferet autem lapidem capitis eius, eruntque plausus ac gratulationes ei.

Multiplicem Dei Opt. Max. providentiã intelligit, cui & huius materialis templi ædificatio magis quàm humanis viribus innitur, & alia omnia parent, quantumuis magna ac robusta. Septem oculi curam eximiam & sollicitudinem significant, quam Christus ecclesiæ regenerandæ adhibet.

Succlamatio illa & applausus populi prædicitur, quo canebatur, Hofanna filio Dauid, &c.

Quemadmodum in candelabro rem se habuisse animaduertisti ut sua sibi vi constaret, nemine prorsus ibi adhibito, qui vel lucernas componeret, vel oleum iisdem infunderet, ita & ædis huiusce structura sine viribus humanis Dei Opt. Max. potètia absoluetur, ab illius propèsa voluntate tota pèdebit. Idem verò deinceps sigillatim formaque expressiori visendū illi proponit, sub hæc verba. Quis tu mons magne? respectu nimirum Sanaballati, & id genus hominum, qui ei se socios in inimicitis exercèdis adiunxerant. Etiam si vel montem, inquit, ingètem magnitudine æquare videaris, ad campum planum redigeris, instar æquoris futurus es præ Zorobabele, nec operis huius impediendi molem sustinere valebis. proferet autem lapidem capitis eius. Quemadmodum 24. noui mēsis, quo die prima operis initia iacta sunt, primarius ab eo lapis positus est, ita & finis ab eodem toti structura imponetur. eruntque plausus & gratulationes ei. faustis enim acclamationibus, lætòque omine excipiebatur Zorobabel, quum primarium illum lapidem adificio primus supponeret,

ret, totiúsque populi vota huiusmodi audiebantur: fausta sint & felicia omnia huic lapidi. Secūdet eum Deus Opt. Max. Iteratio porrò eiusdē vocis, quā hoc loco habes, emphaticōs adiecta, maiorē vim adfert, ut apud Esaiam 57. Ego creo pacem, pacem, inquam, his qui procul sunt.

Factūmque est verbum domini ad me, dicens: Manus Zorobabelis fundarunt domum istam, manusque eius eam perficient, & scies quòd dominus exercituum misit me ad vos. Etenim qui parua initia contempserant, gaudebunt: videbūtq; perpendiculum in manu Zorobabelis. hi sunt septem oculi domini qui peruagantur totam terram.

Prouidentia Dei Opt. Max. alia visione describitur, quam ecclesiæ suæ regendæ adhibebit, cuius & si initia parua fuerint, incrementa tamen maxima fuerunt.

Perficient, id est, absoluent, & operi eidem finem imponent, in quem sensum & Esaias eodē verbo utitur cap. 10. Quum dominus, inquit, perfecerit uniuersum opus suum in monte Sion & in Hierusalem. Etenim qui parua initia contempserant. Quum enim primū opus illud aedificiūmque aggrederentur, aduersarij ipsorum conatibus moram iniecerunt, fuitque dies ille parum latus, nec ita magno in pretio apud eos habitus in reliquū omne tempus quo opus intermittebatur. Ceterū in presentiarum ubi Zorobabelem manu sua perpendiculū complectentem videbunt, latitia apud eos omnia perstrepent. Lapis porrò stanneus ille, qui perpendiculum hic dicitur, is est, ad quem aedificij totius structura fabrilis manu dirigitur: deestque hoc loco syntactica vocum coherentia, quam Nismach grammatici appellant, quasi lapidem illum, è stanno confectum

Etum lapidem diceret, perpendiculum enim plerunque vel stanno vel plumbo constat, & lapidis nomine appellatur, æquè ac Deuteronomij 25. ubi ait: Ne sint tibi in sacculo tuo lapis & lapis, id est, diuersæ mensuræ. hi sunt septem oculi. Interpretatur id quod superius dixerat, uni lapidi septem fuisse oculos. Oculi, inquit, hi sunt Dei Opt. Max. qui peruagantur totam terram. Eum latere non possunt Isrælitarum hostes: ipse vindex eorum futurus est, curabitque ne illi amplius in eos potestatem liberam exercere possint.

Respondi autem & dixi ad eum: Quid sibi uolunt duæ istæ oleæ, ad dextram candelabri & ad læuam eius? Respōdi secundo & dixi ad eum. Quid sibi uolunt duo isti coni olearum, qui sunt ad latus rostrorum aureorum exoneratium à se aurum? Et dixit ad me: An non nosti quid ista sibi uelint? & dixi: Non domine mi. Tum dixit: Isti sunt duo filij olei: qui stant iuxta dominatorem uniuersæ terræ.

Vtrunque potestatem, & regiam & sacerdotalem, ecclesiæ promouendæ inferuituram ostendit.

Cognitum iam perspectumque habuerat propheta, quorsum spectaret candelabri prædicti representatio, quæ lucis gaudiique portendendi causa monstrabatur. Ac deinde vim omnem atque significationem eiusdem candelabri angelus ei interpretabatur, haud aliunde quidem, quam à seipso nati: nimirum ut ex eo intelligeret, nequaquam in armis aut humanis uiribus spem esse ponendam. Percontatur deinceps propheta, ecquid sibi uelint oleæ illæ duæ, & totidem oleis adiunctæ spicæ, ac binæ præterea auro constantes ampullæ. quas & si superiori uiso nequaquam expres-
sis

sis verbis recensuerit, ex interrogatione tamen perspectas
 ab eo fuisse colligere licebit. Ad hæc autem duo interro-
 gata, paucis & quasi sub inuolucro respondet angelus, ait-
 que, Isti sunt duo filij olei: neque verò propheta clam-
 erat, quid huiusmodi responso sibi voluerit. Quid sibi vo-
 lunt duo isti coni olearum? Prominebant ex oleis illis
 ramunculi duo oleagini, qui medio duarum fistularum lo-
 co (materiam auri præferentium) deducebantur, iidemq;
 illis continuè adharebant. lateris hinc nomine medium si-
 gnificatur. Vt autem rem omnem intelligas, ita accipito.
 Medio inter fistulas loco extendebantur olea dua: è fistu-
 lis oleum in lenticulam destillabat, è lenticula vicissim in
 infusoriam, ex infusoriis in lucernas ipsas manabat. Ra-
 munculos autem illos conorum siue spicarum nomine, apta
 & apposita similitudine expressit: quippe qui non aliter
 baccis oleaginis scaterent, ac spica frumenti granulis onera-
 ri soleant. Quæ rostra hoc loco dicuntur (Hebraicè Zan-
 teroth) vasa ea quidem sunt, fistulis & ampullis similia.
 Jonathan fistulas auro rostratas vertit. Et Onkelus ea quæ
 Exodi 16. in hanc sententiã dicuntur, Instar placentæ mel-
 litæ, pro lagano melle condito interpretatur. Exonerantia
 à se aurum. oleum scilicet, auri puritatem nitoremque re-
 ferens. Quo modo & Babylon calix aureus in manu do-
 mini, Hierem. 51. dicitur, vini puri & meri loco. Isti sunt
 filij olei. Idcirco eos, nempe Iehosnam & Zorobabelem,
 oleas, & filios olei appellauit, quia oleo illo egregio &
 insigni (quod unctionis propriè dicitur) inuncti fuerint, hic
 in regem, ille ut sacerdotij munere fungeretur. Qui stant
 iuxta dominatorem vniuersæ terræ. præstò suisque lo-
 cis dispositi ad obeundam illius voluntatem. Jonathan hu-
 iusmodi

iusmodi verbis ista reddidit: Sunt hi duo magnatum filij, qui domino vniversi orbis assistunt. Nec adhuc tamen dilucide satis explicatum est, quid sibi velint olea illa dua, aut cuiusnam rei significanda causa parabolicas adhibitus sit binarius ille ramulorum & fistularum numerus. Oleas ergo illas duas metaphoricè Zorobabelem & Iehosnam intelligi voluit, operum ipsorum nomine, quorum iidem illi primi authores fuerunt in extruenda aede dominica. Ramulis verò ac spicis, qui ex pradietis emanabant, Nehemiam atq; Esdram, tempore illis quidem posteriores, figuratè expressit. Quorum quidem quatuor hominũ opera factum est, vt lux tandem Israëlitis, aliáque bona restituta fuerint.

Caput s.

Conuersus autem sustuli oculos meos: vidique, & ecce volumen volans, dixitque ad me, Quid vides tu? respondi, Volumen volans ego video, cuius longitudo habet cubitos viginti, latitudo autem eius cubitos decē. Et dixit ad me, Hęc est execratio, quæ exit super faciē totius terræ. Quia omnis qui furatur, ab eo quemadmodum ipsum est, absoluitur: & quisquis peierat, ab eo quemadmodum ipsum est, absoluitur. Eieci autem ipsam, dicit dominus exercituum, vt veniat ad domum furis, & ad domum eius, qui per nomen meum mendaciter iurat, commorabitúrque in domo eius: & conficiet eam, cum ligna eius, tum lapides eius.

A lætis atque foelicibus, ad tristiora commemoranda progreditur, vt quicquid ex bonorum reuelatione arrogantiæ creuerat, ex tristium comminatione decrescat.

Intelligit mundum esse plenum omnibus vitiis, cum in homines, tum in Deum.

Maledictio est sententia lata contra habitatores terræ flagitiosos.

Sensus est: In utroque latere voluminis scriptæ erant hæc duæ sententiæ.

Duplex transmigratio describitur: prior decem tribuum, ad Assyrios: posterior duarum, ad Babylonios.

Prophético quodam spiritu volumen quodpiam cernebat, quod in aëre volatile ferebatur: quemadmodum & Ionathan libellum volantem interpretatus est. Tempus autem huiusce prophetiæ, ad quod propriè referri debeat, quæ iam visenda proponitur, haudquaquam disertis verbis exprimitur: quanquam verisimile fuerit, ad eandem illam ætatem pertinere, cuius erat propheta: præsertim quum è libello Esdræ constet multis flagitiis obnoxios fuisse illius ætatis homines. Execrationis porro eiusmodi, qualis hîc mentio fit, emittendæ causam præbuere furtum, & mentiendi animo temerè susceptum iuramentum. Quamuis enim verò quo ad sceleris atrocitatem, nequaquam hæc duo inter se paria sint, nec furtum temerario iuramento æquari debeat, præstò tamen in foribus ilico adest, & ex eo oritur temerè iurandi consuetudo. Cuius longitudo habet cubitos viginti, latitudo autem eius cubitos decem. Quod ad longitudinis latitudinisque dimensiones attinet, quæ oculis ipsius representabantur, interpretes nonnulli in cum sensum accipiunt, quasi ex ipso templi vestibulo volumen illud prodisse viderit, cuius ad viginti cubitos longitudo, latitudo verò ad decem patebat, in eo nempe opere, quod Salomon extruendum curavit. Licet verò tum temporis idem illud vastatum prorsus atque dirutum iaceret, inde tamen seruata quæ prius inerat, longitudinis latitudinisq;

COMMENTARII KIMHI

analogia, volumen egredi videbatur. Atque hoc illud est, quod ait exiisse eam execrationem, ac deinde, Eieci, inquit, ipsam super faciē totius terræ, nimirum Israëliticæ: cuius loco Ionathan vertit: Hac est macula quæ exitura est. Sensus porrò huiusce libelli omnino cum eo volumine cōuenit, quod Ezechiel tum à fronte, tum à tergo scriptum aliquādo vidit. Nam & hic utrinq; literas exaratas habet: ab altera quidem parte mulctam illam inscriptam, quæ furem quemcunque, quouis nomine furti reum manet: ab altera verò peierantis pœnam expressam. Similitudinis autem nota, quam hīc Hebræi sibi propriam habēt, quemadmodum ipsum est, eodem modo accipi debet, quo & illa quæ Genesew 44. legitur: Tu sicut Pharaon, & Pharaon sicut tu. Itidem & 1. Reg. 22. Ego sicut tu, & tu sicut ego. Sententia ita se habet, utrinque scilicet volumini hinc inde inscriptam fuisse diram illam execrationem, tam hac, quàm illac, & è contrā. Absoluendi vocabulo (quod Hebraicè Nickah dicitur, & formā passiuam habet) succisum & perditum iri intelligit: quemadmodum & Hieremias eodem verbo in eadem significatione usus est cap. 30. verūtamen succidendo non succidam te. Quāuis enim hæctenus vindictam bene longo tempore illis procrastinarim: deinceps tamen opportuno iam tempore pœnam se dignam reportabunt: eaque de causa volumen illud in medium prodierat. Huic verò prophætæ libellus ille quidem conspicuus apparet: non intellectis tamen quæ intus scripta latebant, (quod in Ezechiele factum est) donec ab angelo eorundem certior factus fuisset. Cæpit enim tum temporis imminui paulatim & aboleri prophætici muneris vis & energia: atque ex eo factum est, ut abstrusiores, magisq;

magisq; reconditos sensus habeant Zacharia vaticinia: aiuntque vnà cum Haggæo, Zacharia & Malachia propheticum munus extinctum fuisse. Eieci ipsam, nempe execrationem: quam non alio nomine in publicum prodire volui, quàm ut pœnas de furibus, periuriòque obnoxiiis hominibus sumerem: nec ultioni diutius supersederem. Com morabitur in domo eius. Hærebit, inquit, eadem execratio in ipsis adium penetralibus, nec inde prius emigrabit, quàm dominum, quàm ligna, quàm parietes adium illius absumpserit.

Egressus est autem angelus, qui loquebatur mecum, dixitque ad me: Attolle nunc oculos tuos, & vide quid sit illud quod egreditur. Tū dixi, Quid est? dixitque, Epha est quod egreditur. & addidit, Hoc oculus eorum in vniuersa terra. Et en massa plumbea ferebatur, & hæc mulier vna sedēs in medio ipsius Ephæ, & ait, Hęc est impietas, & abiecit eam in Epham. deinde abiecit massam plumbeam super os ipsius.

Peccata talento plumbi assimilantur, vtpote quæ graua deorsum tendant: & peccantem vnà secum in ima pertrahant: vel grauitas plumbea diuturnitatem captiuitatis futuræ significat.

Verisimile est angelum, monstrato iam libello volatili, paulisper se ab aspectu propheta subduxisse: ac deinde Ephæ, cuius hęc meminit, visum ei conspiciendum exhibuisse. Quod egreditur è templo dominico: aequè ac in superiori factum fuerat: aut è terra Israëlita. Chaldaus paraphrastes ita vertit, Quinam isti sunt, qui exulant? Epha est quod egreditur. Cōditionem decem quidē tribuum, quæ iam antea in exilium abductæ fuerant, ob oculos illi

COMMENTARII KIMHI

intuendam proponit: utpote quæ profundo captiuitatis barathro absorpta, non itidem ut Iuda ac Benjamin, egrediendi potestatem nactæ sint. Ostendit porro Epham, quod est mensuræ quoddam genus: & ex eo intelligi voluit, par pari (quod aiunt) & talionem ipsis à Deo Opt. Max. relatum. Quemadmodum enim per eos stetit, quod diu sceleribus vitisq; perpetrâdis multum temporis absumpserint, iam inde ab eo usque tempore, quo primum in regno schisma obtigit, donec in exilium tandem abducti erant, nullo prorsus inuento rege, qui ad probitatem ipsos alliceret, sed singulis flagitiosam viuendi rationem confectantibus, quæadmodum, inquam, diuturna fuerat hominum illorum improbitas, ita & exilium diuturnum futurum est. Atque hoc illud est, quod vulgò dici solet, par pari relatu: eodemq; mensuræ genere inter remetiendum quemque usum fuisse, quo alius erga eum prior usus fuerat. Quocirca & propheta visenda proponitur Epham, quæ mensuram quandam significat. Et addidit, Hoc oculus eorum in vniuersa terra. Pergit adhuc in interpretatione sua angelus: aitque propheta: Quam tu hîc Epham vides, est illa quidẽ iudicij loco adhibita, ut ostendat haudquaquam latere eorundem opera, sed esse qui fixo lumine ea quæ ab illis geruntur, intueatur, idemque etiam vniuersum orbem perlustret. Cui quidem sententiæ & superiora illa capite 4. conueniunt, ubi aiebat, Oculi domini peruagantur totam terram: per oculum eorum hoc loco, lumen in eos defixum intelligit, nempe Dei Opt. Max. Et en massa plumbea ferebatur: medio scilicet eiusdem Epham loco. Eadem quum ex plumbo tota cõstaret, exilij gravitate augendam innuit, futurumque ut in inum seruitutis barathrum quàm altissime

simè detruderentur. Mulier vna sedēs in medio ipsius Ephæ. ecquid hoc fœminæ aliud est, quàm decem tribus? utpote quæ uni imperio parebant, eodémque malè viuendi tramite utebantur: unde & fœminam vnã eos appellauit, & eadem sedebat in medio ipsius Ephæ, quasi dignis modis accepta: ut verè illud dici possit, par pari relatum. hæc est impietas. Interpretatur angelus prophætæ, fœminæ illius nomine, scelera huiusmodi designari, quæ perpetrabantur apud Israëlitas: tribus nempe illas decem, quæ vitulos sibi conflauerant, & idololatriæ cultum primum instituerant. Et abiicit eam in Ephæ. idcirco nimirum ut mensura mensuræ responderet, in medium ipsius Ephæ Deo Opt. Max. impellente abiecta est. deinde abiicit massam plumbeam super os ipsius, ut quàm altissimè eandem in exiliij seruitutem ad multorum annorum spatia detruderet.

Quumque sustulisssem oculos meos, vidi, & ecce duæ mulieres prodibant, ventusque erat in alis earum, erantque eis alæ, quemadmodum sunt alæ ciconiarum, quæ Epham in altum inter cælum & terram sustulerunt. Dixi ergo ad angelum mecum loquentem, Quo ferunt istæ Epham? dixitque ad me, Ut extruant ei domum in terra Sennaar: vbi præparabitur ei, & collocabitur ibi super basi sua.

In alis earundem spiritus, potestas est diaboli, cui propter grauissima peccata, latèque potentia (in morem ciconiæ aut milui alarum) traditæ sunt in captiuitatem abducendæ.

Oculus eorum, non quo vident, sed quo videntur à Deo eorum hominum peccata: passiuè, non actiuè sumitur pronomen.

Quemadmodum superius fœminæ vnus nomine decem tribus expressas indicauimus, ita & duas in præsen-

COMMENTARII KIMHI

tiarum Iudam & Benjamin Babylonem abductas interpretabimur. & quanuis eo quidem tempore quo visendum hoc illi proponebatur, ab exilio iam dudum reduces prædictæ duæ illæ tribus fuissent, visum tamen hoc illi aliorum causa representatur, qui nondum relicta Babylone negligentius se in repetenda Hierosolyma gerebant: idq; adeò post cceptam iam templi dominici instaurationem: Vidi, inquit, duas istas fœminas in exilium migrantes. ventûsq; erat in alis earum. quasi citò quidem & adhibita festinatione Babylonem abductas diceret. Erântque eis alæ, quemadmodum sunt alæ ciconiarum: id est, oblongæ, latæq;, quales habêt ciconia. quæ sustulerût Epham in altum. Idcirco sublimem eandem alis suis gestabant, ut ex eo certiores ipsos redderent, non immeritò exilium illud à Deo Opt. Max. immissum fuisse, sed æquisimam mensuram mensuræ redditam, ob admissa scelera morûmq; improbitatem. Quod porrò loci qui est inter cœlum & terram meminerit, id ad volatum pertinet. Constat enim volantem medio inter terram cœlûmque loco sub firmamento ferri: nempe ut ex eo ostendat, longè aliam esse istarum, ac prioris illius fœminæ conditionem: quippe cui massam plûbeam in os iniecerat, quo grauiori mole inter exiliû obrueretur. Caterùm quod ad istas iam attinet, nihil hîc exprimit, quod ad terram vsque eas præcipites agat, sed in aère potius pensiles describit: vsque dum elapsis septuaginta annis, opportunum redeûdi tempus adueniret. Quod itidem Iudam ac Benjamin sub duarum fœminarum specie, reliquas autem decẽ sub vnius effigie representatas viderit, id eò pertinet, quia peculiaris quædam & à reliquis omnibus seiuncta fuerit Iudaïca familia, regni quidem nomine.

Cui

Cui Beniamitica tribus coniunctius multò quàm cætera, adhærebat, quum agros tantum non eosdem, ac communem hereditatem haberent, unde & exilium commune utriq; familiae fuerat, ac proinde duarum fœminarum meminit. quanquam ingeniosus quidam vir & magnæ auctoritatis Rabbi Moses Maimonites (cuius memoriam faustum felixque sit hoc loco fecisse) fœminas hæc duas pro angelis interpretetur: quos ille iam æquè muliebri specie expressos cernit, atque equina prius similitudine representatos viderat: eadem nempe de causa, quam iam supra diximus, eo q̄ eadem illa atate flaccescere cœperit & magna ex parte imminui prophetici muneris vis & energia. Quò ferunt istæ Epham? Nihil huiusmodi, quum de superiori illo viso ageretur, interrogavit, utpote quod magna festinatione abreptum viderit. Quod porro hoc loci Epham illam ab ipsismet fœminis sublatam fuisse dicat, id eò pertinet, ut eadem in causa fuisse intelligantur, q̄ Deus Opt. Max. æquissima lance facta ipsis sua rependerit, tantundem ac si dixisset eas sibi et exilium illud accersuisse. Ut extruant ei domum in terra Sennaar. Huc & illud pertinet quod Hiere. 29. dicitur, nempe ideò misisse ad eas prophetam, ut significaret diuturnam fore ipsarum captivitatē: *Ædificate, inquit, domos, & inhabitate. vbi præparabitur ei & collocabitur: habitationi scilicet eorundem locus ille predictus accommodabitur: id est, ædes ibi firmas & domicilia sibi extruent, ac fixis eodem in loco sedibus immorabuntur. Super basi sua. Quasi apparatus illum in extruendis ædibus, vitibusque ferendis, pigritiam quandam huiusmodi hominibus incussisse dicat, qui post Esdra discessū, Babylone adhuc superstites, nullo omnino*

patria

patriæ repetendæ desiderio tenebantur, ne tum quidem, quum ædis sacræ instaurationi manus iam admotæ fuerât.

Caput 6.

Conuerfus sustuli oculos meos, & vidi, & ecce quatuor quadrigæ exhibant, inter duos montes, qui montes ærei erant. In quadriga prima erant equi rufi. In secunda quadriga equi nigri. In tertia quadriga equi albi: & in quarta quadriga equi maculis variegati, fortes. Respondi autem & dixi ad angelum qui mecum loquebatur, Qui sunt isti, mi domine?

Quatuor imperiorum destructio prædicitur, quorum vnum iam dudum euersum fuerat.

Montes ærei prouidentiam diuinam innuunt, & ordinem, qui non fallit, aut robur ac potentiam eorundem imperiorum.

Quod semel atque iterum in superioribus de quatuor monarchiis intuendum illi propositum fuerat, idem etiam hoc loco tertia iam vice, sed forma, quam antea, paulò aperiore per visum eidem representatur. Quadrigarum, & quatuor equorum nomine, imperia illa exprimit: ut potentiam cuiusque ac robur demonstret, quod singulis interim dum per orbem summa rerum potirentur, opportuno suo tempore inerat: & à singulis malè accepti sunt Israëlita. Eòdem spectat & illud, quod inter duos montes easdè quadrigas exeuntes viderit, fortitudinis exprimendæ causa, qua vel cum montibus conferrì possint. Montes porrò ærei erant: quæ materia ferrum incidendi vim habet, acier vulgò appellata. Atque huic quidem similis in sacrosancto volumine locus occurrit, Hieremiæ 6. Incedunt, inquit, ad unum omnes fraudulentè, ut æs & ferrum: cui-

ius interpretatio ita habet, ut quum lapidem incidendi ex-
 poliendique vim atque potētiam habeat, lapide fortior in-
 telligatur. Ad augendam ergo potentiam earundē, ac for-
 titudinem, montes hi arei propheta per visum obiicieban-
 tur. Quin & nominis ipsius ambiguitas, & varia inter-
 pretatio quam Hebraica dictio parit, in causa etiam fuit,
 & eiusdem meminerit. Etenim Nahasch Genes. 30. ten-
 tandi siue explorandi significationem habet: ubi Laban
 tentando, inquit, expertus sum Deum mihi tua causa be-
 nedixisse: ut montes illi tentatorij propriē vocari possint:
 ad quos Israēlitæ adhibita quatuor regnorum opera tenta-
 ti exploratiquē fuerint. In prima erant equi rufi, Ba-
 bylonici imperij significandi loco positi: quemadmodum su-
 perius à nobis explicatum est. In secunda equi nigri: ii-
 dem nempe cum illis, quos antea varios appellauit. Medo-
 rum quidem atque Persarum regni iudices, varij siue nigri
 dicuntur, quia ex aliis atque aliis populis, duarum scilicet
 nationum, imperium illud quanuis idem ac unum consta-
 ret. Sunt qui ideò nigra effigie conspectos interpretentur,
 quia fuligine quadam & nigrore, regnantibus illis Israēli-
 tarum ora obducta fuerint, ea nēpe ætate, qua floruit Ha-
 man. Alij colores istos ad consuetudinem illam referūt, qua
 vestes hoc aut illo colore imbuere solebant: ita ut his qui-
 dem varius, illis autem niger in usu fuerit. In tertia qua-
 driga equi albi. Græcorum imperij typum his exprimit.
 unde verò id factum sit, & albis eos assimilauerit, equidem
 haud scio. Author est Rabbi Sehadiah (cuius hīc mentio-
 nem lubens facio) Alexandrum Macedonem, qui primus
 in Græcia regnavit, philosophiæ studiis imbutū fuisse: atq;
 ex eo factum, ut quum philosophiæ plurimum candoris ac

integritatis insit, regnum illud alboris speciem præ se tulisse dixerit. In quarta equi maculis variegati, fortes. Binos hîc colores videt. Quos maculis hoc loco variegatos Latinè reddidimus, Hebraicè à grâdine deducto nomine, grandinosi appellari possunt. Color enim est albis quibusdam notulis & punctis interspersus, in morem grandinis, quæ in medio aliquo alio colore relucent. Sed unde id tandem, quod huiusmodi colore Romanum imperium visendum exhibeat? ex eo nimirum, quia plurimum pollere lege Moisaïca, eidemque mordicus se inharere arbitrentur, utpote quæ nitore & puritate sua ad grandinis alborem quàm proximè accedat. Eandem illi tamen variis multisque persuasionibus immiscent, haud aliter ac in grandine fieri solet, nigro aut alio quopiam colore admixto. fortium loco paraphrasis Chaldaïca cineritios vertit, id est, ad cineris colorem nonnihil vergentes. Huius porro quadrigæ typo Romanum imperium exprimitur, quod Græciæ monarchiam excussit: sibi que principem in orbe locum hodie vendicat. Binos autem illi colores inesse vidit, eò quod aliud unâ secum coniunctum imperium in orbe habeat, nempe Ismaëliticum: id quod antea sub regno Nabugodonosori prædictum fuerat, æquè ac Daniel interpretatus est cap. 2. Regnum erit illud partitum, &c. Qui sunt isti, mi domine? Quandoquidem duo iam dudum alia, quæ ad hoc idem institutum pertineant, visa illi representata sunt, & ex eo quod secundo loco proponebatur, nempe ex cornibus illis quatuor, maior deinde quàm ex primo notitia oborta est, post interpretationem angeli: idem etiam in presentiarum de quadrigis hisce quatuor suspicatus, quum ideo iteratò monstratas illas intelligeret, ut novi quidpiam portenderent,

Iudaicâ calū-
 niâ hæc inter-
 pretatio sapit

derent, angelum interrogat, Qui sunt isti, domine mi? perinde ac si diceret, Cur hi denuo mihi occurrant? præsertim quum non ita pridem illiusmodi visa mihi proposita fuerint, quæ ad quatuor monarchias spectent. Quòd si res ita se habeat, quid hi sibi volunt? quorsum istos video?

Respondens angelus dixit ad me: Iste sunt quatuor venti cœli, egredientes de loco ubi steterunt coram dominatore totius terræ. Ea in qua sunt equi nigri, egrediuntur ad terram aquilonarem. Albi verò eos insequuntur. Maculosi verò exeunt ad terram australem: porrò fortes egrediuntur & contendunt perambulare terram. dixitque: Ite & perambulate terram. Et perambulauerunt terram. loquutusque ad me dixit: En isti qui egressi sunt ad terram aquilonarem tranquillarunt spiritum meum in terra aquilonari.

Quadrige prima, imperium est Chaldæorum: secunda, Persarum atque Medorum: tertia, Græcorum: quarta, Romanorum. Tropologicis quatuor quadrigæ, quatuor euāgelia: & equi, apostoli, & alij verbi diuini dispensatores (quorum opera ubique iacta sunt fidei fundamenta, præsertim in aquilonari orbis parte) spiritum Dei tranquillarunt, ubi diaboli regna durissima apostolica prædicatione subuersa sunt.

Plagæ orbis iuxta situm vrbs Hierosolymitanæ ac tēpli in scripturis sacris appellantur.

Petiuerunt à domino Deo, ut intelligi possit omnium imperiorum potentia ab eo authore & data & gubernata fuisse. Nam eorum opera Deus animaduertit in homines flagitiosos, qui Iudæos veros nominis sui cultores malè exceperunt.

Venti quatuor hoc loco ita accipi debent, ac si ad ventos quatuor, præposita particula obliqui casus, dixisset. qualis est illa phrasis loquendi est, quæ Paralip. 21. occurrit: Et venit Hierosolyma, pro, Hierosolymam. Itidem 2. Reg. 4. Filius Saulis in recto pro obliquo ponitur. Sententia ita se

i ij habet:

COMMENTARII KIMHI

habet: Ad quatuor cæli plagas egressæ sunt quadrigæ itidem quatuor: id est, ut singulæ singulis imperiis dominandi vim atque potestatem, suo cuique opportuno tempore per loca itidem quatuor impertirent: nempe per uniuersum orbem, qui partibus quatuor constat. Egredientes de loco ubi steterunt coram dominatore totius terræ. Iussu nimirum & imperio Dei Opt. Max. qui easdem eo nomine ablegarat: quemadmodum & Iobi 2. dicitur: Venerunt filij Dei ut starent coram domino. In qua sunt equi nigri. Ruforum hæc mentio nulla fit, elapso iam dudum & accipso Babylonici imperij statu. Medorum verò atque Persarum regni initium, Septentrionem versus primò cursum instituit, nempe Babylonem, ut funditus eam deleret: ac tum postea in alia omnia terræ loca imperium sibi vendicauit. Albi verò, qui Græcorum monarchiam significat, eos insequuntur, ceu viribus atque imperij robore præstantes. Etenim Alexander ille Macedo, Græciæ Monarcha primus, perempto Babylone Dario, totius orbis imperium in se suosq; successores transtulit. Maculosi exeunt ad terram australem. Ad eam videlicet, quæ meridiem versus sita est. Nam Roma propius ad Septentrionem vergit. Iulius verò Cæsar, Romanus ille imperator Græciam bello adorsus est: & contra Ægyptum (quæ plaga meridionalis est) prima arma mouit: ubi passim Græci tum temporis imperium obtinebant. Idemque Iulius Cæsar superior illis bello euasit, ac regnum deinde à Græcis ad Romanos trāstulit. porrò fortes ad Ismaëlitæ exprimentos adhibentur: quippe qui suis ipsorum viribus freti, regnum sibi undequaue, & quocunque tandem loco corradant, ac proinde nulla eis certa plaga tribuitur. In quem eundem sensum
& illa

Et illa postea dicuntur, contédunt perambulare terram. Dixitque, perinde ac si disertis verbis liberum illis faceret huc atque illuc euagandi potestatem, multasque regiones in suam potestatem redigendi. Clamauit ad me: id est, sublata voce me compellauit, aitque: En isti qui egressi sunt ad terram aquilonarem, tranquillarunt spiritum meum in terra aquilonari. Nempe nigri isti, qui eo nomine egressi sunt, ut Babylonem euersum perditumque irent, nae illi rem mihi perquam gratam ac cordi fecerunt, interim dum eandem euersam perditamque dederunt. Tranquillarunt spiritum meum. Indignationem illam omnem sedarunt, quam hostes Israelitarum mihi mouerant, immodica sua erga illos saeuendi atrocitate, malisque supra modum exaggerandis: quemadmodum ipse superius ait cap. I. Quum ego leuiter succēferem, ipsi ad malum auxiliati sunt, &c.

Factumque est ad me verbum domini dicens, Accipe ex captiuis, nempè de Heldaï & de Tobia atque à Iedaïa. & venies in die illa, ingredierisque domum Iosia filij Zephoniae, qui venerunt è Babylone. Et capies argentum & aurum, faciēsque coronas, & impones capiti Iehosue filij Iosedec sacerdotis magni, loquerisque ad eum in hanc formam: Sic dixit dominus exercituum dicens: Ecce vir cuius nomen germen. Sub se germinabit & ædificabit templum domini, ipseque feret magnificētiam. sedebit & dominabitur in solio suo, eritque sacerdos in solio suo, cōsiliūque pacis erit inter vtrosque. Coronæ autem erunt in tēplo domini ad momentum ipsi Helem, Tobia & Iedaïa, & Hen

COMMENTARII KIMHI

filio Zephoniae. Remoti quoque venient & extruent in æde domini. Et cognoscetis quòd dominus exercituum misit me ad vos, idque erit si diligenter vocem domini Dei vestri audieritis.

Corona significat Christi aduentum, qui idem sacerdos & rex futurus erat. Germen etiam appellatur, quoniam humana natura assumpta, proficiebat ætate, sapientia, &c.

Iudiciaria potestas innuitur, quam pater dedit filio.

Remoti, sunt gentiles, qui longè olim erant à Deo propter peccata sua, sed iidem postea audient, iam non estis hospites & aduenæ, sed ciues sanctorum, & domestici Dei, &c. Ephes. 2.

Captiuorum nomine eos intelligit, qui nuper è captiuitate reduces facti fuerant: nẽpe Heldai, Tobiam, Iedaiam & Iosiam: qui argenti aurique bonam vim ad instaurandam adem dominicam suapte sponte & animo verè liberali aduexerant. Cuius quidem rei notitia diuino afflatu ad prophetam delata præcipitur eidem, ut acceptam illam pecuniam coronis faciendis insumeret. Et venies in die illa, quum te eò loci receperis. Neque enim hoc sibi verba illa voluerunt, ut accepto statim vaticinio, ilico eodem ipso die se illuc conferret. Ingredierisque domum Iosia, ubi & alij aderant. Rediisse enim prædictos omnes unà cum Iosia Babylone, verbis illis testatur, quibus ait: Qui venerunt è Babylone. Et capies argètum illud atque aurum, quod animo verè liberali ac spòte cum initis voris unà secum asportarunt. faciesque coronas, binas quidem ex ea materia facies: quarum alteram Iehosua capiti impones, ut in summum sacerdotem subrogatus abs te intelligatur: eritque ea tiaræ illius mundæ loco, qua caput eiusdem in ea quam iam diximus, prophetia obuoluebatur. Quòd ad alteram attinet, nequaquam verbis opus fuit, ut eiusdẽ usus

expli-

explicaretur. Liquidè enim satis constabat eam Zorobabelis capiti debere imponi: quippe qui regis loco futurus erat, quum rex interim nemo sit, qui corona & diademate non insigniatur. Fieri enim uerò potuit, ut nòdum imposita corona, ducem duntaxat eum appellarint, aequè ac Haggai 1. dux Iehudæ appellatur: postea autem quum iam caput corona redimitum haberet, regem eundem nominarint. Quæ sententia tametsi disertis uerbis nequaquam scripta inueniatur, coniectura tamen probabili inniti uidetur, ut ita se rem habuisse dicamus. Ecce uir, cuius nomen germen: perinde ac si dicat: Eccum tibi hominem, principem futurum in Israël: nempe Zorobabelem. Idcirco uerò germen appellatur, quia maiora in dies ipsius dignitati incrementa sensim accessura erant, haud aliter ac germi cuiuspiam terrestri accidere uulgò solet, quod paulatim augetur, donec in immensam molè excreuerit. Quemadmodum & Haggæus de eodem uaticinatus est cap. 2. In die illa, dicit dominus exercituum, assumam te ô Zorobabel: & quæ sequuntur. sub se germinabit, id est, in loco suo: quasi diceret, ex eodem illo loco, quæ iam occupat, urbis nempe Hierosolymitanæ, gloriam eum decusq; reportaturum. Et ædificabit templum domini. Iteratò idem narrat ad maiorem emphasim. Ipseque feret magnificentiam. gloria ac decus totius regni penes eundem erit. & sedebit & dominabitur in folio suo, more planè regio, qui throno sublimis insidens longè latèque terris imperat. Eritque sacerdos in folio suo. Al Hebraïca præpositio hoc loco præantè accipi debet, ut hic sit sensus, præiturũ eius folio summum sacerdotem. quemadmodum & eo loci sumitur eadem præpositio, ubi mentio fit eius qui se sistit ante dominatorem

rem vniuersa terra. Idem 1. Reg. 2. significatur illis verbis: Incedetque ante Christum meum cunctis diebus. Sacerdoti enim ad regem accessus patebat, admonendi consiliique suggerendi causa: nec alias unquam sacerdoti rex praibat, nisi quum de oraculo diuino consulendo ageretur: prout illis verbis expressum habetur, Nu. 27. Et stabit ante Eleazarum sacerdotem, qui interrogabit pro ipso secundum ritum Vrim coram domino. Consiliumque pacis erit inter utrosque. Nulla erit inter eos factio, nulla emulatio huic erga illum: optimè utrique inter se mutuò conueniet in rebus administrandis: aequè ac si vnus aliquis vterque foret. Coronæ autem erunt in templo domini. Singula nimirum monimenti loco futurae sunt, & veluti מונמטוור (ut in lege dicitur, Exo. 28.) coram domino: ac si spontinam illam & verè liberalem animi munificentiam Deo gratam iri, & faustò illis cessuram, tam hìc quàm alibi, praesentis vitæ curriculo defunctis dicat. Nonnulli interpretes monimèti nomen ad famam quãdam & recordationem nominis referunt, in qua futuri sint apud posteros: eo quod nomina eorundem inscripta atque literis exarata coronæ illæ habuerint. Ipsi Helem. hic idem ille est, qui prius Heldai appellabatur: vtrunque enim nomen ei compete-
 bat. Et Hen, cui antea Iosias nomen fuerat. Remoti venient. Gentes è longinquo confluent ad hanc ædem extruendam: id est, suapte sponte munera impertientur, eiusdem structurae vsui futura. Id quod Herodis fortasse temporibus accidit, quum opus illud splendidum atque augustum in aede sacra moliebatur. Alij ad Israëlitas referunt, in longinquas orbis partes, & procul remotas exilio disiectos. Idque erit, si diligenter vocem domini Dei vestri

ftri au dieritis. *Quacunque hactenus à me dicta sunt, ut vos mactos esse animi iuberem, & bonam spem concipere, nã illa quidem omnia euenient, sed hac lege tamen, si morigeros vos atq; dicto audientes domino Deo vestro prae- bueritis.*

Caput 7.

Factumque est quarto anno Darij regis, factum, inquam, est verbum domini ad Zachariam, quarto die mensis noni. is est Cisleu. Etenim (populus) miserat in domum Dei Saræzer & Regemmelec & viros eius, ut precarentur faciem domini, dicerentq; sacerdotibus, qui erant in æde domini exercituum, atque ad prophetas huiusmodi mandatis. Num flebo in mense quinto? num religiosè abstinero, quemadmodum iam aliquot annis feci?

Mense quinto combustum fuerat templum, combusta tota Hierusalem, & muri diruti. Septimo verò mense Godolias interfectus fuit ab Ismaële, & populus partim occisus, partim abductus Babylonè: & ob id institutum fuit ieiunium prædictis duobus mensibus, quod obseruabatur toto captiuitatis tempore.

Nulla híc omnino mentio fit in Hebræo, ecquis ille tandem fuerit, à quo legatio huiusmodi emissa sit. Nonnulli Bethel viri nomen interpretantur, quasi ille nuncios istos Seræzarum, Regêmelec, eiúsq; socios ab exilij loco Hierosolymã emisserit. Caterùm consultissimũ erit hoc loco Bethel pro simplici ac genuina vocis significatione interpretari, æquè ac Ionathã vertit: Miserat enim populus ad Bethel. Authores porrò huiusce legationis exules & captiui fuerunt. Numero autem singulari collectiuè utitur quum ait: Etenim miserat. Itidem & postea: Num flebo sicut feci? Legatorum illa nomina sunt Seræzar, Regemmelec, k & qui

Et qui cum eo erant. Regem melec proprium viri cuiusdam nomen fuit, & is comites sibi nonnullos ascuerat, quos hic viros ipsius appellat. Hi ergo Hierosolymam venerunt, ut precarentur faciem domini, & exules eorundem legatorum opera, consulendi atque sacerdotes ac prophetas interrogandi causa utebantur, in hanc nempe sententiam, Num flebo? Atque ad prophetas. Prophetarum nomine, Haggæum, Zachariam & Malachiam intelligit: quos scribas tamen Chaldaeus paraphraestes vertit. Num flebo? Siquidem aduersarij, qui opus inceptum ad aliquot annos intermittendum curauerant, in causa fuerunt, quo minus hi certam adhuc spem atq; fiduciam de futura tēpli instauratione cōceperint, adeò ut ne nūc quidē incepti operis famæ certiores facti, fidem adhibere, aut pedē è Babylone referre voluerint, quippe qui nequaquā illud sibi persuadere potuerunt, aliquando futurum, ut adis dominica structura finis imponeretur, quin mora potiùs & interpellatio ab aduersariis iniiceretur. Sciscitatum verò mittunt, an ieiunium ipsis obseruandum foret nono mensis Iulij, æquè ac septuaginta iam annis elapsis obseruauerant. Num religiosè abstinebo? Num à cibis, potu, delitijsque memet subducam? quem sensum & Ionathan Chaldaicè his verbis expressit: Prohibebone animam meam à delitijs?

Factum est ergo verbum domini exercituum ad me dicens, Dic ad cunctum populum terræ, & ad sacerdotes in hanc sententiam: Quando ieiunabatis & plangebatis in quinto & septimo per hos septuaginta annos, num ieiunando mihi ieiunastis? porrò quum comeditis & bibitis, an non vobis comeditis, & vobis bibitis? An non hæc verba sunt, quæ

quæ clamauit dominus per prophetas priores, quæ Hierusalem adhuc habitaretur, & incolumis existeret, ciuitatésque eius circum eam, quum scilicet australia & campestria loca adhuc inhabitarentur?

Tale ieiunium vestrum non fuit mihi gratum, quia non erat coniunctum pietati & religioni.

In parte australi, nempe quæ maximè debilis erat & infirma Deinde docet quale ieiunium sit optimum, quod nisi obseruetur, alia ieiunia parum proderunt.

In quinto & septimo. *Tametsi quatuor fuerint illa quidem tempora, quibus ieiunium indicebatur. meminit tamen duntaxat quinti & septimi: propterea quod illo quidem urbs vastata, hoc autem Godolias interfectus fuerit, & secunda clades accepta. Supererant enim adhuc plebei quidam & inferioris ordinis homines, qui si ibi reliqui mansissent, ita ut eos vitibus agrisque colendis Nabuzeræden reliquerat, haudquaquam omnia funditus vastata fuissent. Cædes porro illa Godoliæ, quam iam diximus, in initio mensis septimi perpetrata fuit. Qui cum dies sacer festusque foret, ea de causa factum est, ut ieiunium in sequentem lucem prorogaretur. Num mihi ieiunastis? An me scopum ieiunius vestris præfixistis? id est, an meo nomine ieiunastis? Imò verò peccata vestra populationis ædis illius in causa fuerunt, ob ea vos in exilium abducti estis, atque hinc illa ieiunandi vobis occasio enata. Quòd si æqui ac boni tenaces, unicuique quod iustitiæ ratio dictabit, in posterum deferre volueritis, haud ampliùs erit huiuscemodi ieiunium vobis opus. Nam ædes illa iam olim euersa (ut intelligatis) refartietur: ab exilio vos reduces facti, patriæ restitue mini, perpetuis ibi temporibus sedes habituri. Nunquam inde extorres, in posterum aliò migrabitis, si gratos*

k ij vosmet

vosmet mihi per omnia exhibueritis. Pronominis autem epenthesis illa quam in Hebræo habes, *egon'*, huiusmodi sensum habet, ac si diceret, *Egon' ieiunium hoc vobis imperavi?* Ionathan ita ista reddidit: *An meo nomine ieiunio vosmetipsos afflixistis?* Quum comeditis: ac si diceret, *Quid mihi rei est cum ieiuniis vestris, cum cibis quos sumitis?* Ieiunandum vobis est ob peccata vestra: cibus potusq; sumendus, ita ut usus postulare videbitur. Hæc vestra intersunt: quid mihi cum his omnibus negotij est? Nihil enim mea gloria cum cibo aut ieiunio commune est. An non? Undenam aliàs quàm ex flagitiis vestris ieiunandi occasio vobis oborta est? Equidem quòd ad me attinet, incolumi adhuc persistente urbe Hierosolymitana, prophetarum seruatorum meorum operam mihi adhibui, ut vos ab huiusmodi perditis moribus ad resipiscentiam reuocarem, atque ita patria vestra ab excidio vindicaretur. Sed vos aures attentas præbere recusastis. Et australia & campestria: id est, quum tota terra tuto & secure undique incoleretur. Harum verò partium quum meminerit, equiori multò ratione montibus idem atque eminentioribus locis accidisse significat, ut metu incole vacarint. Inhabitandi vocabulo, commodam intelligit metusque expertem habitationem.

Factus est ergo sermo domini ad Zachariam in hanc sententiam: Sic ait dominus exercituum, ut dicat, Iudicate iudiciū veritatis, & benefici ac misericordes estote quisque erga fratrem suum. Viduam ac pupillum, peregrinum & pauperem ne per vim opprimatis. Quin ne malū quidem quisq; in cordibus vestris contra fratrem suum cogitetis.

Absoluta

*Absoluta prioris colloquij parte illa, ubi aiebat, campe-
stria inhabitata fuisse, nouo iam sumpto initio, quæ deerāt
adhuc superioribus addēda, hīc adiicit, ut ille vicissim au-
diente vniuerso populo eadē repeteret, quæ iam olim à pro-
phetis aperta voce illis significata fuerant. Iudicate iudi-
cium veritatis. Vbi, inquit, oborta fuerit inter duos ali-
quos lis & controuersia, de qua sententiæ ferendæ autho-
ritas penes vos erit, videte ut eadem veritati respondeat.
Quòd si quis eiusmodi conditionis occurrerit, quocum be-
nignè magis ac remisso, quàm stricto iure agi oporteat, (qui
gradus iustitiam superat) ita cum eo agite. viduā ac pu-
pillum, peregrinum & pauperem. Infirma est admo-
dum & debilis istiusmodi hominum conditio. Cauendum
iterum atque iterum, ne vis vlla à vobis, uel uerbo tenus,
uel quo ad res eorundem attineat, ullo modo inferatur.
Malum quisque contra fratrem suum: id est, si quid
erit cum alieno damno coniunctum, id nemo quisquam uel
animo exoptet. Tātūm enim abest ut damnum aliquod in-
ferri debeat, ut ne cogitatio quidem sola à culpa immunis
esse possit. Adhæc cogitationi plerunque ad manum præsto
esse solent effecta: adeoque etiam ea prorsus interdicitur,
ubi operis nihil accedit. Pro eo ac Leuit. 19. scribitur: Ne
oderis in corde tuo fratrem tuum.*

At noluerunt attendere, obuertentes humerum
rebellem: aurēsque suas hebetarunt, ne audirent: &
cor suum adamantinum fecerunt, ne legem audi-
rent, & verba quæ miserat dominus exercituum in
spiritu suo ministerio prophetarum priorum, hinc
ingens ira à domino exercituum defæuit.

Ostendit se meritò pœnas de illis sumpsisse, vtpote qui inobediē-

COMMENTARII KIMHI

tes fuerint, & obuenterint humeros ab onere præceptionum suarum: metaphora sumpta à baiulis.

Humerus ille rebellis auersionem significat, eodem modo quo & Hoseæ cap. 4. Sicut uitula auersa. Cui enim non lubet, attentas acclamanti aures præbere, tergum ex aduerso opponere solet: nec rectis unquam oculis illum obtueri. Cor adamantinum. Lapis hic obdurus est, & eiusmodi qui ferro expoliri incidique non possit. verba, illa nimirum, quibus acriter eos priores propheta incessabant. In spiritu suo, nempe prophetico, qui prophetas iam dictos alloquebatur. hinc ingens ira aduersus maiores uestros.

Et euenit quemadmodum ipse clamauerat, illiq; non audierunt, sic iam clamēt, nec eos exaudiam, dicit dominus exercituum. Quin eos proturbem in omnes gentes quas non nouerunt: terraque post eos desolata sit, vt non sit qui vel pertrāseat, vel cōuerfetur, ipsique terram exoptatissimam vastam ac desolatam reddiderunt.

In causa fuerunt peccata eorum vastationis terræ, quæ prius fluebat lacte & melle. Ita & terra quondam desiderabilis, mens scilicet humana, quæ erat hospitium trinitatis, inobedientia & peccatis coloni, vertitur sæpe in desertum, habitationemque draconum.

Quemadmodum clamorem illum meo nomine editum, promulgatumque parum aequis auribus accipiebant, ita & ego uicissim uociferantibus illis haudquaquam aures accommodaturus sum. Quin eos proturbem. Verbi forma, (quam hic Hebraicè difficilem habes) huiusmodi quendam sensum præ se ferre uidetur, perinde ac si ita diceret: Male enim uerò me habebit, & affliget idem illud exilium, quo eos proturbaturus sum. Haud aliter atque Esaiæ 63. dicitur: In omni afflictione eorum ipse uidebatur affligi:

affligi: ut hominum interim morem ac consuetudinem scriptura sacra loquendo expressisse videatur. Sed alia est ingeniosi cuiusdā & magna authoritatis viri, Rabbi Abrahæ Esfritis interpretatio, qui fœlicem sui recordationem posteris reliquit. Immittam, inquit, illis turbinem atque ingentem procellam, quibus in omnia passim exterarum gentium loca disiecti agentur. Terra vasta ac desolata. per antithesin ei respōdet, quod superius dicebatur, Quum australia campestriaque inhabitarentur.

Caput 8.

Rursus factum est verbum domini exercituum in hanc sententiam: Sic dicit dominus exercituum: Ingens studium habeo erga Sionem, ingentique ardore erga ipsum inflammatus sum. Sic dicit dominus: Redij cum Sione in gratiam, habitabōque in medio Hierusalem, ut Hierusalem vocetur ciuitas fida: & mons domini exercituum, mōs sanctus. Sic dixit dominus exercituum: Adhuc senes & anus in plateis Hierusalem habitabūt, quin & decrepiti, qui baculo præ multitudine dierum manu sua innitūtur. Adhęc plateæ vrbis plenæ erunt pueris & puellis ludentibus in plateis eius.

Consolatur post cōminationes, atque se propter idololatriam eiecisse Israëlẽ, & permisisse vt abduceretur in captiuitatem Babyronicam.

Reuertar, id est, condonabo illi peccata. Sunt autem hæc intelligenda de Sione spiritali.

Summam futuram pacem significat, quam hęc ab effectis describit. Senes præ senio gestabunt scipionem: pueri colludent, &c. Hęc enim fieri solent in summa securitate & alta pace vrbium.

Factum, inquam, est ad me verbum domini in hanc sententiam,

tētiā, subaudito pronomine: Massorite similem huic defectum alibi non obseruarunt. Ingens studium habeo.

Meræ nugæ sunt, quæ de futuro Messia prælioque Iudaico infamio fingit: ad Antichristum deferenda sunt, quæ de Gog & Magog dicuntur, quæ minus interficiet spiritu oris sui, 2. Thesalonic. c. 2.

plurimum huic quidem sententiæ solati inest. Sub ætatem Messia id temporis capiendi, quo prælium aduersus Gog & Magog, urbem Hierosolymitanam oppugnatam olim venturos, inibitur. Equidem ingentium temporis, inquit, studio ac favore eadem profsequar, indignationemq; acrem & acerbam in gētes illas depromam, quæ impetum in eam facturæ venient. vocabitur Hierusalem ciuitas fida. Eiusdem verò rei certam fidem facit id quod Sophonia 3. legitur, Reliquia Israël non facient iniquum quid, neque loquentur mendacium. Iustitiæ locus passim in terris Israëliticis futurus est. Sed vnius interim urbis Hierosolymitanæ meminit, utpote principem locum in regno obtinentis, tum montis etiam illius sacri causa, qui in ea fuit. Mons sanctus. ut ne deinceps ab exteris & impuris hominibus prophanetur. Singulis porro interstitiis sententiarum, quibus lati quidpiam explicatur, ad maiorem emphasim & solati certitudinem adferendam, subiungitur asseueratio illa. sic dicit dominus. bonarum enim letarumque rerum undique copia affluet. viri baculo manu sua innituntur. Ita hæc accipienda sunt, ut ipsa verba genuina vocum significatione innuere videntur. Quemadmodum & ipse postea ait, præ multitudine dierum. Cætera quæ sequuntur, interpretatione non egent.

Sic dicit dominus exercituum: Etiam si id reliquo huic populo, qui hoc tempore viuit, difficile videtur, num ob id mihi quoque difficile videbitur? dicit dominus exercituum. Sic dicit dominus exercituum: En ego asseram populum meum de terra

terra oriētali, & de terra occasus Solis: & adducam eos vt habitent in ipsa Hierusalem: ipsique erunt mihi populus, ego autem ero eis Deus in veritate & iustitia.

Etiā si vobis arduum hoc & difficile videatur, an idem de Deo sentiendum erit, qui hæc meo ore promittit?

Sunt qui cum admiratione hæc dicta interpretentur, perinde ac si ita dixisset, Idēme stupēdū mihi aut arduum videbitur? vt illud Genes. 26. Tūn' filius meus Esau? & quæ sunt id genus alia. Sed ingeniosus Rabbi Abraham Esrites (cuius memoriam lubenter amplecti debemus) simplicem planè verborum interpretationem sequitur, in hunc modum: Equidem stupēdi quidpiam illis temporibus editurus sum, & quale hæctenus à me nequaquam gestum fuit. De terra orientali, & de terra occasus Solis.

Orientis & occasus nomine, partem illam orbis vniuersam intelligit, quæ commodam sedibus ponendis habitationem complectitur. Israëlitæ verò nullibi non gentium per orbem hac atque illac disiecti fuere. In ipsa Hierusalem. huius idcirco meminit (vt suprà quoque à nobis dictum est) quia regia sedes in ea posita fuerit, ad quam reliqui omnes Israëlitæ confluere solebāt. Quòd postea veritatis mentio fiat, id eodem spectat, quo & illud Hoseæ 2. Despondebo te mihi in fide.

Sic dicit dominus exercituum: Roborentur manus vestræ, qui auditis in diebus istis verba ista ex ore prophetarum qui fuerunt ab eo die quo iacta sunt fundamenta ædis domini exercituum, & quo templum edificari cœpit. Quoniam ante dies istos merces hominis, ac merces iumētorum nulla fuit.

l Deinde

COMMENTARII KIMHI

Deinde neque pax erat ingredienti & egredienti, idque propter hostem. Nam ego commisi omnes homines vnumquemque cum altero.

Haecenus neglecta domo mea, malè vobiscum actum fuit: deinceps omnia læta & prospera futura sunt.

Permittebam vt mutuis inimicitis homines alij in alios irruerent.

Auditis his ergo euangelis quæ plurimum vobis solatiij in posterum adferre possint, colligite iam vires, satagite illiusmodi rerum, quas vobis imperauit Deus Opt. Max. pergite in incepta adis ipsius instauratione: videtis enim ab eo iam inde tēpore, à quo templi fundamenta iacta sunt, prospere vobiscum agi cæptum, & immisam benedictionem. Quoniam ante dies istos, id est, nondū iactis templi fundamentis, (quippe quæ secundum iam annum agente Dario, vicesimoquarto noni mensis iaciebantur) haud obscure intellexistis mercedem hominis nullam fuisse: nempe benedictionis expertem, imò verò & execrationi obnoxiam in nihilum prorsus abiisse. Non erat. Perinde ac si nulla omnino iumēti copia adesset, quandoquidem locationis merces nulli penitus vsui præ maledictione futura erat. Committendi vocabulo, nocendi facultatē liberam alicui rei factam intelligit, iuxta id quod Leuitici 26. dicitur: Et emittā in vos bestias agri, pro eo etiam ac in paraphrasi Chaldaïca habetur, & immittam, &c.

Nunc verò iuxta priora tempora cum reliquiis huius populi non agā, dicit dominus exercituum. Quin potius semen plenum atque perfectum erit, vitis proferet fructum suum, & terra dabit prouentum suum, sed & cœli dabunt rorem suum: efficiamque ego vt reliquæ huius populi omnia ista hære-

hæreditate possideant. Fiet quoque hoc quemadmodum vos domus Iehuda & domus Israël execratio fuistis inter gentes, ita seruabo vos, vt sitis benedictio. Ne timeatis: quin potius manus vestræ corroborentur.

Reliquiarum meminit, quia bona pars populi perierat inter exilium.

Semen pacis Hebraicè dicitur, quod hic plenum atque perfectum redditur, perinde ac si dicat, optimè cum semine vestro agetur: fausta illi omnia succedent, adeò vt pacis ei nomen indi possit. *Jonathan* eodem modo semen pacis futurum vertit. Efficiam vt hæreditate possideant. fieri enim uerò potest, vt hæc etiam de illis dicta ab eo intelligantur, qui ea ætate vixerunt, qua floruit ædes secunda: si Dei Opt. Max. præcepta factis expressissent, aut ad Messie quidem tempora referri debent, id quod & sequens versiculus aperte euincit, ubi Iudaicæ & Israëliticæ familia meminit, Nam Israëlita, manente ad hoc æde secunda, nequaquam sunt reuersi. Execratio fuistis, quoniam dira vobis & execranda gentes imprecabantur. Quin & fame obueniēte aut alio quouis infortunio alicubi terrarum suarum accepto, Iudaorum ilico apud se commorantium impietati, causa eius rei accepta ferebatur. vt sitis benedictio: adeò vt exteræ etiam nationes beatas se atque felices vestro nomine iudicaturæ sint, eodem nempe modo, quo Gen. 12. dicitur, Eritque benedictio. corroborentur manus vestræ. ubi tempus, inquam, hoc aduenerit, bonarum huiusmodi rerum causa, quas Israëlítico populo olim obtineras non sine summo animi solatio iam auditis.

Quoniam sic dicit dominus exercituum: Quæ admodum proposui vos affligere, quum ad iracundiam

diam me patres vestri prouocassent, dicit dominus exercituum, neq; me pœnituit, ita rursus hoc tempore decreui benefacere Hierusalem & domui Iehuda, ne timueritis.

Promittit Deus foelicitatem ædificantibus templum materiale, per quam intelligitur abundantia bonorum omnium spiritualium.

Ideo, inquit, nequaquam me pœnituit, quia quod animo prius agitaueram, id re ipsa postea effectum dedi, terris vestris immissa vastitate: vobisque in exilium abductis. Deponite timorem illum, quem ex hostibus contraxistis. Ne formidētis aduersarios vestros, nempe Sanaballetum, alióſve, quos ille sibi socios asciiuit, qui hoc sibi futurum persuadent, ut sua opera in præsens studium hoc vestrum atque conatus interpellentur.

Hæc verò sunt quæ facietis: Loquimini quisque cum proximo suo veritatem, & iudicium pacis iudicate in portis vestris, ut ne malum vel cogitetis quisque aduersus proximum suum: & iuramētum falsum ne diligatis, quoniam omnia ista sunt quæ odio habeo, dicit dominus.

Iudicium pacis: non captiosum, non obscurum, vnde lites nouę subinde oboriantur.

Loquimini veritatem, ut ne aliud quidem in lingua promptum, aliud verò corde recõditum geratis. Iudicium pacis. Etenim si iusta fuerit à vobis lata sententia, conciliabuntur inter se partes aduersæ, prout à maioribus nostris (quorum memoriam lubenter amplector) vulgò consuevit frequens dici, metaphora nempe ab huiusmodi homine ducta, qui quum iudicio superiori suas sibi vestes recuperauerit, lætus & cantillans interim in viam reddit. Atque ad eundem hunc sensum prouerbialem verba illa referunt, quæ

Exodi decimo octauo leguntur. Nempe uniuersus hic populus sedato atque composito animo in sedes suas se recipiet. uniuersum, inquam, ne his quidem exceptis, qui causa sua ceciderint. Alij ex maioribus nostris Iudicium pacis de conciliatione interpretantur, ut cum eo conueniat, quo quæri solet, quale illud tandem sit iudicium, quod pacem sibi coniunctam habeat? tale enim uerò dicas esse, quod boni uiri arbitrio definitum fuerit. In portis uestris. Ibi enim erat iudicium confessus, ut constat Deuteronomij 25. Ascendat fratria eius ad portam, dicatque senioribus. ut ne malum vel cogitetis. Idem superius explicatum habes cap. 7. ubi aiebat, Quin ne malum quidem quisq; contra fratrem suum cogitetis. Iuramentum falsum ne diligatis. Diligendi uocabulo usus est, ut ei ex aduerso à *ἡσυχίας* respondeat, quod postea odio, inquit, habeo: perinde ac si hūc in modum dicat: Quod ingrātū mihi atque inuisum est, id amore uos & studio ne prosequamini. Omnia ista sunt. nempe ut alius alij uel animo malè uelit, ut iuramentū temerè uiolet, & quæ prætereà superioribus. i. iustitia ac paci, ex diametro repugnāt, ideòq; generatim omnia ista complexus est.

Et factus est sermo domini exercituum ad me in hanc sententiam: Sic dicit dominus exercituum, Ieiunium quarti, ieiunium quinti, ieiunium septimi & ieiunium decimi uertetur domui Ichudæ in gaudium & lætitiā & in statas ferias iucundas: pacem igitur & ueritatem diligite.

Mense quarto, capta fuit ciuitas: quinto, euersa: septimo, interfectus Godolias: decimo, rex Babylonis oppugnare cœpit Hierusalem. Seriem numeri, non ordinem rei gestæ obseruauit propheta. Nam oppugnatio omnium prima recensenda fuerat. Figura est ὕπερ ἡσυχίας.

Quòd si factis ea quæ à me uobis præscripta sunt, præsti-

COMMENTARII KIMHI

teritis, illud vobis tanquã ex oraculo diuino responsum haberote, nihil tum temporis loci ieiuniis amplius futurum, de quibus in presentiarum, obseruanda sint necne, consultum misistis. imò verò letos eosdẽ hilaresque dies agetis, præ bonarum rerum undiq; vobis affluentium copia. Ieiunium quarti. Mensis hic Iunius appellatur, cuius decimus septimus dies, interim dũ in exilio agebatur, ieiunio sacer erat, fissura illius nomine, quæ mœnibus vrbi in eo acciderit. Ieiunium quinti. Cui Iulio nomen est, eiusque itidem nonus (utpote qui excidium prorsus vrbi attulerit) ieiunio cõsecrabatur. Ieiunium septimi. Huius enim uerò indicendi causam Godolias præbuit, vt superiùs à nobis indicatum est. Ieiunium decimi. Decembris hic decimus dies est, quo propiùs vrbi castra Babylonia rex admouit, vertetur, inquam, singuli, quos iam diximus, dies in gaudium & lætitiã Domui Iehuda, florẽte quidem adhuc adis redintegratione: (nam aliæ decem tribus haudquaquam reduces factæ sunt:) sed ita tamen, vt pro eo ac à me vobis imperatum est, veritatis pacisque tuendæ studio incumbatis.

Sic dicit dominus exercituum: Erit adhuc vt populi & multarum ciuitarum habitatores veniant, eãtq; ciuis vnus ad aliam dicens, Agite, eamus supplicatum faciem domini, & inquisitum dominum exercituum: vadam & ego. Adhęc populi multi & gentes robustæ ibunt quæsituræ dominum exercituum in Hierusalem, supplicaturæ quoque faciem domini. Sic dicit dominus exercituum, Fiet & hoc in diebus illis, vt apprehendant deni viri ex omnibus lingulis gentium, apprehendãt, inquam, alam alicuius Iudæi, cum huiusmodi sermone, Ibimus vobiscum,

vobiscum, quia audiimus Deum esse vobiscum.

Prædicitur conversio gentium ad Christum Messiam, & vehemens eorum hominum studium, qui Iudæ patriarchæ fidem, confitendo Iesum esse Christum filium Dei imitantur: Iudas enim confessionem sonat.

Etiã adhuc, inquit, futurum est, nempe etate Messia, ut turbæ confluant, qualis eiusdem particula Hebræicæ od significatio Genes. 29. occurrit: Superest adhuc multum diei. Itidem & Hoseæ 12. Habitare te faciam etiã adhuc in tentoriis: aliisque id genus locis. vadam & ego. pro eo ac Chaldaïca paraphrasis habet: Alius alium huiusmodi verbis compellabit, ibo & ego unâ tecum. Gentes robustæ: id est, multæ numero, quæadmodum & Hieremiæ 15. Robustæ mihi fuerunt viduæ eius præ harena maris, quantitatis significandæ loco positæ: & est eiusdem rei repetitio, sed aliis atque aliis verbis expressa. Chaldaus paraphrastes vertit, & regna magnifica. Ut apprehendant. Quod hæctenus quidem à me vobis prædictum est, tum temporis eueniet, quum apprehenderint, &c. ac deinde apprehensuros eos ostendit illis verbis, quibus ait, Apprehendent, inquam. Hæc autem eò spectant, ut mutuam inter illos rerum communionem quàm longissimè fieri possit, extendant: æquè ac Iudicum 9. de Iotham dicitur: Si bona fide & candidè agitis, &c. Deni viri. Numerus hoc loco nequaquam definitè & strictè (ut dici solet) accipiendus est, sed pro eo potiùs, qui æstimatione constat: quemadmodum & Leuit. 16. Coquent decem mulieres panem suum: & alia id genus loca.

Caput 9.

Onus verbi domini in terra Hadrach & Damasco demittet se, quoniam ad dominum oculus hominis,

nis,

nis, & omnium tribuum Israël dirigitur. Sed & Hamath terminus eius erit, Tyrus & Sidon quantum sapiens. Aedificauit munitionem sibi Tyrus, & congeffit argentum ut puluerem, & aurum purum purum, ut lutum platearum. Ecce dominus possidebit eam, & percutiet in mari exercitum eius: ipsa uero igne absumetur.

Omnis haec uisio ad uocationem gentium & extruccionem ecclesiae pertinet.

Hadrach & Damascus regiones gentium, erunt habitatio eius per fidem. id est non solum Iudaei, sed & omnes aliae regiones credent in Christum. Dominus ex aequo omnes ad se uocat.

Tyrus alias inexpugnabilis, expugnabitur uerbo Dei. Quod de quibusdam nominatim hic praedicitur, de aliis omnibus gentium oppidis dictum intelligi debet.

Eiiciet eam: nempe habitatores eius idololatrias, & tradet eam habitandam fidelibus.

Ignem absumetur: id est, habitatores eius recipient spiritum sanctum: qui uisibili signo in initio ecclesiae dabatur: ut in Pentecoste Apostolis, & ceteris.

Contigit praesens haec prophetia in regione Hadrach, & Damascus: Ibi enim requies, inquit, eius fuit, sibi acquieuit. Aut ita etiam accipi potest, ut prophetiae locum perinde in terra Hadrach, atque Israelitica, futurum aliquando dicat: utpote quae in partem Israeliticae terrae cessura sit. Atque hoc quidem sensu Damascus erit requies eius, nempe sedes, in qua gloria ipsius & prophetica uis reponetur. Quoniam ad dominum oculus hominis. Omnium, inquit, hominum oculi tum temporis in Deum Opt. Max. non amplius in idola & inania simulachra defixi erunt: ideoque terra illa uniuersa, quam Hadrach & Damascus continent, & alia itidem loca Iudaeae finitima (qualia sunt Tyrus, Sidon, Hamath, & pleraque Palaestinarum oppida) urbium Iudaicarum

Spiritualiter
haec intelligenda
sunt.

daïcarum nomine censebuntur, & in Israëuitarum fidem se recipient. Et omnium tribuum Israëlis. Quanto ergo magis hoc idem in Israëlitica familia locum habebit, ut ea ad Deum Opt. Max. tum oculos, tum mentem conuertat? aut ita verba ea legi possunt, perinde ac si omnium hominum oculos ad Deum & ad Israëlitas conuersos iri dicat, nempe ad insequenda eorundem vestigia, quemadmodum idem superius cap. 8. aiebat: Eamus & nos vnà vobiscum. Sed & Hamath. Huius quidem urbis, utpote magnæ atque præstantis sigillatim meminit: æquè ac Amos cap. 6. ubi Hamath magnam vocat. Est autem urbs ea extra fines Israëlitica terræ sita: & vna ex his quæ regionem Israëuitarum suis finibus circumscribunt. Sed illis tamen temporibus futurū ait, ut medium inter illius pomæria locum occupet, atque hoc illud est quod ait, Hamath terminus eius erit, Tyrus & Sidon quātumuis sapiens. Quin & Tyrus, inquit, & Sidon finitima oppida, quoad eius quidem fines ac terminos, medijs rationem habitura sunt. Sapientem hoc loco Tyrum appellat, quemadmodum & Ezechiel, cap. 28. ubi de Tyro agitur. Sensus verò ita se habet, & quum sua quidem opinione prioribus seculis sapiens sibi visa fuerit, frustrà tamen id factum sit, & sine ullo usu suo. Caterùm eadem sub aduentum Messia, nequaquam ampliùs in sua sapientia spem reponet, sed victas potius & supplices manus Israëli dabit. Aedificabit sibi munitiõnem. Postquàm enim munitissimum sibi præsidium annis superioribus extruxisset, postquàm argenti quoque atq; auri præstantissimi magnam copiam accumulasset, adeò ut puluerem terra, lutumue platearum numero æquare posse videretur, nihil tamen huic commodi, nihil emolumentum tulit.

tulit. Nam ecce dominus possidebit eam, aut deturbabit potius, & exuet dignitate sua. Et percutiet in mari exercitum eius: ad eum quidem modum, quem habes in Ezechiele explicatum. Quibus omnibus ad memoriam reuocatis, sub aduentum Messia, submissè de se sentiet, & quanuis id temporis sedes iam dictas occupet, eiusdem tamen loci nequaquam à prima hominum memoria indigena fuit. Quod ad Tyrum attinet, res est illa quidem minimè obscura, cuius & apud prophetas saepe mentio fit, & apud Christianos historia texitur, eiusdem urbis incolae, ut hodie se habent tempora: iidemque etiam etate quam diximus, eadem loca occupabant.

Videbit Ascalon, & timebit, & Gaza, & vehementer dolebit, & Accaron, quoniam pudefacta est à respiciendo: peribit quoque rex Gaza, & Ascalon non inhabitabitur. Habitabit quoque nothus in Afoto, & exterminabo superbiam Palæstinorū. Auferam deinde sanguinē eius ab ore eius, & abominationes è dētibus eius. Residuum verò erit Dei nostri, eritque vt dux in Iuda & Accaron vt Iebusæus. Et circumducam castrum domui meæ contra transeuntem & redeuntem, neque transibit ultra per eam exactor, quia nunc vidi oculis meis.

Rex Gaza, idòlum appellatur, quod in ea regione pro rege habebatur. Sensus est omnium quæ hoc loco dicuntur, fore vt idololatria ubiq; è medio tollatur, non solum è Gaza, sed ex urbibus etiam Palæstinorum. Nam & Palæstini adiicientur Christianæ religioni.

Auferet sanguinem: id est, verba blasphemie, & abominationes idolorum: cultum & esum eorū, quæ immolata sunt idolis de medio dentium eorum.

Vbi Ascalon, inquit, Tyrum in alienam potestatem concessisse

cessisse viderit, ipsa se quoque dedet. Caterum quod ad Tyrum & Sidonem attinet (quarum superiori sectione meminimus) non ineptè fortasse sensus verborum ad id referendus videatur, quod sequenti versiculo adiicitur, nempe & ædificauit Tyrus. Hamath, inquit, terminus eius erit. Sed Tyrus interim sibi persuadebit, resistendo Israëlī se parem fore, & æquo pede cum illo staturam: quippe quæ sapiens admodum sibi videatur: ut Ezechielis libellus testatur. Huic finitima & vicina erat Sidon, earūdem semper partium studiosa, ac proinde Tyro inniti quodam modo videbatur. Aedificauit ergo munitionem: cuius ope euasuram se & incolumem futuram sperare posset, adiuncta etiam argenti aurique bona copia, quam congesserat. Sed hæc omnia nulli prorsus vsui futura sunt. Deus enim Opt. Max. eam pessum dabit. Munitionis porrò nomine, turrim prævalidam intelligit: æquè ac 2. Paralip. 14. vocabuli eadem significatio occurrit, Et aedificauit vrbes munitas. Quin & Ionathan eodem modo vertit: Extruxitq; Tyrus robur & præsidium sibi: Harutz (quod Hebraicè aurum purum putum significat) in vniuersum pro auro posuit: quemadmodum & Psalm. 68. Cuius alæ fuluæ sunt auro purissimo. Cuius loco & Ionathan, aurum similiter vertit. Pro eo quod aliàs Dominus possidebit eam, in eodem contextu legitur: hoc loco magis quadrabit, ut ablegandi à se & emittēdi significationē expressam intelligas: æquè ac Deut. 18. ubi verba illa occurrunt, Eici eos à facie tua dñs Deus tuus: & aliis itidē huic similibus locis: quem eundē sensum Chaldaeus paraphrastes secutus est. Et percutiet in mari exercitum eius. Quicquid erat opum atque diuitiarum, in quo spem suam fixam ponebat, maris cataclysmo vastabitur.

bitur. Ipsam deinde quum igne absumptam iri dicat, urbem, aedificia, turres, & alia praesidia, quibus illa fidebat, ad unum omnia conflagratura intelligit, igne per medium ipsius grassante. Tum demum ubi Tyro Dei Opt. Max. opera inductam vastitatem intellexerit Ascalon, nae ipsa pertimescet, & Israëli victas manus porriget. Eadem & Gaza & Accaronis futura est conditio. Quoniam pudefacta est à respiciendo: nempe à Tyro: quam fixis oculis intuebatur: incolumitatem sibi ex ea pollicens virium nomine, quibus illa praestabat. Vult autem dicere unà cum Tyro, Dei quidem opera euersa, pudorem etiam illis incutendum, qui oculos in eam coniiciebant. Chaldaea paraphrasis pudorem hunc Accaroni attribuit, ut hic sit sensus: Pudefacta est Accaron à respiciendo. Vertit enim, quia confusa est & turpiter lapsa de eo, in quo spem suam ponebat. Peribit quoque rex Gaza. Status enim regni unà cum rege, qui tum temporis erit, ad Israëlem deuoluetur. Ascalon non inhabitabitur: ab iisdem illis incolis, qui tum in ea reperientur. Est enim ea Israëliitarum sedes futura. Habitat quoque nothus in Afoto. Sunt qui Mamzer gentis nomen interpretentur. Alij extorres urbibus Israëliticis, seorsim in oppidis Palaëstinorum habituros intelligunt, interdicta reliqui cætus communionem. Potest autem & ita accipi, ut aduerbium similitudinis deesse intelligatur: nempe habitabit nothus: id est, quasi nothus & peregrinus: quemadmodum Deuter. 23. dicitur: Mamzer non ingredietur in cætum domini. Sententia ita se habet: Qui hodie Palaëstinus Afotum incolit, nõ aliter ac nothus quispian & peregrinus tum temporis ibi habitabit. Sunt enim in Israëliitarum manu atque potestate futuri. Atque hoc
illud

illud est, quod postea ait, Exterminabo superbiam Palæstinorum. Auferam deinde sanguinem eius de ore eius. Figurata locutio est, perinde ac si dicat id quod comedit Israël & absumpsit seu concoxit, nimirum eius sanguinem & abominationes: Cordis, inquit, ac morum improbitatem, cui apud eos locus est, penitus extirpabo. Residuum verò erit Dei nostri. Quotquot enim verò etiam ex eo numero, cordis integritate præditi supererunt, eos quidem Deo Opt. Max. reliquos faciam, ducis loco in Iuda futuros. Residui nomine filios alienigenarum diuino cultui addictos intelligit, de quibus Esaia 56. illa dicuntur: Adducam eos ad montem meum sanctum, & exhilarabo eos in æde mea oratoria. Eodem nempe hi loco futuri sunt, quo dux aliquis, aut egregius præfectus inter Iudæos. Et Accaron vt Iebusæus. par erit & æqualis conditio ciuis Accaronis & Hierosolymitani. Iudæa verò potissimum meminit, ob montem ædemque oratoriam in eo sitam. Cæterum obseruandissimus mihi pater, idem ac dominus meus (cuius memoriam lubens amplector) sanguinem eius & abominationes eius ita interpretatur, vt oris illam peruersitatem & prauam loquendi consuetudinem significant, cui gentes exteræ atque alienigenæ assueuerunt. Et circumducam castrum domui meæ. Firmissimi præsidij loco futurus sum familiæ Israëlita, nempe domui meæ: noménque meum eam obfirmabit, ita vt ne ab impetu vel indagine irruentis exercitus quicquam reformidet, perinde ac si copiæ instructæ eidem adessent: nec erit q̄ ullo pacto malum sibi alicunde metuere debeat, aut domi aut foris, à transeunte vel redeunte. Quia nunc vidi oculis meis. Jam, inquit, etiam hoc ipso tempore cer-

no futuram hanc latam faustamque rerum conditionem. Vidi, non me latet erumna ac mala, quibus inter exilium exagitati estis à gentibus. Equidem eripiam vos huiusmodi malis, & efficiam ut nullo non bonorum genere affluatis. Quum vidisse se dicat, eodem loquendi genere utitur, quo & Exod. 2. ubi ait: Viditque Deus filios Israël. Quamquam ingeniosus Rabbi Abraham Esrites ad prophetam hæc verba referat: ut ille huc in modum diceret: Quæ sunt hæctenus à me commemorata, prophetico spiritu ea quidem omnia per visum nocturnum etiam in præsentiarum mihi apparuerunt.

Exulta vehementer filia Sion, iubila filia Hierusalem. En rex tuus veniet tibi iustus, & seruator ipse, mitis, vehens super asino & pullo asinarum. Excindamque currus ex Ephraim, & equos ex Hierusalem, excindeturque arcus bellicus, & loquetur pacem gentibus, & imperium eius pertinet à mari ad mare, & à fluuio vsque ad fines terræ. Et tu in sanguine foederis tui. Dimisi vincos tuos de lacu in quo non est aqua.

Iustus & seruatus ipse. Videri quidem poterat infidelibus Christus nocens & iniustus, vtpote qui in crucem adactus sit à Iudæis, quum re ipsa tamen fuerit innocentissimus. Sed nihil in eum poterunt Iudæorum insidiæ & calumniæ. Seruabitur, siue seruabit sese, & deuicta morte, resurget propria virtute: nec mors amplius in eum dominabitur.

Hanc prophetiam impletam credimus, quando dominus ingressus est Hierusalem, sedens super asinam & pullum asinæ: & puerorum turba palmarum ramis viam strauit, Matth. 21.

Asina gens Iudaica, quæ legis iugum diu tulit: pullus filius asinæ, gentes quæ sine lege viuiebant.

Apostrophe ad Christum. In sanguine passionis tuæ, eos qui vinciti in carcere tenebantur, (vbi nulla fuit misericordia) tua clementia liberasti, vel de his intelligi hæc verba poterunt, qui vnà cum Christo re-

surrexerunt, & apparuerunt in ciuitate sancta.

Sionis hoc loco vrbisque Hierosolymitanae potissimum meminit, utpote quae principem in regno locum tenuit. Iustus & seruator ipse: id est, iustitiae fouendae studiosum sese geret: eoque nomine sua cum integritas incolumem seruat, ab aduersariorum ense, nempe Gog & Magog. In dictione vero ea quae mitem hoc loco significat, vicissitudinaria quaedam est literarum aequiualentia. Ani pro Anav: quemadmodum & Ionathan interpretatus est: qui mansuetum vertit. In quem eundem sensum & illa dicuntur Esaiæ 42. Non clamabit, neque efferetur, non faciet audiri in platea vocem suam: arundinem fractam non conteret, &c. Vehens super asino. Non quod alia ei iumenta defutura sint, quippe cuius imperio totus orbis parebit: sed modestiae ac mansuetudinis exercendae causa, praeterea etiam ut ostendat haudquaquam Israelitis equorum curruumve copia opus fore. Quocirca & illa subiungit: Excindam currus ex Ephraim, & equos ex Hierusalem. Quum asino pullum asinarum adiicit, eandem prorsus rem aliis atque aliis verbis explicat. Meminit porro pulli, qui tener adhuc est, & aetate non multum prouectus. Huiusmodi vero plerumque ad vecturam eligi solet: quale quid & Iudicum 10. de filiis Iair legitur, qui tribus asinis insidebant. Caterum quod pullum asinarum pluraliter dicat: tantundem est, ac si pullum alicuius asinae dixisset: qualis & illa loquendi phrasus est, quae Iudicum 12. occurrit: Sepultus est in ciuitatibus Galaad: nempe in una aliqua ciuitate Galaaditica. Et excindam. Similis huic & ille locus est, qui in vaticinio Micheae scribitur cap. 5. in haec verba: Et excindam equos tuos de medio tui, perdamque currus tuos. Meminit autem

vtriusq;

utriusq; tam Ephraïm quàm urbis Hierosolymitanae, quoniam quum priscis illis temporibus regnum bifariam diuisum fuerit, eiusdem pars utraque sub aetatem Messiae in unam coalitura est. Et loquetur pacẽ gentibus. Quòd si gentes inter se bello fortasse alia cum aliis commissae fuerint, eo auctore in gratiam redibunt. Omnes enim ubique gentium homines morigeri, dictoque illi audientes futuri sunt. Et dominabitur à mari ad mare. A mari (inquit sapiens Rabbi Abraham Esrites) Meridionali, quod Rubrum appellatur, ad Septentrionale usque, cui Oceano nomen est. A flumine ad terminos terræ: ab eo nempe flumine, quod ex horto illo amœnissimo, in parte Oriëntali sito scaturit ad extremas usque Occidentalis mundi plagas. Eccum tibi verbis huiusmodi prædictum fore aliquando, ut ubique terrarum per orbem uniuersum imperet. Et tu in sanguine fœderis tui. Hæc ad cætum Israëliticũ spectant. Quemadmodum verò hactenus de rege Messia futurum dixerat, ut iustitia sua nomine periculis eximeretur, ita & tu seruabere, inquit, & incolumis euades, ô Israël. in sanguine fœderis tui: nempe circumcisionis, cui mordicus inter exiliũ Israëlita magis quàm aliis ullis præceptis inhaerunt. De lacu in quo non est aqua: nempe de exilio. Sunt autem qui per sanguinem fœderis tui, fœdus illud intelligant, à Deo Opt. Max. in monte Sinai cum Israëlè percussum. Caterùm pater, idem ac dominus meus felicitis recordationis, aquam, metaphoricõs prophetici spiritus afflatum interpretatur, qui exilij tempore intercludebatur, nullo post Haggæũ Zachariã & Malachiã relicto propheta. Quale quid in Esaiã vaticinio legitur, c. 55. Agite vos omnes quotquot sititis, venite ad aquas, &c.

Reuer-

Reuertimini ad munitionem vos vincti qui spem habuistis, quin & hodie annūcio, quòd duplicia sim tibi redditurus. Quoniam tetendi mihi Iehudam veluti arcum, Ephraim imposui, & excitaui filios tuos ô Sion, contra filios tuos ô Græcia, ponamque te veluti gladium herois: & dominus super eos apparebit, egredieturque vt fulgur sagitta eius. Dominus Deus buccina concinet, ibitque in tēpestatibus austri. Dominus exercituum proteget eos vt deuorent & subigant lapides fundæ. Bibent insuper & frement, vt qui vino exhilarantur, redundabuntque vt phiala sparforia, & vt cornua aræ.

Propterea & vos ô Israëlite, qui vincti eratis, & sperabatis in domino, reuertimini ad munitissimā Hierusalem, quæ est ecclesia: quoniam hodie vobis habetis dominum pollicentem, & pro breui captiuitatis ærumna, duplicata omnia bona recepturi sitis.

Tetendi Iudam: id est, vtar opera apostolorum, qui Iudæi fuerunt, tanquam arcu in expugnandis gentibus per prædicationem euangelij: vt qui prius lapides fundæ. i. homines noxij dicebantur, iam incipiant esse lapides pretiosi, virtutum gemmis ornati.

Maxima quædam lætitia & animi voluptas describitur, quam homines verè pij è prædicatione euangelij capient, vtpote quæ mirum in modum exhilaratura sit audientium præcordia.

Interpretes nonnulli sententiam huius paragraphi ad instauratæ adis dominicæ tempora referunt. Atque eidem interpretationi consona reperitur honorandæ memoriæ patris, eiusdemque domini mei expositio, vt de secunda domo intelligatur, nisi quòd alteram ipsius partem æquè ac prioris futuram adhuc explicet. Quum reuerti ad munitionem iubet, Reuertimini, inquit, ad Deum Opt. Max. qui præsidij arcisque munitissimæ loco est. Vincti qui spem
n habui-

habuistis. *Vinctos* idè appellat, quia abducti fuerant in exilium, quasiq; vinculis quibusdam irretiti: bonam tamen spem interim de futura aliquando manumissione per aliquot annos apud se concipiebant. Quin & hodie annūcio quòd duplicia sim tibi redditurus. *Aliud* (inquit *Deus Opt. Max.*) euāgelium propheta tibi narrabit, ab hoc tempore non longè dissitum, quòd priori quidem adiungetur: atque illud huiusmodi est, quòd *Israëlitæ* florente iam æde secunda, Deum vindicem & assertorem habituri sint, qui eos *Græcorum* potestate manumissos factos tectosque cōseruabit, adhibita ad id *Matthathia*, summi illius sacerdotis, patre *Ioanne* prognati, ac liberorum ipsius opera. *Vt* mea verò fert opinio, tota sententia futurum adhuc tempus respicit. At enim primū omnium interpretationem illorum sequar, qui ad ædem secundam eandem referunt. Quoniam tetendi mihi *Iehudam*. *Familia*, inquit, *Iudaica* arcus instar mihi futura est, quem contra *Græcos* intēdam: id est, ut ar *Israëliarum* opera ad bellum contra *Græcos* gerendum. Imposui *Ephraim*, vel impleui potius: ut 4. Reg. 9. Impleuit manum suam arcu. quod est summis viribus arcum intendere ad emittendam sagittam. Meminit porò *Ephraim* hoc loco, tametsi re ipsa familia *Ephraimiticæ* ac reliquis itidem tribubus nihil cum æde secūda commune fuerit. Etenim quo tempore sub *Hosee* filio *Elæ* decem tribus in exilium migrarunt, superstites adhuc nonnulli in patria manserunt, pauci illi quidem numero: pro ut videre est 2. Paralip. 34. ubi *Iosie* res gestæ describuntur: De pecuniis, inquit, quas collegerant de manu *Manasse* & *Ephraim*, & de vniuersis reliquiis *Israël*. quorum ut communis postea cum *Iuda* ac *Beniamin* in *Babylonem*

lonem migratio fuit, ita & reditus in patriam unà cum prædictis Iuda ac Benjamin idem prorsus erat. Et excita-
bo filios tuos ô Sion. *Animos illis ac robur indam, ma-
ctos viribus efficiam Israëlitas contra Græcos. Atque eò-
dem pertinet, quod postea subiungit, & ponam te veluti
gladium heroïs. Deinde dominus, inquit, super eos
apparebit: id est, pugnabit aduersus eos. buccina conci-
net. quasi classicum præliantium more, & Martium cla-
morem adet. Ibitq; in tempestatibus austri. Sæuus ad-
modum & procellosus eius impetus in Græcos futurus est:
iuxta id quod Nahum 1. dicitur: Domini via per turbi-
nem & procellam est. Austri (quæ plaga est Meridiona-
lis) ideò meminit, quia turbines inde atque procellæ oriri so-
leant: quemadmodum Iob. 37. constat. Ex penetrabilibus nu-
bis venit turbo: ventus nimirum australis: ut 9. eiusdem di-
citur: Qui fecit Arcturû, Cinosuram & Pleiadas, & au-
stri penetralia: nempe meridiem. Jonathan in eundem sen-
sum vertit: Et ducet, inquit, in turbinem australem vêtus.
Dominus exercituum proteget eos: Iudeos scilicet,
& Ephraimitas huiusmodi, quorum superius meminit. Ut
deuorent & subigant lapides fundæ. Nec hoc satis
erit, tutelam eorum in se suscepisse, ita ut in hostium pote-
statem nequaquam venire possint, nisi & hostes eorundem
opera absumantur, & si qui reliqui fuerint, seruilem pror-
sus conditionem experiantur. Græcos porro aptissimo no-
mine lapides fundæ vocat, utpote missiles, & huiusmo-
di quales à funditoribus torqueri soleant. Quia Iudeos il-
liusmodi lapillis cõparat, quibus diadema seu corona insti-
gniri solet: utpote magni pretij margaritis, & id genus aliis,
qui vulgò adhibentur ornandis coronis. Bibent insuper*

COMMENTARII KIMHI

& fremant: vt qui vino exhilarantur: id est, ad satietatem usque fundendo, hostium sanguine sese expleturi sunt, magno strepitu atq; clamore in eos grassabuntur: haud aliter ac si vino se ingurgitassent. Quae phrasis loquendi quam proximè accedere videtur ad id quod Esaiæ 49. dicitur: Et sanguine suo ceu musto inebriabuntur. De strepitu atque clamore quem adēt, eodem modo hīc loquitur, quo prædictus idem propheta 39. ubi, Estote, inquit, ebrj, sed nō vino: fremite, sed absque sicera. Redundabuntque vt phiala sparsoria, & vt cornua aræ. Satiabuntur hostium suorum sanguine, quem affatim haurient, haud aliter ac gutturnium (quo victimarum sanguis excipitur) aut anguli altaris, quibus idem sanguis aspergitur, ad summum usque expleri solent.

Et seruabit dominus Deus illorū in die illa quasi oues populum suum, quia vt lapides consecrati in sublime ferentur super terram eius. Quanta enim bonitas eius, & quanta pulchritudo eius, frumentum iuuenes, & vinum virgines succulentas & vegetas reddet.

Qualis vulgò seruandis ouibus ab hominibus cura adhiberi solet, parem Deus Opt. Max. incolumitati populo suo præstanda adhibebit. Nam & populus oues eius habentur. Alij simili eos modo seruandos interpretantur, quo Mosis olim opera seruati fuere: utpote qui nō aliter eos habuerit, atque oues pasci soleant: quemadmodum Psal. 77. dicitur: Deduxisti populum tuum velut ouem in manu Mosis & Aaronis. Quia vt lapides consecrati. Iudæi quidem & Ephraimitæ non minori in pretio futuri sunt, quam lapides egregij & ornando diademati dicati: nempe

in sublimem locum educti, qui terra illius est, augustissimo ipsius numini consecrata. Quanta enim bonitas, & quanta pulchritudo eius? Quam pulchri, inquit, fructus in eorum regione nascentur, quam præstantis vini atque frumenti copia? unde iuuenum ac puellarum egregiæ formæ corpora (qui tum temporis erunt) vegeta ac bene curata cute turgebunt.

Caput 10.

Postulate à domino pluuiam serotino tempore, edetque dominus emicationes, & imbrem vberem dabit eis, cuique herbam in agro. Etenim idôla ipsa vana loquuta sunt, & diuini mēdacium viderunt, somnia inania loquuti sunt, & frustra consolantur. idcirco emigrarunt vt oues, & afflicti sunt, vt quæ pastorem non habent.

Pergit adhuc ea beneficia enumerare, quæ Christi temporibus piis omnibus euentura sunt.

Pluuiæ, doctrinæ euangelicæ: tempus pluuiæ serotinæ, tempus est Christi: quicquid patrē rogauerint fideles in nomine Christi, impetrabunt. Etiam si pluuiam petant, quo tempore rarò accidere solet, dabit tamen illis.

Si pluuiam tum temporis à Deo Opt. Max. efflagitaueritis, ratam ilico vestram orationem habebit: emittet fulgetra & coruscationes, ac deinde pluuiam. Solent enim huiusmodi fulgetra pluuiam plerunque comitem sociamque habere: quemadmodum Iobi 28. dicitur: Præfigēdo pluuiæ terminum & viam fulguri, atque tonitruis. Ea verò hoc nomine exprimuntur, quæ pluuiæ tempore fragorem ipsum albicante specie anteuertunt. Forma autem nominis ad quintam classē attinet: eiusque loco maiores nostri nubem vertūt. Quod mox de serotino tēpore subiūgit, pluuiam

omnino postremam intelligit, utpote quæ mense Martio accidat: perinde ac si quouis tempore vel serotino etiam ac postremo pluuiam se illis impertiturum dicat, ubi ea opus fuerit, qua citissime gramina adulescere & augeri possint. pro eo quod Latine imbrem vberem vertimus, Hebraicè imbrem pluuiæ syntacticòs dixit, ut casus alter ab altero regatur: quo modo & Danielis 12. terra pulueris appellatur. & Psalmo 40. lutum cæni. quum interim affatim se pluuiæ illius atatis hominibus daturum intelligat. Cuique herbam in agro, id est, nemo quisquam inter eos futurus est, cuius agellus illa pluuiæ non herbescet. Quin & tale quid à maioribus nostris, (pia illis quidem memoria) proditum extat. huiusmodi Dei Opt. Max. ingenium atque indolem esse, ut quantisper Israëlita diuinæ suæ voluntati se moreque suos accommodarint, is vicissim illorum votis respondeat, adeoque si uni alicui pluuiæ opus fuerit, alteri verò non itidem, apud unum solum pluuiæ locus futurus sit. imò, si in agro aliquo hortouæ hæc herba aqua indiguerit, illa non itidem fore ut altera sola compluatur. Quæ sententia probum quendam virum authorem habet, in hæc verba dicentem: Hic campus efflagitat pluuiam, alius verò nequaquam. Etenim idòla, nempe illud pro comperto habebunt, idolorum verbis solidi nihil inesse. contra verò rata omnia fore, & re ipsa confirmata iri, quæ à veris prophetis prædicta fuerant, siue malè ominosa & aduersa quoad vastandam terram, siue læta & prospera statò suo tempore euentura. Intelligent autem tum temporis cum ipsos simulachrorum cultores, quorum oracula fraudi illis fuere, ante vastitatem terræ inductam, tum somniorum fucatos interpretes, qui pacem ipsis ante urbis excidium futuram polliceban-

licebantur, frustra suis verbis iussisse ut bonam spem animo conciperent, frustra solatium attulisse: breuiter aliud nihil quam mendacium dixisse. Idcirco emigrarunt. relictis suis sedibus in exilium abducti sunt, haud aliter ac oves pastore destituta. Afflicti sunt. Affligendi verbum hoc loco deiectionem animi significat, quemadmodum & Esaiæ 31. ubi ait: Neque ad tumultum eorum animum deicit, quod tantundem est, ac si prosterni & alieno imperio subici dixisset.

Contra pastores nasus meus incanduit, visitaboque hircos, quonia visitauit dominus exercituum gregem suum, nempe domum Iehuda: & posuit eos ut equum gloriae suae in bello. Ex ipso est angulus, ex ipso clauus, ex ipso arcus bellicus, ex ipso denique exhibit pariter omnis exactor. Erunt ut robusti milites, qui in ipso praelio ut lutum platearum conculcant, & bellum gerent, quoniam dominus adest eis, ut pudeant qui equos inscendunt. Corroborabo ego domum Iuda, & domum Ioseph seruabo: & reuersos collocabo, quoniam miseret me eorum: eruntque ac si nunquam eos repulisset, quia ego dominus Deus eorum qui eos exaudiam. Ephraim ut heros erit: laetabitur cor eorum, ut eius qui vino exhilaratur, quod videbunt filij eorum, simulque gaudebunt, & exultabit cor eorum in domino.

Prætorum malorum recordatione deterret ab inobedientia malisque moribus: ostendit enim se grauiter animaduertisse in improbos, quos hircos vocat, ut similes in posterum poenas expectent, qui simili modo sese gerent. Suos tamen semper sibi curae futuros.

Ostendit curam totius ecclesiae vni Christo incumbere, qui idem rex fit & sacerdos, lapis angularis, clauus, paxillus, arcus bellicus, &c.

Tametsi omnes in Adamo peccauerint, me tamen auctore redempti perinde

perinde erunt, ac si non peccassent, si per fidem ad me conuersi sese receperint.

Contra pastores: id est, contra Græcorum principes, quippe qui ludibriis aliisque indignis modis Israëlitas exceperint, Machabæorum familia nondum se illis opponente. Quæ verò similitudine superius Israëlitas ouibus comparauit, eadem iam principes (penes quos summa rerum erat) pastores vocat, aut hircos: quos præeuntes oues insequuntur. visitabóque hircos: id est, de sceleribus eorum pœnas sumam. Quoniam visitauit. Subiit illi in animum miserorum hominonum afflictorumque conditio: & eorum etiam meminit, qui vim iisdem inferunt: vindicem se illis & assertorem deinceps præstiturum ait. gregem suum. Non amplius eum pastoribus regendi liberam potestatem faciet. posuit eos vt equum gloriæ. viribus nimirum vel cum equo quouis præstantissimo conferendos: cuius inter prælium robur ac fortitudo quanta sit elucet: vt Iob. 39. de eodem dicitur: Gaudet fortitudine vt obuiam vadat aduersus arma. Ex ipso est angulus. Anguli nomine, principes metaphoricis intelliguntur: quemadmodum & Iudicum 20. Et statuerunt se anguli totius populi: nempe præfecti & magistratus. Significat autem his verbis nequaquam è Græcorum genere oriundo principi imperium in eos futurum. Ex ipso clauus: id est, præfectus & magistratus: quo nomine & apud Esaiam appellatur 22. ubi ait: Et figam eum clauum in loco fideli. Ex ipso arcus bellicus, vt minimè opus sit aliunde accito populo subsidij ferendi causa, sed suæ sibi copie manusq; abundè suffectura sint. Exhibit omnis exactor. Quos enim aduersarios prius habebant, eosdem vectigales deinceps habituri sunt. Erunt

vt robusti milites. *Similes, inquit, futuri sunt Israëlita præclaris illis & strennuis heroibus, qui iam olim à prima hominum memoria in Græcia floruerunt, hostesque suos in medio luto ac publica via conterent, ubi manus conferendi tempus aduenerit: vt pudefiant qui equos inscendūt: nempe aduersarij: qui quum equis instructi bello obuiam prodierint, summo id sibi dedecori fore existimabunt, vt ab Israëlitis peditibus ipsi armati superarentur. Corroborabo ego domum Iuda. vires illis animosq; suggeram aduersus hostes. Et reuersos habitare faciam. Composita dictio est, quã hoc loco Hebraicã habes hoschevothim, partim à radice Ischav, partim à Schov. Sed utriusque significatio præsentis instituto accommodè quadrabit: videlicet vt & eosdem terræ suæ quasi postliminio restituat, & author quoque futurus sit, vt tutò ibi metúq; omni deposito habitare possint. Erúntque mihi ac si nunquam eos repulisset. In magna scilicet gloria victuri sunt, & alta pace fruituri: perinde ac si nullo unquam tempore ab orbe condito pulsus suis sedibus fuissent: oblitterata iam penitus & elapsa memoria præteritorum malorum recordatione, præ affluète bonarum rerũ magna copia. vt heros erit Ephraim. Quisquis ex ea familia originem trahit, fortiter sese ac strennuè in bello geret, heroicam virtutem factis expressurus: eodem plane sensu, quo superiùs illud dicebatur. Erúntque vt heroes. lætabitur cor eorum. Latitia verò causa futura est victoria illa, quam de denictis hostibus reportabūt. In eo quod sequitur, vt eius qui vino exhilaratur, eclipsis quædam est Hebraica, qua bibendum subauditur, à Chaldaeo paraphraste additum: is enim vertit: quemadmodum qui vinum bibit. Similes duas ecl-*

COMMENTARII KIMHI

pticas orationes habes, alteram Danielis 9. Quoniam desideriorum tu es. ubi vir subintelligitur, ut híc sit sensus: Vir admodum desideratus ac gratus Deo. alteram Prouer. 20. Subsannator est vinum, id est, qui vinum potat: multisque aliis id genus locis. Quòd videbūt filij eorum simulque gaudebunt. paruuli nempe adhuc, & per aetatem nondum ferendis armis, belloque committendo idonei, ubi paternā victoriam superatis hostibus rescuerint, voluptate magna & gaudio afficientur.

Sibilabo eis, & congregabo eos, quādo quidem redemi eos, & in immensum augetur. Seminabo quoque eos in populis, & in longinquis mei recordabuntur, viuentque cum filiis & reuertētur. Et reducā eos de terra Aegypti, atque de Assur eos congregabo ad terram Gilead, & ad Libanum eos adducam, nec satis spatij inuenietur eis. Et trāsibit per mare augustum, in freto fluctus percutiet, & exarescent omnes profunditates fluminis, & deiicietur fastus Assyrij, sceptrúmque Aegyptij recedet. In domino corroboratione, & in nomine eius ambulabūt, dicit dominus.

Sibilus significat congregationē fidelium in ecclesiam catholicam, quam maximam futuram, & in immensum auctam iri prædicit.

Fideles in initio enascentis ecclesiae ad aliquod tempus magnis afficientur persecutionibus, sed dominus tandem sedabit illos fluctus, & pax solida ecclesiae restituetur: quin & Assyria & Aegyptus. i. ethnici homines, & à Deo prius alieni, ecclesiae se adiungent.

Sibilus ille formam quandam mouendi labia cum voce coniunctam exprimit, qualis signi loco adhiberi vulgò solet inter accersendum quempiam. Similem habes Esaiæ s. ubi ait: Sibilabóque eis ab extremis terrae partibus. Quòd deinde

inde congregaturū se eos dicat, interpretes nonnulli in hunc sensum accipiunt, ut quum angustia & ærumna à Græcorum regibus illata in causa fuerint, quòd in variis regionibus sparsim hic atque illic habitarent, reduces se in patriam Israëliticam, florente familia Machabæorum restituendos intelligant. Alij verò sententiæ vim non ad id quod iam elapsum, sed quod olim futurū est, omnino referunt. In immensum augetur. Auctiores multò cumulatiorisque tum temporis erunt illorū res, æquè ac quòdam in Ægypto fuere. Seminabo quoque eos in gentibus. Sunt qui ideò hæc ab eo dicta interpretentur, quia Græcorum regum iniuriis ad varia gentium loca eiectione, Dei quidem memoriam eiusdemque mædatorum reminiscantiam in illis etiam locis mordicus retinuerint, viuētque cum filiis & reuertentur. in eo quem iam dixi, loco superstites unà cum filiis erunt, & sub tempora Machabæorum tandem aliquando ad suas ædes reuertentur. Alij disseminationem illam inter gentes ita intelligunt, ac si post acceptam eo tempore salutem, quo Machabæi florebat, negociandi peregrinandine causa ad gentes se ultro recepturi sint, ubi magno etiam in honore habebuntur haud alio nomine, quàm quòd Deo Op. Max. assertore ac vindice seruati fuerint. Quod verò postea victuros unà cum filiis ac reuersuros dicat, in hunc sensum accipiunt, quasi magna rerū supellectile onusti redituri sint, ubi redeundi tēpus aduenerit, & eadē unà cum liberis perfruturi. Et reducā eos de terra Ægypti atque de Assur. Ad quæ loca vitæ afflictionis causa sese receperant. Ad terram Gilead, & ad Libanum. Galaaditica regionis situs est ultra Iordanem, orientem versus: Libano autē quicquid est terræ Israëliticæ, ex illa parte

describitur, ut habetur Deute. 3. *Vt videam terram istam bonam quæ est ultra Iordanem, montemque illum bonum & Libanum.* Nec satis spatij inuenietur eis: Numerus, inquit, hominum eò usque augetur, ut turbae capiendæ locus haudquaquam suffecturus sit. Pro Libano ad eam diuinæ maiestati consecratam vertit Ionathan: eodémque modo interpretatur & Onkelus. Et transibit per mare augustum. Gentes nimirum (quarum numerus & multitudo vel cum mari conferri possit) ærumnis ac molestiis inuoluentur: quæ per medium quoque earum ferentur. In freto fluctus percutiet, plagã immittet Deus Opt. Max. cum ipsi freto, tum undis eiusdem, quibus ariditatem inducet. Atque his verbis maximam ethnicorum hominum frequentiam significat. Eodém & illud spectat quod ait: *Et exarescent omnes profunditates fluminis: quemadmodum interpretati sumus.* & deiicietur fastus Assyrii. Meminit porro disertè Assyria & Aegypti, quod hi populi præ cæteris Israëlitas malè acceperint. In domino eos corroborebo: id est, in memet ipso: qualis & ille mos est loquendi, qui Exodi 24. occurrit: *ubi dominus Moſen allocutus: Ascende, inquit, ad dominum, nempe ad me. Ecce tibi hæc tenus interpretatione huiusce capituli, ex eorum sententia à nobis explicatam, qui ad ædis instaurate tempora eandem referunt.* Cæterum quod ad me attinet, equidem in ea opinione sum, ut existimem nõ absurdè posse eandem de futuro intelligi, æquè ac superiora. Quo quidem sensu ad amussim quadrare videbitur quod de Iuda & Ephraim commemoratur. Totus enim Israël, tam Iuda quàm Ephraim, sub Messie tempora, ad sua redibit, id quod florente æde secunda illis tantum accidit, qui Baby-

lonem

lonem migrarunt: Iudæ nempe & Benjamin. Quocunque
verò loco Iudæ facta mentio occurrit, perinde est, ac si Ben-
iamin unà commemoraret: communis enim alteri cum al-
tera fors fuit. Graciæ porro nomine, Gog & Magog intel-
ligit, fratres scilicet, & Iapheti posteris prognatos: qui iun-
ctis viribus atate Messia in expeditionem aduerti sunt.
Quam eandem interpretationem sequitur & Ionathan. Is
enim pro Græcis, ita ut nos iam scripsimus, gentiles & eth-
nicorum filios vertit. Quicquid prætereà reliquum est hu-
iusce capituli, facilem hoc pacto interpretationem admittit.
Vbi itidem inter gentes illos disseminatos iri, & transitu-
ram per mare angustiam prædicit, ita sunt ea accipienda,
ut à Chaldaeo paraphraste redduntur, & à nobis superius
explicata fuerunt. Aut simplici nudo & aperto sensu ea-
dem interpretari licebit, ut Esaiæ vaticinio respondeant,
cap. 11. Exiccabit dominus linguam maris Aegypti, &c.

Somnium
Iudaicum.

Caput 11.

Aperi Libane, portas tuas, & ignis cedros tuas
deuoret. Ulula abies, quoniam cecidit cedrus, hoc
est, magnifici vastati sunt. Ululate quercus in Basa-
nitide, quoniam sylua cædua prostrata est, vox vlu-
latus ipsorum pastorum, quoniam deuastata ma-
gnificetia ipsorum, vox rugitus leonum, quoniam
vastatus est fastus Iordanis.

Prædicitur destructio templi secundi, ut quæ hætenus de templo
dicta sunt, non de templo materiali intelligantur, quod paulò post à
Romanis euertendum foret, sed ad spirituale templum potius refer-
rentur. Libani enim nomine templum significatur: ac deinde pergit in
incepta metaphora: cedros, abietes & quercus: principes, sacerdotes &
populum vocat: quos omnes ad luctum incitat, quasi vastato iam tem-
plo, & sublata eorum gloria delendum.

COMMENTARII KIMHI

Sensus horum verborum ab interpretibus ad ea tempora refertur, quibus Machabaorum familia florere desit, aut quibus aedes instaurata iteratò subuersa est. Meo tamen iudicio à ratione nequaquam alienum erit, ita hæc interpretari, ut superioribus cohæreant, nempe de regibus exterarum gentium ad internecionem vsque delendis. Quem eundem sensum Ionathan sua quoque paraphrasi expressit: *Aperite, inquit, ô gentes, &c. Vlula abies. Chaldaicè, fletum adite, ô principes. Loco syluæ cædux, sylua munitiois Hebraicè legitur: in eadem significatione, qua vocabulum idem Deut. 3. occurrit, ubi urbium munitarum meminit. Quin & eo etiam modo vocabulum illud interpretari licebit, quo Leuit. 26. pro vindemia sumitur, quum ait: Apprehendet apud vos tritura vindemiam. Etenim priùs eos lignis syluestribus comparauerat: ac deinde vindemiæ nomen addit, ut illiusmodi ligna esse intelligantur, è quibus fructus aliquis percipiatur, quasi prædiuites eos, magnates, rei familiaris ac pecuariae magna copia instructos diceret. Magnificentia ipsorum: id est, præcipuum eorum robur, & gloriæ materia. Sententia Chaldaica paraphrasi per omnia respondet. Caterùm quæ hoc loco dicuntur, maiores nostri (piæ illi quidem ac felicitis recordationis) ad euersionem adis secundæ propriè pertinere existimant: & Libani nomine ædem ipsam Deo Opt. Max. sacram intelligunt: aiuntque portas eiusdem quadragesimo antequàm euersa fuerit anno, suapte sponte patefactas fuisse. Vnde & Ioannes quidam Zachaites, piæ vir ille quidem ac reuerendæ memoriæ, insignis magister, ira percitus: O domus, inquit, ô sacra domus. ecquid hoc sibi vult, quòd tu tibi timeas? Equidem scio interitum tibi ac vastitatem imminere,*

minere, & iam olim vaticinium illud de te aditum fuisse.
Aperi ô Libane, portas tuas.

Sic dixit dominus Deus meus: Pasce oues maturationi destinatas. Qui eas possident occidunt eas, nec se culpæ obnoxios putant, & qui vendit eas dicit: Laudandus dominus ditatus sum, nec parcunt eis qui eas pascunt, vnde & ego non parcam vltra habitatoribus terræ, dicit dominus, quia en ego tra do homines quæque in manum proximi sui, & in manum regis sui, terram conterent, nec eruiam de manu eorum.

Monet prophetam, vt prædicatione sua populum ad pœnitentiam hortetur, alioqui interneccione delendum.

Iudæi quanuis foris ab hostibus Romanis bello ac fame, & domi interna ciuium suorum peste grauentur, iustè tamen ea omnia patientur in oppugnatione suæ vrbs, nec hostium ea culpa, sed Dei vindicta erit. De internis seditionibus, quibus laborabant, vide Iosephum lib. 2. de Bello Iudaico.

Audi ô Iudæe, qui tibi vanissimas spes repromittis, & non audis dominum hîc dicentem atque confirmantem, Non eruiam de manu eorum, &c. quod æterna sit apud Romanos futura tua captiuitas.

Sententiam hanc bona pars interpretum, iam olim elapsam interpretatur, perinde ac si prophetam iusserit Israëlitis suo vaticinio prædicere, qualia ipsis inter exilium euentura forent. Alij verò ad ædem secundam referunt. Vocat autem eos oues occisioni destinatas. vtpote qui potestati semper aduersariorum interficiendi traditi fuerint, ubi diuina semel mandata violarant. At enim pater idè ac dominus meus obseruandissimus, (cuius memoriam lubens vsurpo) pascendi verbum quod hîc formæ imperatiuæ videtur esse, pro infinitiuo interpretatur, qualis temporum metathesis Ezechielis 21. occurrit: Gladius politus est, vt det eum

eum in manum interfectoris: perinde ac si Deus ipsemet se eos pasturum dicat, non autem propheta eos pascendi curam demandarit, quemadmodum infra hoc eodem capite ipse ait: Pascamque oves occisionis. Qui eas possident, occidunt eas, id est, emptorum venditorumque potestati prorsus patent. vide enim uerò quanta truculentia in illis interficiendis usuri sint, adeò ut commiserationi aut pietati nullus planè apud eos locus futurus sit. Nec se culpæ obnoxios putabunt. Nihil quicquam à se sceleris perpetratum existimabunt, etiam si stragem illam ædiderint. Et qui vendit eas, dicet. Hebraïca ita sonant, Trāfacta venditione, talis futura est uniuscuiusque vëditorum oratio. Laudandus dominus. Datus sum. talis, inquam, futura est uniuscuiusque oratio. Equidem (quæ Deo est habenda gratia) diuitias mihi affatim opesque ex hac misella captiuorum hominum turba corrafi. Interim uerò dum uerba illa cum impietate coniuncta profert mango: nempe laudandus dominus: ipse sibi persuadet gratum hoc opus Deo Opt. Max. fuisse, qualis & illa oratio est, qua Sennacherib Eſaïe 36. usus est: Num uerò citra consilium & iussum domini in hunc locum, ut eum uastem, ascendi? Aut ideo fortasse clausula illa interiecta est, quia uulgò homines aucta re familiari quouis tandem modo, siue per phas siue per nephas, Deo laudes eo nomine deferre soleant. Unde & illud prouerbij loco à maioribus in eundem sensum usitatū fertur, fur in ore ligonis misericordem. i. in ipso temporis articulo, quo domum perfodit, Deum sibi propitium inuocat. Nec parcunt eis qui eas pascunt. Nulla quidè erga eas misericordia aut pietate mouebitur Deus Opt. Max. qui alias pastor illarum appellatur, & idcirco in hostium

stium manus incidunt, & vanales distrahentium commercii exponuntur. Pascantium pluraliter hinc meminit, loco singularis numeri, aequè ac psalmo 149. precipitur Israëlì, ut letetur in factoribus suis, pro factore. Itidem Iobi 35. Vbi est, inquit, Deus factores mei? Vnde & ego nõ parcam vltra. nisi facta illi sua in melius commutarint, & bene sese gesserint. habitatoribus terræ. nimirum Israëliticæ. In manum proximi sui, & in manum regis sui. cum ipsi mutua se opera periment, tum rex stragem etiam inter eos æditurus est, siue rex ille sit Israëlitarum, siue exterarum gentium, cuius imperio parebunt. Tradendi vocabulum eodem modo hinc sumitur, quo Leuitici 9. Sed & holocaustum ipsum tradiderunt ei cum incisionibus suis. terram contrent. quâ hinc, quâ illinc, utrinque terram Israëliticam depopulabuntur, vastamque ac perditam dabunt. nec e ruam de manu eorum. propter admissa in me ipsorum scelera.

Ego pavi oues mactationi destinatas, adeoque pauperes ipsius gregis, & assumpsi mihi duas virgas, alteram vocavi Noam, alteram verò vocavi Hoblim, & pavi oues. Prætereà vno mense tres pastores sustuli, animusque meus eos detestatus est, quandoquidem eorum animus me detestatus est. Tum dixi: Non pascã vos vltra, quod moritur, moriatur, & quod succiditur, succidatur: quæ reliquæ manent, deuoret quæque carnem alterius. Tuli deinde baculum meum Noam, & cõfregi eum, ut irritum fieret foedus meum quod pepigeram cum omnibus populis. Irritumq; factum est eodem die, hâcque ratione humiles gregis qui me obseruant,

p agno-

agnouerunt quòd verbum domini fuerit hoc. Et dixi ad eos: Si vobis bonum videtur, cedite mercedem meam, si minùs, omittite. Appēderunt igitur mercedē meam, triginta nempe argenteos. Aitque dominus ad me: Abiice hoc ad figulū magnificū, illud videlicet pretium quo licui ab eis. Tuli itaque triginta argenteos, & abieci ad figulum in domo domini. Deinde confregi & alterum meum baculum, nempe Hoblim, vt irrita fieret fraterna vnitas inter Iehudam & Israëlem.

Ostendit se duobus modis egisse cum Israële, vt ad poenitentiam eum alliceret: clementia ac seueritate. Prior virga tempus illud erat, quod præcessit passionē Christi: posterior, quod in excidio vrbis Hierosolymitanæ perpepsi sunt perfidi Iudæi.

Triplicem ordinem magistratum significat: sacerdotes, iudices ac prophetas: Gratiam, inquit, omnem meam atque opem subtraham. Illi me priores deseruerunt: idcirco & ego illos deseram.

Tria flagella minatur pestem, famem, bellum. & est sensus: Non amplius benignè agam, propter ingratitude[m] eorum, atque ita irritum faciam fœdus meum, quod pepigeram, &c.

Data est potestas gentibus, inuadendi Israëlitas, quæ priùs à Deo minimè concessa fuerat.

Si vobis placet: homines enim estis, & semel libero arbitrio vos creauit: reddite mihi mercedem meam: id est, mea præcepta obseruate. Sin minùs, vestro id damno fiet, non meo.

Ironice legendum: Tantillo, inquit, pretio populus meus, tam liberaliter à me habitus, emendum atque vendendum me indicauit, vt triginta denariis æstumarit.

Iubetur propheta in visione prophetica idem facere, quod Iudas Ierariotes postea facturus erat. Cæterum mutatione vnus literæ, vtrūque exprimere voluit propheta, & præfectos templi, ad quos ea summa referenda erat, & vsum, in quem eadem impenderetur: nempe vt ager figuli emeretur in sepulturam peregrinorū. Eadem enim dictio, mutata vna litera, & cū qui est à thesauris, & figulum significat. Otser Hebraicè dicta.

Paui quidem oues, adeoque pauperes ipsius gregis.
verè

verè, inquam, ac re ipsa pauperulas inueni, quo tēpore easdem mihi pascendas desumpsi. Quod ad interpretationem presentis paragraphi attinet, primò quidem in eo explicando sententiā eorum interpretum sequar, qui ad præteritum hæc dicta referūt, quanquam apud neminem (quod sciam) absoluta undique ac omnibus suis numeris perfectā explicatio huiusce capituli occurrat. Deinde quod mihi in mentem venerit, & quid ipse animi habeam, Dei Opt. Max. opera fretus in medium depromā. Assumpsi mihi duas virgas. Qui mos est pastoribus vsitatus, nempe ut sumpto in manus pedo pastorali, oues sibi commissas regant. Intellegit porrò his verbis binas se virgulas assumpsisse ad Israëllem pascendum: atque ita innuit non unā eandēque fuisse rationem, quam illi populo pascendo adhibuerat. Sed pro eo ac facta eiusdem postulare videbantur, ita se eundem gubernasse. Quocirca binarum virgularū meminit, & alteram vocauit, inquit, Noam, alterā verò Hoblim. Quòd alteri à clemētia ceu mansuetudine nomen indiderit, eo indicat, blādè se atque molliter eos habuisse, quemadmodum & David psalm. 33. cecinit: Dominus pastor meus est, non egebo: in pascuis herbidis accubare me facit, & ad aquas tranquillās me minat. Hoc enim uerò illis temporibus accidit, quibus ab Israëlitis religiosè obseruabantur præceptiones & mādāta diuina, quum reges & præfecti iurisdicundi apud eos, probi homines fuere, à recto virtutis tramite nequaquam aberrantes. Tum enim Deus Opt. Max. summa cum mansuetudine & clementia res eorundem administravit: bonis omnibus affatim & ad satietatem vsque fruebantur, nemine prorsus aduersarium se illis opponente, nec ullo unquam infortunio vsi. Sed alteram illam virgam

COMMENTARII KIMHI

Hoblim, nempe à dissipando dissipatoriam, (si ita loqui liceat) appellauit, quæ vox Hebraïca vastandi dissipandique vim habet: æquè ac Cantic. 2. Capite nobis vulpes, vulpes, inquam, paruas, quæ vastant vineas. Significat porò eos mores ac studia sua peruertisse, ac proinde se quoque non aliter eos habuisse, atque eadem illa ratio postulare videbatur, nulla quidem ab hostibus sartos tectos tuendi cura sibi imposita. Sed ita tamen rebus eorum administratis, ut non nisi ingruente exilio, numinis sui presentia eos destituerit, tuendiuæ curam prorsus abiecerit. Reges enim alij alios, bonos mali vicissim excipiebant. Sub malis malè cum illis agebatur. Fuitq; tum temporis apud eos virga illa quidem dissipatoria. Quum honestè se gerebant, lata omnia & prospera successere videntq; altera illa mäsuetudinis & clementiæ virga. Pauci itaque oues illas meas, partim bonis, partim verò malis. Præterea vno mense tres pastores sustuli. Pastores hi Iosia filij fuerunt, Ioachaz, Ioacim, Sedecias: quorum singuli sub hostium potestate vita functi sunt. Ioachin verò, eius quem Ioacim diximus, filius, quantum in exilium abductus, in exilio tamen nequaquam extinctus perijt, utpote ex quo regiæ stirpis successione Dauidici regni propagatio ducebatur: exhaustis interim tribus illis aliis, ne hærede quidem, quoad Ioachæ & Sedechiæ stirpem attinet, regno superstite relicto. Ioacim autem indignis quidem modis, hæc atque illac circumagitatus & neglectui habitus, per summam contumeliam vitam finiit. Atque hi quidem tres in ea postrema tempora inciderunt, quibus Israëlita terra tandem vastata, è suis sedibus migrandi populo necessitas imponebatur: fuerunt enim anni duntaxat viginti duo, mensèsque quatuor, prædictis illis tribus communes

muneribus, iidemque etiam arumnis ac calamitatibus singuli memorabiles, quibus regno potiebantur. Quum verò mensis unius meminit, exigui temporis spatium voluit exprimere, quemadmodum Hosea 5. dicitur: Comedet eos mensis cum partibus suis. Animus meus detestatus est. Metaphoram sapit oratio: æquè ac Iudicum 10. Afflicta est anima mea propter laborem Israël. diciturque eodem modo quo & illud Ezechielis 23. Et recessit anima mea ab ea, quemadmodum & anima mea à sorore eius recesserat. Vtraque autem sententia vastitas illa innuitur, quæ temporibus Sedechiæ terræ inducta fuit. Quod postea ait: Quandoquidem eorum animus me detestatus est. tantundem valet ac si dixisset: Non ego prior eos detestatus sum, imò verò initium ab illis sumptum est. animus eorum me prior detestatus est, atque ex eo factum, ut me illorum quoque pertæsum fuerit. Superior ille locus, qui Iudicum 10. occurrit, non est ille quidem à Ionathan periphrasticòs explicatus. pro his autem quæ hoc loco dicuntur, animus meus eos detestatus est, Chaldaïca huiusmodi substituit: nempe propulit eos verbum meum. Idem quod mox sequitur: Quandoquidem animus eorum me detestatus est, ita vertit: Quia cultum ac religionem meam abominatus est animus eorum. Quod ad pastores illos tres attinet, nihil ille quidem quàm verbum verbo reddidit, simplicem planè ac literalem sensum sequutus: Vno, inquit, mense pastores tres è medio sustuli. Tum dixi: Nō pascam vos ultra. Nondum vastata sacra æde, vigente adhuc trium illorum pastorum ætate, quum perditos eorum mores atque flagitia animadvertissem: futurumque ut illis etiam sublatis nemo quisquam rex probitati studeret, equidem apud me decrevit

non amplius eos pascendi prouinciã subire: quemadmodum
 & illud Deut. 31. dicitur: *Abscõdam faciem meam ab eis,*
erũntque in deuorationem. Quod moritur, moriatur,
 peste uidelicet. Quod succiditur, succidatur, ense &
 stricto gladio. Quæ reliquæ manent, deuoret quæq;
 carnem alterius, præ fame scilicet. Tuli deinde, nempe
 iam acceperam baculum meum Noam, uidelicet Iosiam.
 Nam eo defuncto, nemo postea uirtutis studiosus re-
 gno superfuit. Et confregi eum: id est, Pharaonis illius
 opera, cui Necao cognomen fuit, è medio eum sustuli. Ut
 irritum fieret. Vbi enim eius loco regem nullum successu-
 rum uideram, qui probitatẽ excoleret, è medio eum sustuli:
 quò gentium exterarum imperio Israëlita subiicerentur,
 quandoquidem non nisi vi alicunde illata, ac regis sui im-
 pulsu (quemadmodum sacrae literæ testantur) in officio cul-
 tũque Dei Opt. Max. contineri potuerint. Ac proinde ir-
 ritum se fœdus illud facturum ait, quod cum omnibus po-
 pulis inierat, perinde ac si fœdere quopiã cum uniuerso ho-
 minum genere percusso, cauisset Deus, ne damnum aliquod
 malũ uel Israëliferrent. Etenim quoad Iosiam supersti-
 tem habebant, nihil quicquã aduersi perpetiebãtur: adeoq;
 Pharaos ipse, Necao dictus, legatione missa bellum cum eo
 deprecabatur. Irritumque factum est eodem die. uio-
 latum est fœdus illud eo ipso die, quo Iosias è uinis excessit.
 Exteri enim & peregrini homines in tres illos pastores,
 quos iam diximus, imperium ac summam potestatem exer-
 cebant, eosdẽque fortunis omnibus exutos: patria extor-
 res factos, contumeliosissimisque modis exceptos, morte tan-
 dem mulctabant. Hæcque ratione humiles gregis qui
 me obseruant, agnouerunt quòd uerbum domini
 fuerit

fuerit hoc: id est, quotquot probi inter eos, meique studiosi cultores fuerunt: perinde ac si dicat: Quo tempore per prophetas eos alloquebar, fidem illi quidem illiusmodi verbis nequaquam adhibuerunt, quippe quae à vero aliena putabant. Caterum qui probi apud eos reperiabantur, diligenter me (nempe verba à me prolata) obseruabant. quale quid Genes. 37. legitur: Iacob verò pater eius obseruabat negotium istud. Adueniente porro supplicio, scient & ipsi verbum hoc domini fuisse. Et dixi ad eos. Verba haec illa sunt, quibus eos Deus Opt. Max. per prophetas alloquebatur. Cedite mercedem meam. quum pastor ego vester sim, cedite ergo mercedem meam. Merces autem illa, paenitentia est, & probae vitae actiones. Si minùs, omittite. Cuiusmodi & illa loquendi formula est, quae Ezechielis 2. occurrit: Siue audiant ipsi, siue minùs. Appèderunt igitur mercedem meam, triginta nempe argenteos. Fue-

In huiusmodi mysteriis fidei Christianae, Iudeorum & oculi & animi caligat, ut noctu ad Solem.

runt enim eadem illa aetate trium, quos diximus, pastorum, ad triginta fortasse probi & integri viri: inter quos & Danielem habitum legimus: unà cum Anania, Misaele, Azaria, Hieremia, Ezechiele & Sophonia: & quauis aliorum mentio disertis verbis non fiat, omnino tamen fieri non potest, quin & alij in eodem numero fuerint. Nam & Psalmo 79. tale quid proditur: Dederunt cadauera seruorum tuorum cibum volucribus caelorum, & carnem beneficorum tuorum bestiis terrae. Ionathan verò locum hunc ita vertit: Dixitque illis, Si vobis rectum videtur, voluntatem meam facite: sin minùs, desistite. Et fecerunt voluntatem meam viri aliquot. Perinde ac si dicat, paucos duntaxat numero fuisse qui paenitentiam egerint. Atque dominus ad me, Abice hoc ad figulum. Refert hic propheta dixisse

dixisse sibi Deum Opt. Max. ut ad figulum hoc quicquid erat argenti abiiceret. Caterum quæ dictio Hebraïca genuina sua significatione figulum propriè significat, ex interpretum sententia pro quæstore aut ararj præfecto hoc loco sumitur, propter æquivalentiam illam vicissitudinariam, quæ vocales aliæ aliarum loco plerumq; poni solent, Aleph, He, Vau, Iod. Quem eundem sensum & Ionathan sequutus est: qui figuli loco, hominem à thesauris vertit. Sententia quæ indicare voluit adhibita parabola, hunc in modum se habet: nimirum ut quàm arctissimè fieri potest inter se coalescerent in aede dominica, & à reliquo populari cœtu separarentur: utpote qui scelera Deo palam intuente perpetret. figuli nomen impropiè & metaphoricòs hoc loco usurpauit: æquè ac Psalmo 33. Ipse omnium corda pariter finxit, intelligit omnia opera eorum. Nouit enim uerò qui boni, qui mali sint: explorat corda, & perscrutatur renes: quauis sint interim, qui quum à probitate alieni sint, probitatem tamen præ se ferant. Tuli itaque. Ita saltem quoad prophetiæ rationem, visumq; quod illi representabatur, sublatum in manus argentum ad quæstorem in aede sacra abiicisse sibi videbatur. Caterum quod ea re portendebatur, multis iam antea annis elapsum fuerat: ea nempe ætate, qua tres illi pastores vixerunt. Sensusque ille idem est, metaphoricòs expressus, quem iam diximus, nimirum ut à vulgo boni discriminarentur: adeoque ne per compita quidem unà cum illis visendi conspicerentur. Atque hoc illud etiam est, quod Hieremiæ s. dicitur: Circuite per vicus Hierusalem, & videte quæso, & cognoscite: & querite per plateas eius, an quenquam inueniatis qui faciat iudicium, aut quærat veritatem, & propitius ero ei. quem-

admodum

admodū in libello Hieremiae verba iam dicta interpretati sumus. Magnifico illo pretio, cuius hic meminit, eadem sacram intelligit: sensūque idem planè est cum eo quod ait: Et abieci ad figulum in domo domini: nēpe ad egregium illud & præ ceteris insigne pretiū. Dupliciq; officio fungetur una eademq; Heb. præpositio æl: utpote quæ tam ad figulum quàm ad eadem sacram, pretium, inquam, illud magnificum, utrinque referatur. Quo licui ab eis. Quod ad honorem quidem attinet, equidem meo ipsius nomine satis illustris reddor. nolo mihi quicquam cum illis amplius esse: longum eis vale dixi, scelerum & flagitiosæ vitæ causa. quem eundem sensum Chaldaïca quoque paraphrasis expressit. Deinde cōfregi & alterum meum baculum. Verba hæc ad eam cladem propriè spectant, quæ Sedechiæ exitialis fuit: & ædi sacra ultimum exitium attulit: eo nēpe tempore quo ad internecionem usque deleti sunt temerarij illi legis diuinæ dissipatores, ac populus Israëliticus exilio sedes commutauit. vt irrita fieret fraterna vnitas inter Iehudā & Israëlem. Sublata est tum tēporis similitudo illa, ac morū congruentia quam Iudæi prius cum Israëlitica familia in idololatria communem habuerāt. Etenim à migratione Iudæ, nemo quisquā deinceps idololatra in Israële superfuit, quum prius nullum prorsus idōlis inserviēdi finem fecisset, usque dum in exilium migratum fuit, plurimis etiam in eorundem capita malis simul incumbentibus. Ceterum quum iam domo pulsus, veritati consona omnia viderent, quæ à prophetis de æde vastanda prædicta fuerant, non iam amplius apud eos idololatriæ locus reliquus erat. Quin & Iudæ quoque familia ad exiliij usque tēpora, cultui idolorū itidem addicta, postq̄ migravit ido-

lolatria studium omne deposuit. Atque hæc illa fuit mutua unitatis violatio, quam illi inter se communem habuerant, in idôlis cultu deferendo: quemadmodum & Ionathan interpretatur. Hactenus de ea quidem paragraphi huiusce explicatione, quæ ad præteritum & antea actum tempus pertinet. Cæterum quod huic caput proximum est: nã illud vaticinium continet, cui proculdubio sub æde secunda euenturo locus verè competit. ac proinde quod reliquum est, in eum sensum quod hic dicitur, interpretabimur, ut ædi secundum instaurata conueniat. Sunt ergo verba illa Dei Opt. Max. ut author est honoranda piæq; memoriæ pater, idem ac dominus meus: Cæpi, inquit, iam olim gregem hunc pascere atque enutrire: quod ut facerem, binas mihi virgas, easque egregias in manus assumpsi, Noam videlicet & Hoblim: quarum hæc regi, illa verò summo præfuli significando adhibetur: de quo Malachia 2. dicitur: Labia sacerdotis custodient scientiam: Scientia porrò delectationem animo adfert: ut in Prouerbiis cap. 2. ait: Si sapientia cor tuum inuasit, & scientia animum tuum oblectauerit, &c.

At enim rex funiculi nomine representatur, quum præfeti nautici instar sit, eiusque loco qui funibus in naui præsit. Cæterum oues illæ quas iam dixi, quanuis duplici quidem ratione ac binis virgulis à me pascæ, quanuis ab aliorum pastorum iniuriis, nempe ab externarum gentium regibus, me propulsatore seruatæ: nequaquam tamè ad bonos mores redire voluerunt. Quin & prophetas etiam tres legatos emisi, qui vicariam mihi operam in iisdem pascendis nauarent, Haggæum videlicet, Zachariam & Malachiam. Sed nulli illis vsui fuere horum reprehensiones: & idcirco è medio eosdem sustuli, quemadmodum ipse ait:

Vno mense tres pastores sustuli. unde & illud obiter animaduertendum est, vnius mensis spatium predictos tres extinctos fuisse: nec superstitē illis in terra Israëlita prophetici muneris functionē mansisse. quam sententiam maiores etiam nostri (quorum memoriam lubenter usurpare debemus) suis suffragiis approbarunt: nepe unā cum Haggæo, Zacharia & Malachia prophetici muneris vim & energiam Israëlī sublatam fuisse. Itidem & principium prophetandi predictis illis tribus idem fuisse depræhenditur: anno videlicet secundo Darij. Sublatis ergo, inquit, tribus hisce pastoribus, cæpit me cadere eorum, quoniam & illos iam antea mei pertæsum fuerat. Quocirca ait: Non pascam vos ultra, &c. Tuliq; virgam meam Noam, & confregi eā. Id quod instante iam emigrationis tempore, sublata dignitate sacerdotali accidit. Cedite mercedem meam: id est, pœnitentiam agite, & respiscite. Pœnitentiam verò nonnullam illi quidem, sed minimè perfectam egerunt, ad triginta fortasse dies, quibus pullati defunctum summum sacerdotem lugebant. atq; hi quidem triginta argenteorum numero exprimuntur. In dictione ea quæ figulum significat, metathesi literarum facta, quæstorem intelligi voluit, eodem nimirum modo quo nos interpretati sumus. Vbi postea adis dominicæ meminit, hunc sensum habet, perinde ac si dicat: Scribe prophetiam hanc, & in templo repone. Sunt qui ot̄x̄ hoc loco concionem populi & ecclesiam interpretentur: æquè ac Amos 7. eiusdem vocabuli eadem significatio occurrit: Et ecce examen locustarum. Magnificum pretium, gloriæ ipsius magnificentia dici poterit: quam illis, inquit, eripui. Neque enim diuinæ presentie sub æde secūda loci quicquam apud

eos fuit. Quo licui ab eis: aut quo eos priuauit: qualis etiã
 uerbi eiusdem sensus Prouerbiorum 25. legitur: Rarum fa-
 cias pedem tuum in domo proximi tui: id est, raro accedas.
 Et confregi baculum meum secundum, nempe
 Hoblim: regem uidelicet Agrippam. Eo enim regnante
 Titus in exilium eos abduxit. Fuerit & alia adhuc præ-
 sentis loci interpretatio, quam adfert ingeniosus quidam
 Rabbi Abraham Toletanus, è Leuitica familia oriundus,
 idem ille qui Cabalam congeffit. Pascam oues occisio-
 nis: id est, fouebo adis huius secundæ institutionem. eô-
 demque spectat, quod postea ait: Assumpsi mihi duas
 virgas: alteram vocaui Noam, alteram verò vocaui
 Hoblim. Noæ nomine, eminentiam illam significat, in
 qua futuri erant Zorobabel, Nehemias, Atharsatha, è Da-
 uidica familia oriundi. quippe quibus in omnem futuram
 ætatem perpetuo fœdere Deus Opt. Max. regnum Israël-
 iticum administrandum dederat. Hoblim (quæ virga est
 dissipatoria) regni sacerdotalis loco ponitur. Hinc enim pri-
 mò cœpit eius templi origo, quod in monte Garisim extrue-
 batur. Atque iidem illi homines cum Samaritanis affini-
 tatem contraxerunt. & ex his natæ sunt huiusmodi factio-
 nes, quæ orbem postea infestarunt. Ac deinde temporis
 progressu Hircanus quidam pontifex maximus, archiera-
 tico munere ad quadraginta annos functus est, idemq; tan-
 dem Saducæorum partibus adiunctus in reliquos sacerdo-
 tes nece grassatus, eosdem interfecit, tum ipse, tum Ale-
 xander ipsius filius. quæ causa fuit ut Aristobulo eiusdem
 ex filio nepoti gratia fauorq; imminueretur. Quòd postea
 vno mense tres pastores sustulisse se dicat, triplici illa
 dignitate, regnum Dauidicum, Machabæorum, & seruire
 imperium

imperium innuit. Temporis verò spatium illud vniuersum, quo ades secunda floruit, vnius mensis nomine expressit: utpote quòd vnus quasi mensis illi quidem videatur. Ablegatio deinde & emissio Zorobabelis vnà cum Nehemia verbis illis significatur, quibus ait: Tuli baculū meum Noam, & confregi eum: vt irritum fieret foedus meum, &c. Nam actū iam tum erat de amicitia, actum de fœdere, quod cum regibus Persicis illis prius intercesserat, quò & illud referendum est, quod addit: Si vobis bonum videtur. Ita enim eos alloquitur postquam secundam illam virgam dissipatoriam ipsis pascendis adhibuerat: Lubétne vobis vestigiis diuinis insequi? Appenderunt igitur mercedem meam triginta argéteos. Tricenarium illud annorum spatium innuit, quo regnarunt integerimi illi ac pietatis studiosi principes. Vnum dico Matthathia, cognomento Hasmonai. Sex Iuda eiusdem filij. Totidem Ionatha, huius filij, Simeonis demùm octodecim, qui illum patrem habuit. Eccos tibi triginta vnum annos: qui facîle ad triginta reducuntur: si qui mutili menses in eisdem inciderint: quanto nimirum tempore imperium penes reges illos optimè meritos fuit. Sensus autem eorum quæ his verbis dicuntur: Dixitque dominus ad me, Abiice ad figulum magnificum pretium, quo licui ab eis. Huiusmodi erit, ac si dicat, par enim uerò fuerit, & rationi consonum, vt magnificum hoc pretium, & splèdida merces sacris peragendis, & mancipiis redimendis inseruiat, si qua fortè è populari cœtu in seruitutē abducta fuerint. Cætum porrò vulgi, vocabulo lotser significãit: equè ac Amos 7. vbi dicitur: Et ecce examen locustarum. Eodem etiam modo sumitur, quod ait: Abieci ad figulum in domo do-

Herodianorū
familiam in-
telligit.

mini: nempe ad cætum populi, vt superius: Et confregi baculum meum secundum, dissipatorium. Significatur his verbis extirpatio illa regni Machabæorum sub eam ætatem futura: in quam flagitiosi quidam homines & pestes Reipublicæ inciderunt: Hircanum dico, Aristobulum, eiusque posteros. vt irrita fieret fraterna vnitas, inter Iehudam & Israëlem: quasi per eum stetisse dicat, q̄ violata fuerit fraterna beneuolentia. Subaudiendo relatiuum ascher: nempe qui author fuit, &c. qualis est illius loci interpretatio, qui Ezechielis 7. legitur: Et pulchritudinem ornamenti sui, ad superbiam conuertit, quod scilicet ornamenti genus is ad superbiam conuertit. Factum enim uerò est opera huiusmodi perditorum hominum, vt in duo regna diuisi sint Israëlitæ, non aliter ac olim sub Ieroboam filio Nebat acciderat, quo tempore schisma in regno Dauidico contigit: violata iam mutua illa, quæ Iudæ cum Israële intercefferat, societate.

Et dixit dominus ad me: Adhuc sume tibi arma stolidi pastoris. Quoniã ecce ego excito pastorem in terra, qui gregem cõcisum non inuiset, nec stolidam ouem requiret, sauciam non sanabit, stãtem & firmam non pascet, neque fulciet, carnem quoque pinguioris edet, & yngulas eis diffindet: vã pastoris idolo qui gregem deserit: gladius imminebit brachio eius, & oculo eius dextero: brachium eius planè exarescet, & oculus eius dexter omnino hebescet.

Me (inquit Christus) tam clementem ac pium pastorem nibili fecerunt: alium stolidum atque imitem in maiori pretio habebunt, nèpe Antichristum, cuius hîc imago describitur. Sed dominus aliquando

eum spiritu oris sui interficiet, quemadmodum mox ait: *Væ pastori* euanido, &c.

Ad eos ista pertinent, qui vicarij reges & aliorum serui erant. væ pastori idolo, &c. nempe Agrippæ regi, qui author fuit, ut Vespasianus ac Titus expeditionem in Israëliticam terram susciperent, & militum copias inuexit, unde mala reliqua omnia fluxere. Sumet tibi arma stolidi pastoris. Prophetam iubet Deus Opt. Max. (quod ad visum saltem propheticum attinet) stolidi pastoris in morem sese componere. Significat porrò huiusmodi verbis, sub tēpora adis secunda regem aliquē apud Israëlitas suppullaturū, cuius res gestæ nihil q̄ insaniã mēisq; alienationē sapere videbūtur. Caterū inter sarcinas stolidi pastoris, & eiusmodi qui sapiat, multū per omnem modum interest. Habet enim hic peram sacculo non absimilem: in quam reponi possint tum panis quē comedat, tum cyathus in usum bibendi, & si qua præterea opus futura erunt inter eremum oues pascenti. Illius verò pera angusta admodum est, & iusto contractior, ita ut esculēta sæpe effluant: quibus ubi se destitutum viderit, in oues iram exerit, infligit verbera, nec vlla animi pietate erga eas mouetur. Rex porrò cuius hīc meminit, Herodes intelligitur: qui seruus olim familiæ Machabeorum, armis aduersus eosdem initis, imperium sibi usurpauit, uxorem ex eorū genere oriundam duxit, regnum insolēter ac stultè administravit, uxoris denique ac liberorum suorum neci, multa alia scelera in terra Israëlitica adiecit: Ionathan eodem modo vaticinare, inquit, de stulto & inertī principe. Stolidæ ouis nomine, agnum atate tenellum intelligit. Stantem huiusmodi appellat, quæ loco suo fixa manet. Atque huic quidem quan-

uis incedendi pabulandique facultate destituta, pabulum ille tamen nutritionis causa nequaquam ad locum quem occupat, apponet. ungulas eis diffindet. Nec hoc satis est, quòd nullo eas bono afficiat, nisi lædat quoque & damnum ipsis inferat, ungulis tam immmani ictu illiso baculo, ut fractis prorsus atque diffisis omnem incedendi potestatem adimat. Jonathan hunc in modum reddidit: quæ à tergo fuerint relicta, eas occisione delebit. væ pastori idolo. Idoli vocabulum pro re nullius pretij atq; inepta sumitur: æquæ ac Iobi 13. Vos estis mendacij concinnatores & inepti medici. Pastoris autem huiusmodi nomine, vel Herodem vel Agrippam intelligit. Gladius imminebit brachio eius. Quum postea futurum dicat, ut brachium eius planè exarescat, & oculus eius dexter omnino hebescat, noluit hoc loco sensilem gladium intelligi: sed exitialem potius & ultimam interneccionem: quæ lethiferi & omnia vastantis gladij loco esse possit: Imminebit, inquit, brachio eius: id est, vires exhauriet. Et oculo eius dextro: ita ut in rebus suis administrandis nihil loci consilio aut providentia futurum sit. Oculo enim dextro, cordis oculum intelligit, ut author est perdoctus Rabbi Abraham Esrites (cuius memoriam & fœlicem recordationem lubens amplector) quanuis ille tamen aliam quidem, atq; nos, in hoc capite explicando sententiam sequatur.

Caput 12.

Onus verbi domini super Israël: dicit dominus, qui extendit cœlos, & fundat terram, & spiritum hominis in medio eius fingit. Ecce ego pono Hierusalem, ut sit calix commouens omnes populos

los circumquaque: quin & in Iehuda erunt qui obfideant Hierufalem: eritque illo die vt ponam Hierufalem ceu lapidem grauē omnibus populis, quicunque eum fustollere conabuntur: omnino lacerabuntur, congregabunturque contra eum omnes gentes terræ.

Prædicatur afflictio ecclesiæ ad aliquod tempus post mortem Christi aduenturæ: quæ tandem in summam pacem atque lætitiã exitura fit, deuictis hostibus.

Persecutores ecclesiæ tandem morientur, vt qui hausto poculo veneni de repente cadunt: exemplo fuerint Herodes, Pilatus, Maximinus, Maxentius, &c.

Ecclesiam comparat lapidi graui & immobili: Qui eam loco suo mouere conantur, ipsi læduntur.

Facta iam semel atque iterum supplicij Israëlitis inferendi, ac terræ eorundem vastitatis inducendæ mentione, fausta deinceps ac lata iisdem futura prædicat: de gentibus verò pœnas sumedas, in hanc quidē sententiam: Dicit dominus qui extēdit coelos. quasi supera & infera ab eo creata dicat, & omnia in illius potestate posita, vel euerrenda ac demolienda, vel erigenda ac stabilienda. hominis porrò hoc loco nõ aliter meminit, ac Esaias 45. Ego feci terram, & hominem super eam creauit. perinde ac si diceret: Ego quidem in causa fui, quòd Israëlitæ in exilium abducti fuerint. In me itidem situm est eosdem reuocare: & de aduersariis illorum pœnas sumere. Sunt autem hæc duo cognata sibi inuicem, & alterum alteri coniunctum. qui spiritum hominis in medio eius fingit, & qui extendit coelos, & terram fundat. vt author est ingeniosus Rabbi Abraham Esrites. quippe quum homo microcosmus quidam sit, præ cælo & terra, quæ vastus orbis appellatur. Quod ad verbi illius vim attinet, quo spiritus in medio

COMMENTARII KIMHI

dio hominis fingendi meminit, equidem fingēdi vocabu-
 lum in alia re nulla exprimēda adhibitum comperio, quā
 quæ tactu prædita sit, & sentiendi facultatem habeat. id
 quod spiritui nequaquam conuenit. Ac proinde dicendum
 erit, verba illa, qui spiritum finxit, ad huiusmodi corpo-
 ris organa pertinere, quæ spirituales vires in se continent, pu-
 tà cerebrum & cor. Ut sit calix commouens: id est, ve-
 nenati poculi instar: quod haustum bibenti lethum adfe-
 ret. Eodem nempe modo cum illis agetur, qui castra urbi
 Hierosolymitanae admouebunt, absumentur funditus, &
 pessum ibunt. Quin & in Iehuda erunt qui obsideāt
 Hierusalem. Iudæi quoque nonnulli, inquit, ad expugna-
 tionem urbis unā cum hostibus venient. Calix ille, quem
 iam dixi, pestifer & lethalis etiam ad eos in initio perti-
 nebit, qui præter animi sui voluntatem ad obsidendam vr-
 bem Hierosolymitanam confluent: ipsique adeo ab hac in-
 genti clade nequaquam immunes futuri sunt. Sēsus autem
 loci ita se habet. Quo tempore Gog & Magog aduersus
 urbem Hierosolymitanam, restitutam iam ereptamq; pe-
 riculis expeditionem suscepturi sunt, in terram eam, quæ
 Iudæ sorte obuenit, primos impetus facient. Etenim magno
 quidem animi desiderio flagrabunt, primo quoque tempore
 adeundi Hierosolymam: nec ita magnopere in ipso statim
 initio ad reliquas omnes Israëliticæ terra partes subiugan-
 das properabunt. Hoc enim sibi persuasum habebunt, hu-
 iusmodi se verbis mutuò excipiēt. Deuicta semel urbe me-
 tropoli Hierosolymitana, quod reliquum est Israëliticæ ter-
 ra, peruium nobis, eadēque planè opera expugnatum pa-
 tebit. Vnde & iter illud capebant, quod rectā per agros Iu-
 dæ Hierosolymam tendit: utpote via ipsis expedita & ac-
 commoda:

Per hos An-
 tichristū intel-
 lige, & gra-
 uissimas futu-
 ras afflictio-
 nes.

commoda: abductis in eandem obsidionem unà secum nonnullis etiam è familia Iudaïca, volētibus nolentibus. quam interpretationem & Ionathan sequutus est. ponam Hierusalem ceu lapidē grauem. Quam prius lethalis atq; mortiferi poculi similitudine expressit, eandem iam denuò lapidi bene oneroso cōparat: quum illud interim significet, fore ut quotquot aduersus urbem Hierosolymitanam arma laturi sunt, haud aliter manus in eam iniiciant, ac si saxum aliquod ingentis molis ac prægrāde complecterentur: utpote quod oneris plurimum atque molestiæ ipsis exhibere soleat, qui sublatum in humeros ferūt. Interim verò dum humo sublatum humeris imponunt, offensas inde manus & cæsım læsas reportant. quanuis autē multi simul eidem subleuando, iunctis operis incumbant, inter subleuandū tamen manus eorundem frustratim atterentur. Ita q̄ plurimi vndeque aduersus urbem Hierosolymitanam è singulis orbis partibus confluent. ceterum interneccione ad unum omnes in ea delendi. Ionathan in eundem sensum vertit: Ponam, inquit, Hierusalem lapidem offensionis omnibus populis: quisquis vim ei intulerit, diripietur, &c.

In die illa, dicit dominus, percutiam omnem equum stupore, & eum qui ei insidet, vesania. Super domum Iehuda autem oculos meos aperiam, omnemque equum populorū feriam cæcitate: tum duces Iehuda in corde suo dicent: Corroboram mihi habitatores Hierusalem in domino exercituum Deo suo.

Prædicatur ereptio atque liberatio ecclesiæ à prædicta persecutione, & victoria de hostibus reportanda, quam Christo, non suis viribus acceptam ferent victores: ideòque opem eiusdem assiduis precibus implorabunt, dicentque: Corroboram mihi, &c.

COMMENTARII KIMHI

Aperiam nempe oculos meos, ut Iudam equosq; ipsius, quannus medio inter gentes loco positos cladi me authore inferenda eripiam. Omnem tamen equum populorum ferriam cecitate. Stupori addit & cecitatem: utraque enim calamitas in eos simul incumbet. Stupor porrò ad cor, cecitas autè ad oculos refertur. Tum duces Iehuda in corde suo dicent. Tacitè nimirum & clam apud se. quandoquidem inter medios hostes versabuntur: audaciam tamen illis & animosos spiritus suggerent ciues Hierosolymitani, quippe qui diuino auxilio freti cominus cum hoste manus conferturi prodibunt, atque ita horum opera liberabuntur.

Die illo ponam duces Iehuda ut carbonem inter ligna ardentia, & ut facem ignis ardentem in aceruo manipulorum, & deuorabunt à dextra & à læua omnes populos circumquaque, consistetque Hierusalem adhuc in loco suo in Hierusalem. Et seruabit dominus tentoria Iehudæ ut retrò temporibus, ne glorietur decus domus Dauidis, & gloria inhabitantis Hierusalem contra Iehudam.

Charitas verè Christiana describitur, & ardor fidelium erga Deum ac proximos.

Efficiam, inquit, ut principes & magnates Iudæorum, qui foris erunt, similes sint ignito carboni, inter arida ligna posito. Etenim quo tempore stupor ille animique consternatio me authore gentibus inducetur, haud obscure intelliget, rem eam mea opera factam fuisse: unde tam ipsi, quàm reliqui etiam Iudæi communi consensu, stragem utrinque, sinistrorsum & dextrorsum adet. Carbonem prunam iam ardentem vocat: æquè ac Leuitici 11. Destruentur, inquit, clybanus & chytropodes (nempe ollæ prunis ardentibus ad coquen-

coquendum imposita.) Quemadmodum autem ligna & stipula natura quidem satis apta sunt ad ignem concipiendum, ita & gentes præ stupore illo animi consilii que inopia, quam Deus Opt. Max. illis immittet, quasi obuia iam & exposita neci futurae sunt: adeoque ignis loco erunt Iudaeorum principes ad eas funditus delendas. Consistetque Hierusalem adhuc in loco suo in Hierusalem. Gentes enim uero illud sibi persuasum habuere, fore ut sua opera euerteretur, adeo ut ne urbis quidem nomen amplius retineret. Illa tamen nihilo secius priorem locum obtinebit, eandem prorsus sedem occupatura, quam hodie occupat Hierosolyma. Seruabit dominus tectoria Iehudæ ut retro temporibus. Tentoriorum idcirco meminit, quia huiusmodi plerumque uti soleant urbium oppugnatores: quanquam alij dicant Rechabitarum causa ita prophetam loquentum, quibus solennis fuit, & ab ultima hominum memoria recepta in tentoriis degendi consuetudo: ac tum temporis medijs inter Iudæos futuri sunt. Pro tentoriis, Ionathan urbes Iudæicas vertit. Ceterum quod ad temporis rationem attinet, Iudæi quidem priores (nèpe foris extra urbem, unà cum hostibus ad oppugnandam eadem præ metu profecti) quàm ciues Hierosolymitani seruabuntur. ne gloriatur decus domus Dauidis. Stirps enim Dauidica intus se continebit, & à partibus ciuium Hierosolymitanorum stabit. Quòd si priores hi seruarentur, iactabundè fortasse Iudæis forinsecis exprobrarent: quasi sua opera factum foret, ut incolomes illi periculis eximerentur.

Die illo dominus defendet pro habitatore Hierusalem: eritque is qui impedit inter eos, eo die quasi Dauid, & domus Dauidis ut dij, & tanquam an-

r iij gelus

Hæc ad futuram Hierusalem referenda sunt.

gelus domini ante eos. Id quoque illo die fiet. dabo operam vt omnes gentes quæ contra Hierusalem veniunt, pessum eant.

Homuncio quilibet apud eos vel infirmus ac debilis, Dauidi similis futurus est: homini nempe viribus præstantissimo, & arte bellica insigni. Nomine verò domus Dauidicæ, Messiam regem intelligit: quemadmodum & Esaias 7. Audite quæso ô domus Dauidis: de rege Achaz loquutus. Idem porro rex ille, quem iam diximus, priori loco obuiam gentibus occurrens, bellum laceffet, præibitque ceu Deus quispiam: id est, vt ipse mox interpretatur, tanquam angelus domini. Dabo operam vt omnes gētes, & cat. Efficiam diligenter & accurate, ac si dicat, animo voluntatique meæ prorsus obsequar, vt eas funditus perdam atque euertam.

Et effundam super domū Dauidis, & super habitatores Hierusalem spiritum gratiæ & beneficiæ, vt aspiciant ad me, eum videlicet quem transfixerunt: plangētque super eo, vt solet super vnice dilecto: acerbè & amarè habebunt super eum, vt solet quis super primogenito.

Misio spiritus sancti in apostolos & alios fideles prædicatur, quæ multos ad fidem Christi alliciet, eritque in causa vt nonnulli etiam Iudæi verissimis affectibus ad Deum cōuersi, errorem suum agnoscant, eumque Christum verum Deum & hominem fuisse fateantur, quem olim cruci affixerunt. Id quod & factum legitur in euangelio.

Equidem gratos eos acceptosq; habebo, adeò vt incolumes eosdem ac sartos tectos irruentiū gentiū insultibus erpturus sim. Idem verò propheta verbis paululū immutatis emphaticōs exprimit. Ionathan spiritum munificentie pietatisque vertit. Caterum pater, idem ac dominus meus colendissimus,

lendidissimus, spiritum huiusmodi hoc loco interpretatur, qui tum apud alios homines graciosus erit, tum apud Deum in causa futurus, ut rata habeantur ipsorum preces. Significanter porro ait praesidio se illis & protectoris loco adfuturum, superiores quidem ac caelicas virtutes intelligens propitias atque amicas ipsis futuras. Quod si deinde forte fortuna acciderit, ut suorum aliquem vel abiectissimae conditionis homunculum in eo praelio saucium hostes reddant, summæ id ipsis admirationi erit, obstupescētibz undenam aut qua illud ratione acciderit, factumque ita interpretabuntur, quasi suæ iam res collabi, atque in hostium potestatem paulatim venire incipiant: æquè ac Iosua olim fecit cap. 7. ubi triginta sex viros Israëlitas ab Hãitis occisos viderat: Ab domine Deus, inquiens, quid dicam postquam Israël coram hostibus suis terga vertit? In eadem & illi opinione futuri sunt, si vel uni alicui suorum vulnus inflictum viderint, attoniti stupebunt. ut aspiciant ad me: illius nempe causa, quem hostes ita saucium reddidere. plangēntque super eo. Non aliter ac pater quispiam filium quem unicum habebat, morte sublatum, lacrimis abundè prosequi solet, aut qui primogenito orbatu est. At enim maiores nostri (quorum memoriæ ac recordationi suus habetor honos) ad Mesiam Iosephi filium hæc referunt: quippe qui inter praelium interficiendus sit. Sed illam ego interpretationem admiror: quo modo eundè oculuerint, nulla prorsus ipsius facta mentione. Amarè habebunt. ægritudinem animi atque mœrorem huiusmodi verbis intelligit.

In die illa erit luctus ille magnus in Hierusalem, tâquam luctus in Hadadrimon in campo Megiddon. Et lugebit terra, quælibet seorsim: familia Dauidis

uidis seorsim, & vxores eorum seorsim. Cognatio domus Nathan seorsim, & vxores eorum seorsim: familia domus Leui seorsim, & vxores eorum seorsim: familia Semei seorsim, & vxores eorū seorsim. Omnes denique familiae quae reliquae sunt, quaeque seorsim, & eorum vxores seorsim.

Amaris animis fletibus mortem Christi prosequuntur, quem luctum ei comparat, qui Iosias olim nomine suscipiebatur: vnde & Hieremiae Lamentationes conscriptae sunt. Fuit enim Iosias rex iustus, & Iesu Christi typus, instaurator legis, & diuino cultui addictissimus.

Quod de Hadadrimon in campo Megiddon narrat, fuit illa quidem res apud eos probe cognita: nusquam tamen (quod sciam) in sacris literis eiusdem mentio occurrit. Et lugebit terra. Terra nimirum incolae vicem illius dolebunt, cui vulnus inflictum fuerit. pro eo quod Latine dicitur quaelibet seorsim, in Hebraeo legitur familia & familia seorsim, id est, singula in singulis suis locis. Earum porro familiarum, quarum hic diserte meminit, nempe Nathan & Simeonis, magna tum temporis fama celebritas & insignis gloria erit: quam propheticum more futuram praedicit. In eo autem quod vxores eorundem seorsim luctum apud se inuitas commemorat, decorum observatur, & honesti ratio habetur. Aut ille sensus esse potest: quoniam faeminae quam viri ad luctum propensiores, in unum aliquem locum seorsim a virili consortio coiturae sunt, quo liberius pro ingenio ac more suo fletibus & lachrymis indulgeant.

Caput 13.

In die illa vena aperietur domui Dauidis & habitatoribus Hierusalem, ad expiandum peccatum & menstruam immunditiam.

Hic recensentur commoda, quæ accepimus ex effusione sanguinis Christi, eiusdemque passione.

Fontis nomine, vel sanguis Christi, vel baptismus intelligitur, quo omnia scelera & peccata abluuntur: ita ut nulla vestigia remaneant.

Sententiæ vis ea esse poterit, quam verba ipsa nuda præse ferunt: atque ita connectitur cum his quæ eodem hoc libro, cap. 14. dicuntur: Effluent aquæ viæ de Hierusalem, quemadmodum à maioribus nostris (piæ illis quidem memoriæ) fertur: aiuntq; præterea (quod & notanter dicitur) fieri posse, ut aliæ quoque scaturigines iisdem permisceantur. vena aperietur domui Davidis: nēpe vnus idemq; fons tum sacrificiis peragendis, tum abluendis immunditiis inseruiet. Quin & in ea opinione sunt, ut dicant aquas illas, quas diximus, in fluium ingentē erupturas, postquam ostium ædium Davidicarum alluerint: iuxta id quod hinc habetur, in die illa vena aperietur, &c. Quandoquidem autem sententiā hæcenus literalī planè sensu explicuimus, similis erit & illorum verborum interpretatio, quibus expiationis peccatorum, & mensuræ immunditiæ meminit. Etenim quum nullæ ante id tēporis aquæ per medium orbis Hierosolymitanæ fluxerint, tum primū perenni ac perpetuo cursu in ipsa ad eō ciuitate ferentur, ita ut nequaquam deinceps opus sit egredi ciuitatem, peccati expiandī causā, quod non nisi viuo flumine ablueretur, ut lege scriptum proditur. Idem etiam in immunditiā mensurā fiet, quæ pollutionis quoddam genus est, & aquas perennes postulat.

Erītque die illo, dicit dominus exercituum, excindam nomina idolorum è terra: ne eorum vltra mentio fiat: tum & prophetas, & spiritum immundum è terra expellam.

f Idōla

Idola ea intelligit, quæ vel ante exilij eorum tempora, iam inde ferè ab initio ibi fuerant, vel quæ hodie ab incircuncisis & præputiatis hominibus eodem in loco coluntur. tum & prophetas: aruspices nempe, vanosque hariolos huiusmodi, quales sub prima æde fuerunt. Spiritum immundum, malam illam innatam concupiscentiam vocat, & quam nos fomitem peccati appellamus.

Et tum id quoque fiet, si quispiam vltra vaticinatus fuerit, dicent ad eum pater eius & mater eius qui genuerunt eum. Nequaquam viues, quandoquidè mēdacium in nomine domini loquutus es. Quin confodiēt eum pater eius & mater eius, genitores eius, eo quod vaticinatus est. Eo quoq; tēpore prophetæ quisq; à sua visione, quam vaticinio suo prodidit, pudefient, nec chlamydem villosam, vt fallant, induent. Quin potiùs dicet: Non sum propheta, sed agricola sum, ab hoc aut illo ab adolescentia mea institutus, vt possessiones colerem. Tum dicet ad eum: Quid ergo sibi volunt plagæ illæ intra manus tuas? dicētque: In domo eorum qui me diligunt, percussus sum.

Zelus piorum hominum erga Christi religionem describitur, tam vehemens, vt ne suis quidem in causa impiorum dogmatum parcere velint.

Huiusmodi erat habitus prophetarum, vt quo tempore populum ad pœnitentiam prouocabant, cilicio vterentur.

Pudebit pseudopphetas suæ quenque visionis, ad eò vt professionem vaticinandi, atque impia sua & hæretica dogmata lubenter eiurare velint.

Ego, inquit, pseudopphetas expellam. Quòd si fortasse acciderit, vt sceleratus quispiam fucatis adhuc verbis mendacia consuens, prophetam agere velit, & diuino se spiritu

spiritu afflatum, rectè omnia predicere contèdat, tanta scilicet illis temporibus ingenij acrimonia, ac tanta perspicacia hominibus eius ætatis inerit, ut facîle de verbis illiusmodi iudicium laturi sint, utrum vera an falsa censerî debeant. Adeoque parentes eiusdem, qui vita ipsi authores fuerunt, vita prorsus indignum eum iudicabunt, quorum illa verba futura sunt: Nequaquam viues, quandoquidem mendacium in nomine domini loquutus es. Auxesis quædam est in eo, quòd quum prius patrem & matrem nominasset, postea addat, qui genuerunt eum: quò res perspicua magis euaderet. Quin confodient eum pater eius & mater eius. verberibus eum probè castigatum dabunt, nec citra vulnera desistent, ut moribus emendatiorem reddant. Aut confodient, id est, interficient eum, quemadmodum ipse ait: nequaquam viues. In die illo pudefient: ubi scilicet euentu frustrata atque irrita vaticinia sua viderint, pudore toti suffundentur. Nec chlamydem villosam ut fallant induent. Moris enim fuit pseudoprophetis sacco & cilicio indui, quò vulgò fucos facerent, & fidem sibi apud homines conciliarent, utpote qui simplices planè, iusti, integri, & ab omni mentiendi studio alieni, coràm videri velint. At enim postquam irrita ià omniq; autoritate destituta sua vaticinia viderint, pudebit eos sui: studiis & prophetis illis suis longũ vale dicent, amictum huiusmodi deponent: breuiter de vaticiniis à se editis interrogati, efficto per mendacium responso, negabunt se vates esse, aut vlla unquam memoria prophetas egisse: quin terræ potiùs colendæ operam nauasse, nec huiusmodi studiis addictos aliquando fuisse, nempe homines in re rustica, pecuaria, ac mercimonis exercendis semper ver-

satos. Quin potius dicet. Interroganti nimirum, ubinam tandem sua sit propheta, per mendacium respondebit, dicetque: Equidem propheta non sum. Hic aut ille artem pecuariam me docuit, id est, instituit quo modo rei pecuariae curam gererem, & agricultura vacarem. Tum dicet ad eum: Quid sibi volunt plagæ illæ intra manus tuas? Agedum ergo, si ita se res habet, ut tu te prophetam negas, ecquid sibi volunt conspicui adhuc intra manus tuas vibices illi & cicatrices? Argumento enim sunt prophetam te olim egisse, atq; eo nomine vapulasse à parentibus, qui te verberibus etiam probe castigatum, à prophetica professione reuocare voluerint. dicetque: In domo eorum qui me diligunt, percussus sum. Tum ille vicissim, nequaquam, inquiet, prophetandi studium huiusmodi mihi plagas accersit. Enimvero qui optimè mihi consultum volebant, plagas illas mihi, studio emendandi, & ad meliorem frugem perducendi tum temporis inflixerunt, quum iam inde à prima statim incunte pueritia operi rustico emancipatus remissè memet in eo gerebam, & officio nequaquam sedulam operam nauabam. Causa sanè quamobrem huiusmodi plagis ab illis exceptus fuerim, haud alia erat, quàm ut à puerilibus studiis auocatus operi sedulo faciundo incumberem. Vnde & vibices illos argumento esse dicet, manicas olim pedicàsque sibi ab illis inductas fuisse, quò minùs in publicum prodiret. Cæterum quod his verbis significatur, locum aliquando inueniet, pro eo ac Deus ipse ter maximus certo suo ac definito tempore futurum decreuit. Ait enim 2. Ioëlis: Vsuueniet post hæc ut effundam spiritum meum super omnem carnem, & prophetabunt filij vestri, & filia vestra. Qui verò prophetandi munere nequaquam

quam id temporis valebunt, ad alios emulandos sese component, adeò ut ipsi quoq; prophetas agere, & suis sibi verbis vaticinandi functionem perinde vendicare velint, atq; alij fecerint. Quare cognita tandem, & audita futili illa atque cuanida prophetia, parens uterque dicet: Nequaquam viues: quandoquidem mendacium loquutus es in nomine domini. Nec chlamydem villosam induent: ut primo quoque tempore factitabant, saccis induti: & ad eum modum composito amictu, qui anachoretarum, diuinique cultus studiosorum hominum proprius haberi solet, quo illi sua vulgò figmenta persuadere conabantur. Caterum instante iam illo tempore, quod olim futurum diximus, conspecti semel à populo & animaduersi, mendacis se tuebuntur, falsoque dicent, nihil se unquam aliud professos quàm agriculturam. Agricola ego sum. Hic aut ille, nempe è vulgo aliquis, me sibi coëmit, rei pecuariae ac operis rusticis addixit. Interrogantibus deinde quid ergo sibi volunt plagæ illæ intra manus tuas? plagæ, inquiet, hæc illæ sunt, quibus in ludo literario exceptus olim fui ab amicis, ob errorem inter scribendum, ediscendum, aut aliud id genus opus, quod illi fortè in buccam venerit, per imprudentiam admissum.

Excitare ò gladiæ super pastorem meum, & super virum coæqualem mihi, dicit dominus exercituum: Percute pastorem, dispergenturque oves. Reducam autem manum meam super paruulos.

Gladius passionem Christi significat, eundemque violenta morte moriturum. Sunt autem hæc verba patris de filio, in quem gladius ille nihil potuisset, nisi permittente Deo: simulque filium sibi consubstantialem pater vocat.

Rabbi Salomon Iarhites (cuius memoriam lubens am-

plector) de Romanis ab Esau oriundis hæc interpretatur: quippe quos ouibus, inquit, meis in exilium abductis præfecerim. Et super virum coæqualem mihi, quem socium tuendis ouibus meis adhibui, & in æqualem laboris partem vocavi. percutite pastorem: id est, impium & sceleratum regnum. Sed ingeniosus Rabbi Abraham de magna bellorum copia prophetiã hanc interpretatur, quæ nusquam non gentium exoritura sunt, sub ætatem Messie Iosephi filij. pastoris porrò nomine, regem gentium exterarum significat, qui quum cœlitus à Deo concessas terræ administrandæ habenas habeat, ipse sua sibi opinione Deus quispiam videtur. ideóque ait: Super virum coæqualem mihi: nempe qui parem se mihi putet. percutite pastorem. Futurum quidem est, ut Deus Opt. Max. evertat funditus ethnicos omnes reges: & oues illorum hæc atque illac dispersantur. paruulos inferioris ordinis principes vocat, & huiusmodi quorum minor est quàm regum authoritas. Chaldæa paraphrasis ita habet: Exere tete ó gladiæ in regem & in principem socium eius ei parem & consimilem: occide, inquit dominus exercituum, & dispergentur principes, & plagam potentie meæ reducam in secundos. intelligit secundos à regibus & principibus.

Erítque in omni terra, dicit dominus, vt partes duæ in ea excindantur & deficient: tertia autem in ea reliqua fiat. Et hanc tertiam in ignem ducam, & excoquam eos vt argétum excoquitur: probabóq; eos, vt aurum probari solet. Ipsa inuocabit nomen meum, & ego exaudiam eam. dixi, populus meus hic: & ipse dicet, Dominus est Deus meus.

Vix tertia pars Iudæorum in excidio Hierosolymitano seruata fuit:

eadémq;

eademque variis ærumnis ac malis probata, vt aurum. Ita & piorum hominum magna paucitas erit. Angusta via est, quæ ducit ad cœlum, & pauci ingrediuntur eam, &c.

In omni, inquit, terra, nēpe in tota terra Israëlitica: quis sint etiā qui orbē uniuersum intelligant. Nulli enim alij ethnici homines superstites futuri sunt, q̄ probi & diuino cultui addicti. Excindātur & deficiant hi fame, illi vero ense. Tertia autē in ea reliqua fiat superstes adhuc in terris & incolumis. In igne ducam, id est, ærumnis durisque molestiis exagitabo, quæ naturam ignis referent. Idcirco autem ignis meminit, quia superius auri atque argenti conflatore similes eas dixerat, utpote quæ igne adhibito probari soleant. Eodemque planè modo & illi explorantur, ac tantum non conflari videntur, interim dum forti pectore & inconcusso animo durissima quæque mala perferunt, quando perferendi tempus ingruerit: quem eundem sensum Ionathan sua quoque paraphrasi expressit. Traducam, inquit, tertiam illam partem per ærumnas in fornace ignis, &c.

Caput 14.

Ecce dies domino venit, & spolia tua in medio tui diuidentur. Congregabo omnes gentes contra Hierusalem in prælium, vrbs capietur: domus diripientur, & matronæ violabuntur: pars vrbs media in exilium egredietur: reliquum autem ex populo non excindetur ex vrbe.

Alij de excidio Hierosolymitano, alij de Antichristi tempore hæc intelligunt.

Hoc implerum fuit sub Tito, cuius exercitus variis populis constabat.

Domino, inquam, dies ille inseruiet, quippe quo perspi-

cua

tua euasura est eiusdem præstantia ac gloria, quum Gog
 & Magog expeditionem aduersus Israëliticam terram su-
 scipiēt: quemadmodum apud Ezechielem prophetam præ-
 dicitur: Et spolia tua in medio tui diuidentur. Oratio
 hæc proprie ad urbem Hierosolymitanam spectat, ut gen-
 tes in medio eiusdem, spolia inde ablata inter se partitura
 intelligantur: id quod & illa verba testantur, quibus ait:
 domus diripientur. quauis Ionathan in hunc sensum
 ea interpretetur: Eccum diem uenturum cadibus ac stragi
 ædenda à domino destinatum, partientur inter se Israëlita
 gentium exterarum bona, idq; adeò in medio tui o Hieru-
 salem. Congregabo omnes gentes: perinde ac si dicat,
 author illis futurus sum, & animos suggerã, ut prælio ur-
 bem Hierosolymitanam laceffuri accedant: quale quid
 Ezechielis 39. legitur: Adducam te de lateribus aquilonis,
 & inducam te in montes Israël. Urbs capietur: in eum
 scilicet finem huiusmodi misera rerum conditio calamitãf-
 que immittenda est, ut experimentum de tertia iam dicta
 parte superstite sumi possit: cuius & apud Esaiã mentio
 fit, cap. 26. Lateas paululum uel ad momētum, donec præ-
 tereat indignatio. Itidem Danielis 12. in hanc sententiam:
 Erit tempus difficile, quale non fuit ab origine populorum.
 Pars urbis media in exilium egredietur: id est, ex ur-
 be in hostium castra foris posita, ceu captiui migrabunt.
 Atque in hunc quidem modum Deus Opt. Max. obno-
 xios illos hostium potestati dabit, ut experimentum de ip-
 sisumat. Ceterum incolumis inde euadet, quisquis nomi-
 natim libro inscriptus fuerit: omnẽque illam aduersam
 fortunam obfirmato pectore perferet. Reliquum autem
 ex populo non excindetur ex urbe. Non enim post id
 temporis

temporis Deus passurus est, ut in hostium potestatem veniant: quin superiores Israëlita futuri sunt, eiusdem auxilio freti. Atque hoc illud est, quod in sequentibus ait.

Et egredietur dominus, & contra gentes illas pugnabit, ut tempore belli belligeravit. Illa die stabunt pedes eius in monte olearum, qui est in prospectu Hierusalem ad orientem: diffineturque mons olearum, medius versus orientem & occidentem, ut sit vallis maxima. Dimidium deinde illius montis deflectet ad aquilonem, & dimidium eius ad austrum. Fugietis per vallem montium, eò quòd vallis montium ad Azal pertinet: fugietisq; sicut fugistis à metu terræmotus in diebus Vsiæ regis Iehuda. Et veniet dominus Deus meus, omnesque sancti tecum.

Predicit fore ut post ascensionem Christi (quæ nomine montis olearum, à loco è quo ascendit hîc indicatur) mons oliueti in duas partes diuidatur, id est, ut euangelium in vniuersum orbem dispergatur, nec quicquam eius prædicationi obstet. Orientis & occidentis nomine, reliquas orbis partes intelligit.

Fuga illa Iudæorum pernicitiam innuit, qua ecclesiam catholicam deserturi sunt, & eã amplius non inhabitaturi. Aut præ stupore fugient attoniti, quòd gratia Dei illis omisissis, ad gentes dimanet.

Euenient quæ dominus Deus prædixit per sanctos suos prophetas Iudæis & gentibus. Alij ad secundum Christi aduentum referunt, quo iudicaturus orbem adueniet.

Meminit hîc temporis cuiusdam; quo bellum gestum fuit. ceterum quòd nã illud fuerit, haud explicat. Interpretes hoc loco paraphrasim Chaldaicam sequuntur: quæ ita habet, ut eo tempore quo pugnavit in mari Rubro. Summis enim angustiis Israëlita id temporis premebantur, quum à tergo insequentes Aegyptios haberent. Moses autem egre-

gius ille praeceptor noster (cuius sacrosancta nobis memoria
 esse debet) huiusmodi eos verbis alloquebatur, Exodi 14.
 Dominus bellum geret pro vobis, & vos tacebitis. quibus
 ista quoque in praesentiarum respondent, quae hic dicuntur.
 contra gentes illas pugnabit. Et stabunt pedes eius.
 Metaphorica locutio est. Talem enim speciem praeseferre
 videbitur portentum illud atque inauditum signum, quod
 in olearum monte perspicuum apparebit, ac si in duas par-
 tes fissus debisceret. At enim perdoctus quidam magnaque
 auctoritatis Rabbi Moses (quem faustum felixque sit hoc
 loco nominasse) raglav (quam hic Hebraicam dictionem
 habes) causa loco & pro authore positum interpretatur. aequè
 ac Genes. 30. eiusdem vocabuli usus occurrit: Benedixit ti-
 bi Deus ad pedes meos: id est, mea causa, meoque nomine:
 nempe ut efficientem causam intelligat: perinde ac si dice-
 ret Deum Opt. Max. portentorum illiusmodi authorem
 causamque futurum, quae in praedicto loco tum temporis aden-
 tur. Ionathae interpretatio hunc in modum se habet: Mani-
 festabitur eo tempore potentia eius. Quum montem olea-
 rum in prospectu esse urbis Hierosolymitanæ ait,
 tantundem est ac si dicat eandem continuam esse atque con-
 iunctam ab orientali parte. Medius versus orientem &
 occidentem. Totus ille quidem mons quantum quantum
 est, ab oriente occidentem usque bifariam findetur: partiumque
 altera media septentrionem, altera meridiem versus feretur.
 Inter utranque verò, planities quaedam amplissima futura est.
 deflectet ad aquilonem. deflectendi vocabulo pro eo
 quod est recedere, & loco suo moveri usus est, quasi mon-
 tem illum emotum iri dicat, & alteram eiusdem partem
 mediam, relicta propria sede, ad plagam septentrionalem,
 alteram

alterā verò meridiē versus recessurā, ita ut utring; æquor
 patēret: quem eundem sensum & Ionathan expressit: De-
 flectet, inquit, id est, eradicabitur. Sententia porrò & vis
 ipsa huius portentis parabolicis innuit, fore ut absorbeatur
 penitus huiusmodi gentes, quæ aduersus urbē Hierosoly-
 mitanam hostili animo venient hinc illinc interitum pas-
 suræ. fugietisq; per vallem montium. Vbi mons ille
 fissus semel fuerit, præ fragore ac ingenti sonitu fugæ locum
 dispicient: seque per vallem montium fuga inde subducent.
 eo q; vallis montiū ad Azal pertinet. vallis enim ea,
 quā fissura montis producet, pertinebit pertinetq; ad Azal
 usque (quod loci cuiusdam nomen est) perinde ac si dicat,
 foris in extimis montium partibus fissuram hanc futuram,
 Azalem usque protrahendam. Eò verò se recipient, per ex-
 teriora montium euadendi spe concepta. vallis tamen utro-
 biq; tam illic q̄ hinc occurret. Quemadmodū fugistis.
 Sensus est, quemadmodū fugerūt maiores vestri: quo modo
 tum alibi, tū potissimū Deut. 6. loquitur scriptura: Edu-
 xit nos. i. maiores nostros, dominus ex Ægypto. A metu
 terræmotus. Sunt qui verba illa Esaiæ 6. Et commoue-
 bantur postes cum liminibus, de terræmotu, qui tum tem-
 poris acciderit, interpretentur: atque eòdem pertinere exi-
 stimant, quod Amos 1. in ipso statim initio legitur: nempe,
 Biennio ante terræmotum. Et veniet dominus Deus
 meus. Tum, inquam, prodibit dominus ac Deus meus: in-
 xta illud quod aliàs superius occurrit: Egredieturque do-
 minus. pro eo ac nos eum locum interpretati sumus. Om-
 nēsque sancti tecum. perinde ac si præposita particula
 copulatiua dixisset: Et omnes sancti. quo modo & illud ef-
 fertur Haba. 3. Sol, Luna. pro Sole & Luna. Iidem Exo. 1.

COMMENTARII KIMHI

Ruben Simeon. cum Ruben & Simeonē intelligat. Adhac
 Hosea ca. 8. Rex, principes. id est, rex & principes. & quæ
 sunt id genus loca alia. Sanctorum porrò nomine angelos si-
 gnificat: ut Psal. 91. Quoniam angelis suis mandabit de te.
 Iridem Ioëlis cap. 3. Ibi occumbere faciet dominus robustos
 tuos. Tecum, secunda persona dixit, respectu urbis Hiero-
 solymitana. quemadmodum & superius in initio huiusce
 capituli: In medio tui. Ionathã verò per tertiam reddit: unã
 cum illo. Caterum ingeniosus Rabbi Moses filius Mai-
 monis, vir & magna authoritatis & pia memoria, de fi-
 ducia illa animi, bonãq; spe, sententiam hanc interpretatur:
 quam ex verbis suorum prophetarum Israëlem concipere,
 sibi que persuasissimam habere iubet. Veniet, inquit ille, do-
 minus Deus meus, per omnes sanctos piõsque viros, qui te-
 cum, id est, cum Israële loquuntur. Principium porrò huius
 sententiæ, ubi habetur Hebraicè venistam, Chaldaeus pa-
 raphrastes ita reddidit: & obturabitur. Verisimile est eum
 legisse venistam, eadem forma, qua venistham. Hiere-
 miæ 2. occurrit, ubi ait: Et alitè descripta est apud me ini-
 quitas tua: quemadmodũ nonnulli codices habent. quo mo-
 do & orientales legere dicuntur, venistam, &c. Quòd si
 ita se habeat: sensus huiusmodi erit: Postquam enimuero
 mos ille olearum diffissus fuerit, elapso deinde aliquo tem-
 poris spatio, nempe hora una aut altera, die, aut plurium die-
 rum intervallo, coalescet in integrum: quæ res portenti ma-
 gnitudinem augebit, ut fissus denuò obturetur. Non enim
 usitato more fit, ut terra motu semel cõcussa, hiatuque dif-
 fissa, rursus coalescat. Quauis enimuero hoc olim in eo
 terræ hiatu acciderit, qui Chore eiusdemque socios absor-
 psit, nempe ut fissa tellus obducta rursus coaluerit: (quem-
 admodum

admodum Numerorum 16. habetur: Et operuit super eos terra) magni id etiam portenti loco haberi debet. Quod valleni montium postea ad Azal usque pertingendam dicat, ita explicari poterit. planities illa intermedio duarum montis partium loco producenda, ubi ob signata rursus in se coaluerit, ad summum usq; montis illius verticem sine ullo interstitio pertinget: adeo ut dici planè nō possit, media ex parte aut duobus in locis, sed totum prorsus motem ad eum usque locum, qui ceteris partibus excelsior eminent, tantum non signaculo oclusum fuisse. Azal enim excelsum quid & eminens significat, ut Exodi 24. constat. Excelsis filiorum Israël, nempe principibus magnatibusque non intulit manum suam. Montium autem pluraliter quum meminit, olearum montem intelligit, qui natura quidem vnus, accedente tum temporis fissura geminus efficietur.

Isto die lux nulla erit, sed frigus & congelatio. Dies autem ille singularis, domino cognitus est: neque dies erit, neque nox: verum ad vesperam lux erit.

Frigus & gelu, charitatis, fideique defectum significat. Refrigescet enim extremis temporibus charitas multorum, & filius hominis quum venerit, inuenietne fidem in terra? Luc. cap. 18.

Eodē illo die, quo prodigium superius accidet, huic etiam rei quae iam explicatur, locus erit, nempe ut lux splendida non appareat, sed coagulata & obscura. Sensus autē, quem metaphora exprimere voluit, huiusmodi est: Haudquaquam splendidam & egregiam futuram illius diei lucem qualis chara esse solet, & in magno pretio haberi: quemadmodum Iobi cap. 31. describitur: ubi Lunae gloriose incedentis meminit, Imò nec lux, inquit, erit coagulata, aut nubes à te-

COMMENTARII KIMHI

nebris parum distans, id est, nec omnino diei, nec tenebris prorsus similis erit: perinde ac si dicat diem illum nec hilarem, nec tristem totum futurum, nec in gaudio, nec in mœrore transigendum: quia utriusque locus erit. Atque huc pertinet, quod mox subnectit, neque dies erit, neque nox. Ionathan in hunc modum vertit: Non erit lux nisi recedens & coagulata. Dies autem ille singularis Deo Opt. Max. peculiariter & propriè inseruiet, utpote qui conspicuus atque illustris in eo euasurus sit, facinoribus illis præclaris ac stupendis æditis, quibus fortitudinis suæ specimen dabit. Neque dies neque nox. i. nec in uniuersum dies nec omni ex parte nocti similis, quasi dicat: Nec ærumnam solam, nec recreationem animi aut spiritus refocillationem totum illud diem occupaturas. Verum ad vesperam lux erit. Ingruente iam summa rerum angustia, adeò ut captiui ciues abduci videantur, dominus in medium prodibit, & pugnam cum huiusmodi gentibus suscipiet.

Hoc ipso die effluent aque viue de Hierusalem: dimidium earum ad mare anterius, dimidium verò earum ad mare posterius: eruntque tam in æstate quàm in hieme: eritque dominus rex super omnem terram. In illo die erit dominus vnus, & nomen eius vnum.

Magna erit veræ religionis ignoratio, Christus partim cognoscetur, partim ignorabitur. Sub finem tamen mudi magna futura est eiusdem cognitio, & vnus Christus coletur, idololatriæ locus amplius non erit, ad baptismum omnes accedent, qui viuentium aquarum nomine hinc designatur.

Hoc enim verò illud est quod apud Ioëlem prophetam cap. 4. prædicitur: Fons de domo domini egredietur, &c. atque eodem spectat & illud Ezechielis 47. Ecce aquas dimanantes

manantes ab humero dextro: ubi eadem postea ad iusti fluminis magnitudinem auctas iri narrat. ad eundem nempe prorsus modum, quem ibi scriptum habes. per mare anteriorius, quod orientem respicit. posterius, quod occidentale appellatur. Idem Ezechielis cap. superius memorato, exprimitur: Vbi influunt, inquit, in mare alterum, & ad alterum educuntur. Eruntq; tam in æstate quàm hieme. Tam fecundo scilicet aquarum gurgite fluent, ut nullo unquam tempore per squalorem exaritura sint ista flumina, nequaquam inanem sui spem dabunt. Ionathan huiusmodi verbis sententiam expressit. Scaturient tum æstate tum hieme. Meminit porrò æstatis & hiemis (ut author est ingeniosus Rabbi Abraham Aben Esra) eo quòd hæc tempora maximam exiccandi vim habeant. Calidi enim sunt dies æstivi, frigidi verò & humidi hiberni: quibus temporibus aquarum fluuiatiliū penuria desideriumque magna ex parte esse solet. Erítque dominus rex. Postquam videlicet stupendas illas res gestas, quas superius enumerauimus, oculis oppugnatores urbis Hierosolymitanae usurpauerint, tum demum intelliget, Deum Opt. Max. ubique terrarum imperare, inferiora hæc illi cura esse, & in his omnia eum pro suo arbitratu ac lubitu administrare. Quin & natura ordinem eundem sæpe inuertere, quò voluntati hominum illorum respondeatur, apud quos nominis sui religio pauor- que viget. Quæcunque enim vspiam cernuntur, eo authore producta sunt. In illo die erit dominus vnus, & nomen eius vnum. Intelligent enim Deum vnum esse, nec numen aliquod ab eo diuersum reperiri: eademque ratione nomen illi vnum conuenire, ita ut nusquam alterius Dei mentione facta, eius solius nomen in hominum ore versaturum

rum sit: æquè ac antea, cap. 13. dicebatur. Eritque die illo, dicit dominus exercituum, excindam nomina idolorum è terra, ne eorum ultra mentio fiat. Perdoctus autem Rabbi Abraham Esrites locum hunc de nomine illo ter magno ac tetragrammatico interpretatur in hanc sententiam. erit nomen vnum. illud videlicet quod Mosis preceptoris nostri opera (honus interim habetor sacrosancta eiusdè memoriæ) olim innotuit: eodem planè modo tum temporis profereendum, quo scribitur. Consona etiam huic fuerit ingeniosi & ter magni Rabbi Mosis interpretatio de nomine illo tetragrammatico. Quæcunq; enim nomina Deo Op. Max. attribuuntur, aut à natura (quæ propria est actionũ ipsius) aut à rectissima, quæ ipsi inest, perfectione definita videntur. Crescete porro nominum huiusmodi, quæ eidem attribuuntur, numero, nonnulli formas etiam varias multasque Deo induci putauerunt, & totidem reddi, quot actiones illæ sunt, è quibus nomina imponuntur. Quem ille errorem aduentu suo mortalibus patefaciet, & scrupulum huiusmodi animis hominum eximet: idcirco ait, in illo die erit dominus vnus, & nomen eius vnum: id est, quemadmodum ipse sua quidem natura vnus ac idem est, ita vno duntaxat eodèmq; nomine tum temporis insignietur: atq; illud quidem substantiæ rationem indicabit nequaquam ex attributis impositum. Huc accedit & Ionathæ paraphrasis, qui hunc in modum vertit: Manifestabitur id temporis imperium Dei Opt. Max. super omnes incolas terræ: diuino pariter cultui inservient; quoniam vbique terrarum eiusdem nomen subsistet, nec alius quispiam ab eo inuenietur.

Circundabitur vniuersa terra vt æquore plano,
à Geba

à Geba vsque Rimon ad meridem Hierusalem, & sublimis erit, sitúmque habebit in loco suo, à porta Benjamin, vsque ad locum portæ primæ, vsque ad portam angulorum, & ad turrim Hananeel, vsque ad torcularia regis: habitabúntq; in ea, nec erit ampliùs excisio. Sed Hierusalem sedebit tuta.

Vniuersa reliqua terra circa Hierusalem, quæ montosa est, mutata vertetur in planitiem, id est, omnium hominum conditio similis futura est, quoad ecclesiam catholicam, omnes eundem Christum amplectentur.

Status ecclesiæ futurus sub finem mundi prædicitur. Frustrà contra eam subsidia militum aut humana consilia quærentur: plagam incutiet dominus omnibus populis, qui eam oppugnabunt.

Regio illa tota, qua Hierusalem ambitur, hodie vt nunc se habent tempora accliuus & montibus prærupta, (quemadmodum Psalmo 125. dicitur: Hierusalem quæ montibus vndique cingitur) in campestram planitiem, latèque patētis æquoris formam redigetur, eadèmq; longè sublimior ac eminentior reliquo orbe reddetur. Quãuis autem etiam in præsentiarum eadè terra Israëlitica excelsior habeatur, montium huiusmodi nomine qui eam vndique ambiunt, non erit illa tamen eminentiæ tum temporis conspiciendæ ratio: sed tum multò reliquis omnibus terræ partibus sublimior apparebit, quum finitima loca in planitiem redacta fuerint. Atque hoc illud est quod in vaticinio Esaia cap. 2. dicitur: Erit mons domus domini præparatus in vertice montium, & æditior erit cunctis collibus. Quam eandem eminentiam, tametsi quum de eo loco ageretur, ad potèntiam dignitatèmq; retulerimus, vterque tamen sensus & hic & ille constare potest. A Geba vsque Rimon planities hæc ab eo loco initium capiet. Ad meridiem Hierusalem.

COMMENTARIUM KIMHI

lem. *versus eam urbis partem quæ ad meridiem spectat.*
 Et sublimis erit. *in eum quidem sensum, quem iam scripsimus: nempe ut reliquæ toti terræ emineat.* Situmque habebit in loco suo. *in eodem prorsus loco, quem iam occupat, futura est, sed aucto quoad longitudinem latitudinemque.* Usque ad portam angulorum. *Porta hæc angularis, ea ipsa est cuius meminit Hieremiæ vaticinium, cap. 31. quo eodem loco mentio fit & turris Hananeel. Torcularia regis. eorundem meminit & Hoseas cap. 9. ubi ait: Horreum & torcular non pascet eos. Fuerunt porò hæc loca illis quidem minimè incognita extra urbem sita. Ionathan ad puteos, inquit, & foueas regias. Habitabuntq; in ea. in omnem nimirum æui aternitatem. Nec erit ampliùs excisio. ita ut nulla postea hominum memoria populationibus vastitatiq; obnoxia futura sit. quod idem Hieremiæ 31. prædicitur: Non excindetur neque diruetur in sempiternum.*

Et hæc erit plaga quam dominus incutiet omnibus populis qui pugnant contra Hierusalem, caro eius contabescet, quumque adhuc super pedes stat, oculi eius contabescunt in foraminibus suis: atque lingua eius in ore eorum contabescet. Hoc die magnus tumultus domini in eis, ut quisque manu proximi sui apprehensa, cuiusq; manus in manum proximi sui ascendat. Quin & Iehuda bellum geret contra Hierusalem, & congregabuntur opes omnium gentium circumquaque auri, argenti, tum & vestimentorum plurimum. Et ut hæc plaga, ita erit plaga equorum, mulorum, camelorum, asinorum, atque omnium iumentorum quæ erunt
 in

in illorum castris.

De persecutoribus ecclesiæ, & olim hoc factum intelligitur, & in his etiam locum habebit, qui cum Antichristo Hierusalem spirituales humanis viribus expugnabunt.

Varia iumentorum genera varios militum ordines significant: qui ad vnum omnes grauissimè punientur, eò quòd aduersus urbem Hierosolymitanam arma mouerint. Tropologicè verò magnus est ille quidem triumphus, gloriosa victoria, bruta animalia Deo pugnante superari. Equus cadit, quum adulter ad castitatem redit. Mulus superatur, quum effrenis libido temperantiæ iniecto freno coercetur: eodèmq; modo de alijs vitijs dicendum.

Artuum membrorumque defectus innuitur, ubi ait, caro eius contabescet. Quumque adhuc super pedes stat: id est, non in multos dies morbus protrahetur: sed interim dum pedibus adhuc firmissimè inniti sibi videtur, emarcescent tum carnes tum artus. In foraminibus suis. Tabe enim absumptis oculis, concauitas quadam foraminosa succedit, Ionathan hæc verba in hunc modum Chaldaicè reddidit: contabescant in orbibus suis. plaga verò illa, cuius hoc loco meminit, Esaiæ vaticinio exprimitur, ca. 66. ubi ait: Ponamq; in eis signum, & mittam ex eis qui euaserunt, &c. Cuiusque manus in manum proximi sui ascendet. Flaccescet, inquit, illi manus, quum proxime sibi astanti eam iniecerit: eodem modo quo superius aiebat, caro eius contabescet. Alah enim (quod hic Hebraicum verbum occurrit) excidendi vim & significationem habet: perinde ac Iobi 5. Quemadmodum frugum aceruus exciditur suo tempore. Itidem Exodi 16. Quum euauisset ros qui descenderat. & Hieremiæ 48. Deuastatus est Moab, & populus ciuitatum eius euauit in auras. quem sensum & Ionathæ interpretatio reddidit: Dissoluetur, inquit, manus eius in manu sodalis sui. Quin & Iehuda bellum

v ij

geret:

geret: id est, ipsi ad eò Iudæi, nempe qui unà cum exteris illis ac peregrinis hominibus urbem Hierosolymitanam oppugnatam venient, ubi plagam huiusmodi viderint, quam Deus Opt. Max. cœlitus immittet, bonis eorundem occupatis, aurum, argentum, & si qua sunt reliqua vestium ornamenta corradet: quemadmodum idem superius ait, c. 12. Deuorabunt à dextra & à laeva. per illud verò quod congregabuntur, inquit, opes, principium operis ab his sumendum: ac deinde ciues etiam Hierosolymitanos bona eorundem direpturos indicat. paraphrasis Chaldaea ita habet: Quin & Iudæos adducent gentes velut inuitos ad gerendum bellum in Hierusalem, & congregabunt opes omnium gentium, &c.

Porro, quicumque reliqui fuerint ex omnibus gentibus, quæ veniunt contra Hierusalem, ascendent annuis vicibus, vt adorent regem dominum exercituũ, & vt diem festum tabernaculorum celebrèt. Quòd si qui de cognationibus terre in Hierusalem adoratum regem dominum exercituum nõ ascēderint, nulla pluuia super eos veniet. Quòd si familia Aegyptiorum non ascenderit, neque venerit, neque pluuia veniet super eos, sed plaga qua percutiet dominus gentes, quæ non ascēderint celebratum diem festum tabernaculorum. Hoc erit peccatum Aegyptiorum, & peccatum omnium gentium, quæ non ascendunt ad celebrandũ diem festum tabernaculorum.

Metaphoricè, quæ sunt spiritualia noui testamenti per ea intelligit, quæ erant temporalia in veteri lege. Quo modo festum tabernaculorum à Christianis celebrari debeat: vide diuum Hieronymum in hoc caput.

Aegyptiorum nomine reliquæ omnes gentes intelliguntur, quæ nisi Christi religionem susceperint, cœlestis illius roris beneficio priuabuntur, quo mens fœcunda redditur ad bonos fructus producendos. Significat autem grauiſſimam pœnam eos manere, qui non dabunt operam, vt tanto studio Deum Opt. Max. in noua lege colant, quanto Iudæi olim festum tabernaculorum aliâsque solennitates coluerunt.

Reliquorum nomine, prædicto bello superstites intelligit: qui & pœnitentiâ anteactâ vitæ agent, & ad Deum verissimis affectibus atque ex animo conuertentur. vt adorent regem dominum exercituum. Agnitum enim laudibus prosequuntur, utpote regem ubique terrarum imperitantem. Vt diem festum tabernaculorum celebrent. Quandoquidem prælium illud quod iam diximus, in quo stupêda rerum omnium opificis stratagemata visentur, id temporis geretur, quo festum tabernaculorum instabit, idcirco quotannis diei eiusdem memoriâ refrigeraturi in concionem coibunt. Nulla pluuia super eos veniet, id est, agri ab eiusmodi colonis occupati, qui concioni prædictæ non intererunt, nullo cœlitus dilabētis pluuie beneficio eodem illo anno fruentur. Neque pluuia veniet super eos. At enim uero talis est fortasse illorum hominum conditio, vt per uniuersum annum pluuie usus apud eos nullus sit: imò nec pluuia indigeant. Quòd si ita se res habeat, qualis tandem eos pœna manet? eadem uidelicet quæ gentes illiusmodi, quæ in expeditionē aduersus urbem Hierosolymitanam venient: nempe (vt antea dictum est) contabescet caro, &c. Quæ non ascenderint. eo quod Aegyptij nequaquam ad festum tabernaculorū celebrandum Hierosolymis interfuerint, huiusmodi plaga excipietur. Non aluet, inquit Ionathan, Nilus eorum agros: sed plaga illis imminebit, quam immittet Deus Opt. Max. Hoc erit pec-

catum Aegyptiorum, *plaga videlicet superius memorata*. Et peccatum omnium gētiū. *pluuiæ defectus, qua (vt antea dictū est) ita destituētur, vt nihil quicquam ad eos emanaturum sit. peccati nomine pœnam intelligit: perinde ac si dicat, supplicium peccati nomine inflictū, quo eodem modo sumitur & Genes. 15. Quia nondum completa est iniquitas (pœna nempe iniquitatis) Amorrhæorum. Ionathan ultionem & vindictam vertit.*

In die illo consecrabitur domino quod est in equorum phaleris, lebetes quoque erunt in domo domini, sicut pelues coram altari. Omnis quoque lebes in Hierusalem atque Iehuda sacer erit domino exercituum: veniēntque omnes qui sacrificant, & accipient eos, atque coquent in eis, nec erit illo die Chananæus vltra in æde domini exercituum.

Tantus erit illius ætatis piorum hominum in Deum ac proximos animi feruor ac studium, vt superuacanea omnia ornamenta in vsum cultus diuini & pauperum conuerfuri sint.

Lebetes, mentes sunt Christianorū Deo consecrata: in quibus igne charitatis precum ac vtorū liba domino coquentur: horum vsus omnibus communis erit.

Peccator omnis & alienigena, Chananæus appellari solet: peregrinæ & externæ victimæ boum, ouium, agnorum, &c. cessabūt. Incruenta sacrificia Deo Opt. Max. offerentur.

Phalerae tintinnabula illa sunt, quæ in collis equorum suspendi solent, squamarum in morem facta. Ea verò domino sacra erunt. Nam ex his ollæ conficiuntur, quarum in aede sanctuarij inter coquendū vsus futurus est. Nonnulli equos hos illos esse interpretantur, qui strage prædicta interficiuntur. Alij ad huiusmodi equos ista verba referunt, quibus in itinere quotannis festi celebrādi causa conficiundo vtentur, perinde ac si phaleras equorum suorum in sacros vsus
confe-

consecraturi sint, ut lebetibus inde confectis, abundè suppetat quò victima in æde sacra coqui possint. Quod porrò in equorum phaleris ait, tantundem esse dicunt interpretes, ac si inscripta, aut aliàs exarata huiusmodi verba haberent. Sanctitas domino. liquidò enim constabit eas diuino cultui esse dicatas. Nec quisquam in suos usus vel vnā aliquam earundem arripiet. At enim, ut author est Rabbi Eliasfar, metfilloth ea propriè sunt quæ inter equi oculos suspenduntur: atque eadem illa domino consecrabitur. lebetes quoq; erunt in domo domini sicut pelues: nempe in magno numero: perinde ac pelues. quem eundem sensum Chaldaus paraphrastes expressit, qui multos eos futuros ait, ad instar peluium. Harum verò magna erit in æde dominica copia, quibus sanguis excipiat. quandoquidem multi sacra facturi sunt, nec quisquam eò accedet, nisi victimis vnà secum allatis ad festi solennem diem peragendum. Erítque lebes omnis. Augebitur, inquit, & crescet lebetum numerus pro ratione eorum, qui sacra facient. Nam priores, quos ædes sacra habebat, nequaquam illis suffecerint. Imò verò omnis lebes in Hierusalem atque Iudæa sacer erit domino exercituum. aptus videlicet coquendis victimis pacificorum: vnde & gentes sacrorum causa eò profectæ, accepto lebe coquent. Nec erit illo die Chananæus vltra. Jonathan ita vertit: Non erit qui mercaturam ampliùs exercebit: quo modo & illud dicitur Esaiæ 23. Cuius negotiatores principes sunt, & institores inlyti terræ, nempe qui mercaturam in eadem exerceant: quasi dicat, haudquaquam deinceps opus futurum mercibus in æde dominica exercendis, quò lebetes aut lebetum conficiendorum causa æris materia ibi distra-

batur:

COMMENTARII KIMHI

hatur: plurimi enim suapte sponte dona & munera erogabunt, qui sacrificandi animo eò confluent. Caterùm pater idem ac dominus meus (cuius in primis fœlicem recordationem obuiis vlnis amplector) de Gabaonitis hæc verba interpretatur, qui quum superioribus sæculis in templo lignis findendis, atque aqua haurienda addicti fuerint, iam tum inde ab eo tempore quod reliquum erit, nequaquam eodem officio functuri sunt: principes enim exterarum gētium, & viri præpotentes, sacerdotibus inservient: quemadmodum & illud Esaïæ cap. 66. interpretatus est, ubi ait: Et de eis in sacerdotes quoque & Leuitas accipiam, dicit dominus. & quæ sequuntur.

Finis Commentariorum Rabbi Daudis
Kimhi in Zachariam pro-
phetam.

COM-

81

COMMENTARII RABBI

DAVIDIS KIMHI IN MALACHIAM

prophetam.

Caput 1.

NVS verbi dominici contra Israëlitas,
ministerio Malachiæ.

Arguit Israëlem peccatorem, & præsertim sacerdo-
tes: deinde hortatur ad pœnitentiam: postremò prædi-
cit Christi aduentum.

Quod ad Haggæum, Zachariam & Malachiam at-
tinet, vaticinati sunt illi quidem florente adhuc æde secun-
da. Temporisque ratio, quo prophetarint Haggæus & Za-
charias disertis verbis exprimitur: de Malachia verò non
itidem: fuit autem ætate fortasse postremus omnium: id
quod vel ex eo colligi posse videtur, quòd nullam omnino
ædis extruendæ mentionem faciat, æquè ac Haggæum &
Zachariam fecisse constat Esdræ 5. ubi ait: Prophetavit
autem Haggæus & Zacharias filius Iddo: qui fuerunt
propheta, ad Iudæos, &c. Itidem 6. eiusdem: Seniores ergo,
inquit, Iudæorum ædificabant, & prospere illis successit per
prophetiam Haggæi & Zachariæ filij Iddo. A maiori-
bus porò nostris (quorum memoria nequaquam apud nos
in obliuionē abire debet) Malachias hic Esdra fuisse fer-
tur: quanuis nusquam tamen propheta nomine, sed scriba
duntaxat titulo Esdræ insignitum inueniamus. Quod
porò contra Israëlitas ait, hunc sensum habet, ut ad eos
reprehendendos spectet hæc propheta, ob eiusmodi flagi-
tia, quæ perpetrabant: homines enim eius ætatis, quos redu-
ces ab exilio Babylónico patria recepit, illiusmodi rerum
x studiis

studiis bona ex parte addicti erant, quæ minùs honesta videbantur: exotericis nempe & à genere suo alienis uxori-
bus in matrimoniũ sibi adiunctis: quo nomine & ab Esdra
grauissimè reprehendebantur, & Malachias idem illis vi-
tio verterat, c. 2. ubi ait: Et duxit filiam Dei alieni. *Quin*
& in violatione sabbathi, aliisque itidem rebus agendis,
nequaquam immunes ab omni culpa se præstabant, ut te-
statur Esdra libellus.

Dilexi vos, dicit dominus: & dicitis: Qua in re
dilexisti nos? An non Esau frater erat ipsius Iacob?
dicit dominus: & tamen Iacob dilexi, Esau autem
odio habui, & posui montes eius solitudinem, &
hæreditatem eius velut desertum draconum.

Longiùs repetit beneficia collata in maiores, vt ostendat summam
ingratitude. Odisse Deus dicitur ἀντὶ τοῦ πονηθῶς: vt flere, vt dolo-
re, vt irasci, vt quando audimus odium eius in malos, ea quæ Deum in-
telligimus odisse, fugiamus: Esau, inquit, odio habui: id est, deserui, vt
hoc ad debitum iudicium referatur. Iacob dilexi, vt illud indebitæ mi-
sericordiæ tribuatur. August. Enchirid. ad Laurent. cap. 98.

Quòd si, inquit, interrogetis, ecquid illud tandem sit, in
quo dilexisti nos? nõnne Esau fratrem Iacobum habuit?
Enimuerò fratres illi quidem fuere: patre Isaaco mei stu-
diosissimo cultore prognati. Iacobum tamen vna cum poste-
ris ab eiusdem stirpe oriundis, peculiari quodam amore pro-
sequutus sum: & quanuis bilem mihi sæpe mouerint, per
hoc tamè minimè stetit, quo minùs illius semini terram eam
re ipsa præstiterim, quam aliquando concepto iuramento
Abrahamo atque Isaaco promiseram. Esau autem odio
habui. pro eo ac sua ipsius admissa, nepotumque suorum
mores ac studia efflagitare videbantur. Adeoque parum
mihi gratum fuit, vt cõmuni iure terram Chanaanitidem
cum

cum Iacobo fratre partitus, eandem patriam incoleret. Quo-
circa Seir montem, cum ipsi, tum posteris ab eo oriundis, ha-
reditario iure ad eundem concessi. Verum post multa sceler-
ra sceleribus addita, quibus in Israelitas ab ipsis saevitum
fuit, quum iam malis illorum insultarent, quum exilium
perditasque & accisas res eorundem laetis animis excipe-
ret, odio eos habui. Et posui montes eius solitudinem.
Montes eius, inquit, quia à monte Seir reliqua tota ipsius
patria nomen accepit. Et quanuis eodem etiam modo se res
habeat in vestra patria, nempe ut ea quoque perinde ac illorum
regio in vastitate abierit, vos tamen iam reduces facti estis:
eadem patriam hodierno die incolitis. Sed illi nulla unquam
hominum futura memoria patriam suam restituentur. Etenim
perpetuo squalida & inculta iacebit eorum regio: nulli pro-
sus usui, quam vastis draconibus excipiendis accommoda.
ac proinde perspicuum illud vobis fuerit, Iacobi quidem po-
steros unice charos, ab Esau vero prognatos, inuisos potius
mihi fuisse. velut desertum draconum. nempe ut quae
eos olim patria capiebat, eadem iam, non aliter ac vasta
quaedam immanitas dracones atque ulularum fetus capiat.

Si dixerit Edom, attenuati sumus, reuertemur
ergo: & aedificabimus solitudines, dominus exer-
cituum sic dicit: Ipsi quidem aedificabunt, ego ve-
ro diruam: ut vocet eos terminos impietatis, & po-
pulum cui dominus perpetuo succensebit. Oculi
quoque vestri videbunt: & vos ipsi dicetis: Magni-
ficetur dominus super termino Israelis.

Desolatio eorum futura est perpetua, vestra autem migratio non
fuit perpetua. Rediistis enim à captiuitate, & potestas vobis facta est
instaurandi tum aedem, tum urbem vestram.

COMMENTARII KIMHI

Quòd si cætus Idumæorum huiusmodi verbis uti velit, enimuerò quanuis in præsentiarum tenues admodum & angustæ res nostræ sint, quanuis vasta & euersa regio, adhuc tamen futurum est ut in patriam redeamus: & ruinas eiusdē nouis ædificiis instauremus, perinde atque Israëlita iā fecere, hunc in modū illis respōdet dominus exercituum. Ipsi quidem ædificabunt, ego verò diruam: id est, si ædificauerint, ego ædificium subuertam funditus. ut uocent eos terminos impietatis: perinde ac si dicat, patriam illorum ubique terrarum appellatam iri, limitem atque extremum terminum impietatis: quoniam incolarum nequitia & improbi mores in causa fuerunt, ut in vastam solitudinem nullo unquam tempore restituenda redigere-
 tur. Grauis enim & immanis hominum ea impietas Deo Opt. Max. uidebatur, qua multa præter æqui bonique rationem in fratres eodem Iacobo patre natos, admittebatur: quum dominus interim, omni laude maior disertis uerbis Israëlita præcipiat, Deuteronomij 23. in hanc sententiam: Idumæum ne abomineris, quia frater tuus est, &c. Sed illi uicissim nihil sibi reliqui fecerunt ad extrema mala inferēda, ubi commodum ipsis uidebatur. ex internecione atq; exilio eorūdem voluptatem magnam capiebant: quemadmodum Abdia uaticinio explicatur: & idcirco dominus eis perpetuò succenset. Oculi quoque uestri uidebunt: id est, actum prorsus & transactum de illis fore, vos ipsi præsentēs uidebitis. Magnificetur dominus super termino Israëlita. Talis id temporis futura est oratio uestra, quam ab extremis Israëlita terræ partibus habituri estis. magnificetur dominus: nempe laudibus & fausta uocum acclamatione domini magnificentiam efferetis: eo ipso

nomine,

nomine, quòd vos in vestris iam finibus acquiescatis, Idumaorum interim patria neglecta & perdita. Limites porrò vestri, fines Israëlitarum: termini autem illorum, termini impietatis appellabuntur.

Filius honorat patrem, & seruus dominũ suum. Si ergo ego pater sum, vbi honor est, quem mihi impenditis? si verò dominus sum vester, vbi mei timor? dicit dominus exercituum vobis sacerdotibus, qui vile habetis nomẽ meum, & dicitis: Quãnam re sordet nobis nomẽ tuum? Affertis ad aram meam pollutũ panem, & dicitis: Quãnam re polluiumus te? quum dicitis: Mensa domini vilis habetur. Quũmque hostiam cæcam sacrificatis, non est malum? & quãdo adducitis claudum & egrotum, non est malum? Adduc quæso tale duci tuo, num id probabit? num suscipiet faciem tuam? dicit dominus exercituum.

Ducibus vestris tam abiecta munera non offertis, & mihi regi magno talia offerre non pudet? idque etiam voto inito: mihi, inquam, cui omnia vestra accepta ferre debetis?

Seruus, inquam, dominum suum reuerentia & timore prosequitur: ut ipse postea per apodosin, id est, redditionem infert. vbi mei timor? Caterum quòd filium patri honorem, & seruum domino reuerentiam exhibere dicat, nã illud ex eo quod plerunque fieri solet, & recte rationis dictamine pendet: par enim & rationi consonum fuerit, ut à filio patri honos deferretur, & seruus ad reuerentiam domino præstandam vel inuitus adigeretur. vobis sacerdotibus qui vile habetis nomen meum. contrà planè ac vulgò fieri consuevit, ut pater apud filium in honore ha-

beatur. Inuehitur autem primùm omnium in ipsos sacerdo-
 tes, quorum officij fuerat alios reprehendere atque edoce-
 re: quemadmodum Deuteronomij 17. dicitur: Veniesque
 ad sacerdotes Leuitas: & quæ sequuntur. Imò ne hoc qui-
 dem solo contenti, neglecto reprehendendi officio, cui super-
 sedetis: perditos etiam homines, qui reiectitias victimas
 adducunt, vestro favore ac gratia fouetis. Et dicitis, quã-
 nam re sordet nobis nomen tuum? Huic interroga-
 tioni postea respondetur, ubi ait: Quum dicitis mensam
 domini vilescere: verum modum prius explicat, quo inter
 polluumdum utebantur: atque huc spectat quod mox ait,
 affertis, &c. panis nomine sacrificium & munus signifi-
 catur: quemadmodum Leuitici 21. Sanctificabis itaq; eum,
 quia panes Dei tui sacrificat ipse. Itidem 3. eiusdem: Vt sit
 panis (id est sacrificium) igne confectus domino. præterea
 Numerorum 28. Sacrificium, inquit, meum, nempe panem
 meum stato suo tempore obseruabitis. pollutum conspur-
 catum vocat & despicabile, claudum videlicet, cæcum &
 infirmum. Et dicitis, quãnam re polluimus te? qua er-
 go fronte, quo ore hæc verba proferre audetis? Enimvero si
 sanguinem ad aram meam immolatum pollueritis, eadem
 opera & mihi contumeliam infertis. Mensa domini al-
 tare dicitur: quo nomine & apud Ezechielem appellatur,
 cap. 41. Et dixit ad me, hæc mensa est coram domino: Nul-
 lius, inquit, ea pretij sunt, quæ ad aram meam offerunt: san-
 guinem intelligo, & adipem, res planè contemptibiles: nec
 illud interim apud se perpendunt, unde tandem aut quo
 nomine factum sit, & Deus sanguinem illum atq; adipem
 offerri sibi iusserit. Quumque hostiam cæcam sacri-
 ficatis. postquam agnum luminibus captum, immolandum
 vobis

vobis adduxerint, huiusmodi ad eos plerunque solet esse oratio vestra: quasi minimè malus foret: imò verò satis idoneus, qui in sacrificio confiat. Nam & mensa ipsa cum sordida sit, haud iniquo iure agetur, si munus itidem haud ita magni pretij in eadem offeratur: Vnde & vos agnum illum ad aram meam offertis: quum officij potiùs vestri ratio postularet, vt alia longè diuersa oratione vteremini, eumque sacrificio minimè idoneum aut parem fore dicere- tis: quemadmodum lege proditum habetur Leuiti. 22. quo loco ait: Cæcum aut confractum, aut labiis scissum. & quæ sequuntur: Ista, inquam, ne offeratis domino. Vos tamen gratos eiusmodi homines habetis, qui mutilum aliquod aut mancum animal adducunt, illudque adeò minimè malum esse contenditis. Adduc quæso tale duci tuo. Ecqua tandem ratione nequaquam illud malum esse contendere audetis, quod me præsentè offeratur? Enimverò si principi alicui, cuius imperio obnoxius viuus carnem eiusmodi, aut sanguinè dono mitteres, gratiamne tibi apud eum minusculum illud conciliaturum putas? an eo ipso nomine faciliori te eodem vsurum existimas ad eam rem impetrandam, quam fortè flagitabis? Imò contrario planè modo tibi accidet, odium potiùs aque indignationem illius promer- caberis. p̄ath (quam hîc Hebraicam vocem habes patha minusculo maioris loco insignitam) eodè hîc modo pro duce & magistratu ponitur, quo Haggai i. vbi Zorobabelem ducem Iehuda vocat. Significat autem principem & gubernatorem: quemadmodum ei ex aduerso Chaldaicè do- minus aut princeps respondetur.

Nunc igitur precamini quæso faciè Dei, vt no- bis beneficus sit: vestra enim culpa hoc fit: num fa-
ciem

ciem vestram suscipiet? dicit dominus exercituum.

Propitius ille quidem vobis etiam futurus est, ac beneficiis vos suis augebit, si ex animo ad eum poenitentia ducere uersi, veniam admissorum postulaueritis. Vt nobis, inquit, beneficus sit. Etenim dura & aduersa fortuna, quae male eos habebat, communis propheta cum illis fuit, & ex aequo molesta. praeterea etiam ut coetui Israëlitico sese aggregaret. Vt nobis, inquit, beneficus sit. qualis & illa oratio est, qua Moses ter maximus ille praceptor noster (quem faustum faelixque sit hoc loco nominasse) Exod. 34. utitur: Tu propitius sis iniquitati nostrae & peccato nostro. edoctus uidelicet eandem loquendi rationem ab ipso Deo Opt. Max. qui prior illum ita allocutus fuerat, cap. 16. *Quandiu renuitis obseruare praecpta mea & leges meas? Vestra enim culpa hoc fit: nempe maledictio isthaec, quae vobis incumbit: quemadmodum & ipse inferius ait, cap. 2. Quin & maledictionem immisi, &c. vestra, inquam, ea culpa accidit: quandoquidem multa praeter fas ac aequum, Deo etiam coram intuete designatis: inde adeo factum est, ut eo authore maledictio haec vobis immissa fuerit. Num faciem vestram suscipiet? Quod si illud vobis persuasum habeatis, fore ut nonnulli vestrum peculiari quodam personae quam geritis amore ductus, gratuito aliquid remittat, & scelerum vestrorum animaduersioni supersedendum sibi putet, aliorum rem accipitis atque debetis: personarum enim apud eum ratio nulla habetur, muneribus nequaquam corrumpitur. Jonathan hoc ita vertit: An ora vestra accepta illi erunt? Onkelus eodem modo verba illa reddidit, quae Deuteronomij 10. leguntur: Qui non respicit personam: apud quem non est oris aut personae acceptio.*

ceptio. Neque enim par fuerit aut rationi cōsonum, huiusmodi personarum acceptionem inter attributa Dei enumerare.

Adhæc, quis ex vobis ostia claudat? num verò in ara mea gratis incenditis? Non est mihi in vobis beneplacitum, dicit dominus exercituum: neque acceptum habeo munus ciborum de manu vestra. Etenim ab ortu Solis ad occasum eius vsque, magnum est nomen meum inter gentes, & in omni loco nomini meo incensum atque mola pura offertur, quoniam magnum est nomen meum in gentibus, dicit dominus exercituum.

Nemo vestrum est, qui non à me mercedem capiat laboris sui: quibus verbis intelligit decimas omnium frugum, & alia stipendia, quæ Leuitis ac sacerdotibus persoluebantur.

Per cultum veteris legis intelligit cultū nouæ: nempe sacrosanctam eucharistiam aliq; sacramenta, & preces fidelium: vestra, inquit, oblatio immunda est, ô Israëlitarum, locus eam mihi non commendat, quum persona ingrata fuerit, quod vt intelligatis, prædico vobis aliquando futurum, vt in omni loco etiam à gentibus oblatio mihi munda offeratur, vt in cæremoniis Christianorum, vbique nomine meo incensum adolebitur, &c.

Gentes honorem mihi debitum exhibent, & vos vestri non pudet? qui blasphemis & illegitimis victimis nomē ac cultum meum quātum in vobis est, quotidie polluitis.

Ex vobis, inquam, perditis & sceleratis. Quàm vellem vel unum aliquem inter vos reperiri, qui diligenti secum & accurata ratione eiusmodi rerum subducta, quæ ad sordidas istas victimas pertinet, fores etiam atrij occluderet, ne quis eas introduceret: præstiterit enim nullā prorsus victimam quàm abiectam vilēque offerri. Num verò in ara mea gratis incenditis? Hebraïca ita sonant: Num gratis aram meam flamma perlustratis? eadem nēpe signi-

y ficatione,

COMMENTARII KIMHI

ficatione, qua Esaiæ 27. legitur: Mulieres venientes inflam-
 mant eam. Intelligit porro nequaquam eos vel ignem ad-
 aram gratis accensuros: ac proinde è victima, quam ibi of-
 feretis, nec vobis, inquit, nec adductoribus aliquid gratiæ
 aut beneuolentiæ accedet. atque hoc illud est, quod ait: non
 est mihi in vobis beneplacitum. Mala enim sunt, quæ
 à vobis perpetrantur, & munus quod offertis, nihil in se gra-
 tiosum habet, omnino mihi non arridet: tantùmque abest,
 vt illegitimum ac minùs idoneum æqui bonique consulam:
 vt vel legitimum quidem ac probum, gratum tamen omne
 non foret. Nec vos, nec munera vestra mihi cordi aut oble-
 ctamēto estis. Etenim ab ortu Solis ad occasum eius.
 Quæ terra ab orientali plaga ad occasum vsque protendi-
 tur, est ea quidem tota hominum habitationi accommoda:
 non itidem quæ à septentrione meridiē versus tendit, quip-
 pe quæ vniuersa commodum ponendis sedibus locum non
 habeat. Magnum est nomen meum inter gentes. Li-
 cet enim potentiis eiusmodi, quæ in cælo visendæ conspi-
 ciuntur, cultum deferant: me tamen primum rerum omnium
 authorem fatentur. & idcirco (quæ est hominum illorum
 opinio) easdem venerantur, vt sequestris loco inter me atq;
 ipsos fungi possint: unde & illum (inquiunt maiores nostri)
 Deum Deorum vocauerunt. Et in omni loco nomini
 meo incensum atque mola pura affertur. Si illis tale
 quidpiam in mandatis dedissem, quale à me vobis impera-
 tum fuit, ne illi iam dudum incensa & victimas nomini
 meo obtulissent: idq; adeò non impura, & quæ nullius sint
 pretij sacrificia, qualia vestra habentur, sed munda & in-
 tegra lubenter impertissent. Aut hic erit sensus: Quauis
 re ipsa idololatriæ studiis addicti sint, in ea tamen opinio-

ne versantur, ut existiment meo nomini se cultum eum deferre.

At vos prophanastis ipsum, quum dicitis: Mensa domini inquinata est, & prouentus eius nempe cibus eius vilis.

Polluere nomen domini est non obedire praeceptis eius, & aliud facere, quam quod praeceperit.

Contra quam ab ethnicis hominibus fieri assolet: quippe qui nomen meum in honore habeant, & magnis laudibus prosequantur. Accedit huc, quod cum ista improbitate alia etiam maior polluendi ratio coniuncta sit, nempe cum vulgò apud vos dici soleat, mensa domini inquinata est: id est, (ut superius interpretati sumus) nullius pretij, & contemptibilis. prouentus eius. Hebraïca dictio quae hinc occurrit, Niuó, pro sermone eius (videlicet sacerdotis qui sacrum facit.) perinde hoc loco, atque Esaïæ 57. accipi debet, ubi fructus, id est, sermonis labiorum meminit. Et quid tandem illud erat, quod assidue in ore habebat? nimirum cibus eius vilis. quasi panem ad altare oblatum dicat. Cibus porro eius (nempe sanguis & adeps) pollutus est & nullius pretij. Sunt qui prouentum ac fructum interpretentur: Ionathan ita reddidit, vilescit cum ipse, tum munera quoque ab eo profecta contemptibilia sunt.

Dixistis autem: En defatigatio, & anhelus isto estis, dicit dominus exercituum. Infertis quoque quod ratum est, quod claudum & infirmum est, adducitisque molam. Num ea mihi placebit è manu vestra? dicit dominus.

Inuehitur iam in Israëlitas qui victimas ipsas adducebant. Talis, inquit, solet esse oratio vestra, quum pecus à vo

COMMENTARII KIMHI

bis in atrium allata fuerit. En defatigatio, perinde ac si diceret: Soletis adducto sacrificio singuli alius alium ita alloqui: ob quàm ego defessus sum, quàm defatigatus, ferenda hac pecude, in humeros sublata, illud interim verbis suis innuens, pecudem eam crassam esse & bene curata cute. Et anhelis estis, vel contemptim potiùs in pavementum excutitis: què sensum & Ionathan secutus est, repellitis, inquit, illud. Quale quid Exodi 14. legitur de eadem verbi huius significatione: Et precipitavit dominus Aegyptios, id est, repulit & contemptim abiecit. Alij in eum sensum interpretantur, quo illud Iobi cap. 11. dicitur: Afflictio animæ, ita ut anxietatem quandam mentis & contractum dolorem significet, tantundem ac si dicat: efficitis ut is, cuius pecus illa fuerat, furto vestro ablata pecudis iacturam agerime ferat: nam furto eandem subduxistis, ut ex ipsius verbis constat, quibus ait: Infertis quoque quod raptum est. Caterùm pater, idem ac dominus meus (venerandæ mihi memoriæ) vocabuli significationē in eum sensum interpretatur, quo illud Esaia 54. dicitur: Ego creavi fabrum, qui flatu carbones incendit, nempè ut sententia ita se habeat: Aiunt illi quidē multum se laboris insumpsisse, ad lassitudinem usque ferendo sacrificio laborasse, quod humeris impositum adduxerint, perinde ac si pingue & crassum dicerent: quum res interim contrà planè se habeat. Est enim re vera tenui admodum cute, & adeò præ strigore contracta pelle, ut vel anhelitum duntaxat oris sustinere non possit, quin solo statim æquetur & pessum eat. Ionathan ea verba en defatigatio, in hunc modum reddidit: En quod ex labore & defatigatione nostra adduximus, &c.

Execratus est qui dolo malo agit, qui quum in
 grege

grege suo masculum pecus habeat, vitiatū domino vouet ac mactat, quoniam rex magnus ego sum, dicit dominus exercituum, & nomen meum terribile est in gentibus.

Nokel Hebraicè dicitur, qui malum animo versat: & astute sese gerit in rebus administrandis: eadēque verbi significatio in secunda coniugatione, cui *dages* imprimitur, Numerorum 25. occurrit, ubi insidiarum mentio fit: *Quas Madianitæ, inquit, insidiosè vobis tetenderunt in negotio Peor. Itidem Genes. 37. Fratres Ioseph callidè machinati sunt ei necem. quem locum Chaldaica paraphrasis ita expressit: dolo eum & insidiis interficere statuerunt. Quum in grege suo masculum pecus habeat. Masculi nomine perfectum & integrum intelligit, omisso nomine adiectiuo, quum res satis ex se constet: ut Esaias: Sicut lana, inquit, erunt: id est, lanæ in morem alba reddentur: ea enim alba est: cuiusmodi alia pleraque loca occurrunt. vitiatum vouet ac mactat. Voti idcirco meminit, quia sacrificij genus quoddam est, quod quum sponte & ultrò faciendæ rei sacræ conueniat, in voto persoluendo nequaquam locum habere potest. verbi gratia: Si quod animal monströse deforme fuerit, contractum: & id genus alia. Quocirca quum voueritis, inquit, etiam ut voto concepto satisfaciatis, vitiatum adducitis. vitij porrò nomine, macula quapiam infectum animal intelligit. Eius autem significatio ad corruptionem exprimendam pertinet: æquè ac *Leuitici* 22. quum ait: Eo quod corruptio eorum sit in eis, nisi quod hinc ad verbi naturam accedat, illic nominis formam gerat. Quoniam rex magnus ego sum. Qui ergo sit, ut vos me neglectui habeatis? Et nomen meum terribile est*

COMMENTARII KIMHI

in gentibus. *quum vos interim præ cæteris unicè mihi chari atque dilecti, nulla mei religione, nullo prorsus metu teneamini.*

Caput 2.

Nunc igitur ad vos mandatum hoc ô sacerdotes. Si non audieritis, nec applicueritis cor vestrum vt colatis nomen meum, dicit dominus exercituû, mittam in vos execrationem: maledicamq; benedictionibus vestris: quin maledixi illi quòd cor vestrum non applicuistis.

Hortatur sacerdotes ad legitimè obeûdum munus suum, & ad religionem, vt hostias mundas offerant: alioqui pœnam non respiscens interminatur.

Maledicam benedictionibus vestris. i. iis quæ nûc meis benedictionibus possidetis: ignominiosos & contemptibiles vos reddam: & efficiam vt solennitatum vestrarum gaudia in luctum vertantur: cuiusque ignominia ac luctus causa non alia erit, quàm iniquitas vestra.

Ad vos, inquit, ô sacerdotes, vitiatum illiusmodi sacrificij receptatores, quod ab aliis adducitur. Fuerat scilicet officij vestri, hoc illis interdiceret, atq; admonere, nequaquam huiusmodi munus idoneum aut par esse, quod me presente immolaretur: quemadmodum & lege ipsa interdicitur. Mittam in vos execrationem, in utrosq; tam qui adfertis, quàm qui approbatis. benedictionibus vestris, quas ab eo iam inde tempore vobis impertitus sum, à quo templi structurae manus admouistis: de quibus aliàs. Sensus huiusmodi fuerit: Quandoquidem parua mei ratio apud vos habita est in his, quæ ad sacrificia vestra pertinent, ego conditionem quoque rerum vestrarum susque deque inuertam: & prosperis aduersa commutabo. Quin maledixi illi. Imò & iam dudum, inquit, beneficij prioris loco maledictionem

ditionem immisi, postquam illiusmodi oblati victimis honorem meum lesistis, & pergam adhuc idem facere, nisi vos aures diligenter mihi aduerteritis.

En ego increpabo vobis semen, & spargam stercus in facies vestras: stercus, inquam, dierum vestrorum solennium, tollétque vos ad se: tum scietis quòd ad vos mandatum istud miserim, vt esset fœdus meum cum Leui, dicit dominus exercituum.

Increpandi vocabulum euersionem ac cladem immissam significat: vt P salmo 9. Increpasti gentes: id est, euertisti. Vobis. tantumdem innuit, ac si dixisset, causa vestra, vestroque nomine. Et spargam stercus. Quum primò stercoris meminerit, ipse postea sui interpretis addit, stercus solennium dierum vestrorum, nempe agnorum. Solennium enim dierum nomine, animalia quæ offeruntur, vulgò appellari solent: quod idem fit P salmo 118. Alligate, inquit, diem festum, id est, victimam funibus ad cornua altaris. Itidem Esaiæ 29. Festi dies euertentur. Exodi etiam 23. Non pernoctabit adeps celebritatis meæ (nempe victimarum quæ mihi immolantur) vsque manè. Quod autem solennium dierum nomen sacrificio attribuat, id ex eo profectum videtur: quia quum festus dies agitur, plurimæ victimæ immolari soleant. Sententia porrò, quam illis verbis exprimere voluit, in hunc modum se habet: Quemadmodum vos inter sacrificandum nullam prorsus honoris mei rationem habuistis, ita & ego summum vobis dedecus ex eodem illo sacrificio inuram. Etenim quod in animalibus abiectissimum fuerit, putà stercus & alui demissio, eo vobis ora oblinam: quasi dicat: Equidem efficiam vt per summum dedecus ignobiles & abiecti vitam trahatis,

hatis, præ magna annonæ caritate & fame, nempe vastitate semini per me inducta, quod in sementem à vobis expositum erit. unde ad eò rei frumentariæ desiderio laborabitis: & pudorem vobis incutiet rerum vestrarum status apud gentes, quæ vobis vicina erunt. Pudebit enim eos sui, quo tempore fames grassabitur: quemadmodum Ioël. 2. dicitur: Saturabimini, nec permittam ultra, ut sitis probrum gentibus, &c. Næ vobis hoc eveniet, ut ignobiles prorsus & contumeliosi obnoxij viuatis, haud aliter ac si stercore vobis ora obleuissem. Tollèrque vos ad se. Improbitas illa uestra ignominiam hanc vobis conciliabit: par pari referetur, ut uulgo dici solet: uos me contemptui habuistis, & ipsi uicissim iam contemnemini. Jonathan sententiam ita reddidit: En ego redarguam uos quoad prouentum triticeæ sementis: & transferam ignominiam scelerum uestrorum in ora uestra. Finem imponam magnificentie celebritatum uestrarum: præripienturque dimensa uestra ab ea, &c. Ut esset foedus meum cum Leui. Non alio nomine ista omnia à me uobis præscripta sunt, quam ut summa mea cum uoluptate foedus illud inconcussum ratumque maneret, quod cum Leuitica familia olim iniui.

Foedus meum fuit cum eo: vitæ scilicet & pacis: dedique ei ea. timorem ut me metueret, metuque nominis mei paueret. Lex veritatis fuit in ore eius, nec fuit deprehensa in labiis eius iniquitas. In pace & rectitudine mecum ambulauit, multosque ab iniquitate auertit. Etenim labia sacerdotis custodient scientiam: legemque ex ore eius requirent: legatus enim est domini exercituum.

Hoc facitis sine ullo maiorum exemplo, degeneres prorsus, &
Aaroni

Aaroni longè dissimiles.

Cum eo, nempe cum principe, & antesignano eiusdem familiae: ut sacerdotali munere fungeretur, putà cum Aarone, ter sancto illo pontifice, & Phinee: qui ardentissimo erga Deum quem colebat affectu totus flagrabat: de quo Numerorum 25. legitur in hanc sententiam: Habebitque tam ipse quàm semen eius post ipsum fœdus sacerdotij perpetui, eo q̄, &c. Quin & vitam diutinam eidem imperitus est. Vixisse enim eum annos supra trecentos deprehendimus: idque adeò secundum eius sententiam, qui Phineem Eliam nequaquam esse existimet. Nam ea atate superstitem eum fuisse constat, qua celebris illa Leuitæ concubina apud Gabeonitas fuisse legitur, quemadmodum habetur Iudicũ 20. in hæc verba: Et Phinees filius Eleazari filij Aaronis stabat in conspectu eius illis diebus. Agebat porrò id temporis supra trecentimum etatis suæ annum. Et dedi ei ea. vitam nimirum & pacem ei concessi, religionis & timoris causa, quo me prosequeretur. Metu nominis mei paueret. Radix verbi (quod hic Hebraicum habes ex ordine duplicatorum Hathath) significat animo eum percussum & contritum fuisse: grauitèrque præcordia illi lancinasse diuini nominis causam. Jonathan hæc ita reddidit: Deditque ei doctrinam legis meæ perfectæ: & me pariter ac nomen meum religioso timore coluit. Lex veritatis fuit in ore eius. Quemadmodum in lingua promptam legem domini habebat (utpote quàm plurimos edocebat) ita & corde reconditam eandem gerebat. Eiusmodi verò lex veritatis propriè dicitur, quum non aliud ore exprimitur, & aliud intus in corde latet. Atque eòdem etiam spectat quod ait in labiis eius non fuisse deprehensam iniquitatem.

COMMENTARII KIMHI

In pace & rectitudine mecum ambulauit. In pace, quia arctissime mihi adhaeserit: ut uoluntati meae per omnia satisfaceret: in quem sensum & illud ab Esaia dicitur, ca. 27. Quis compellat fortitudinem meam, ut pacem mihi faciat, pacem mihi componat? In rectitudine. In rebus enim humanis obeundis recte se gessit. Atque haec illa duo sunt, in quibus mecum ambulauit. Huiusmodi porro mihi adlubescunt & cordi esse solent, nempe ut pietati, iudicio atque iustitiae in orbe locus concedatur. Multosque ab iniquitate auertit. Quia quum assiduam operam suis diuina lege instituendis nauaret, ex eo factum est, ut complures illi dicto audientes fuerint, quos ille hoc pacto ab improbitate ad uirtutem reuocauit. Etenim labia sacerdotis custodient scientiam. Id enim uero cuique sacerdoti consentaneum maxime foret, ut labia habeat instructissima cognitione rituum eiusmodi, quos lex obseruandos praecipit. quod uidelicet eosdem pro eo ac lex ipsa iubet, Israe'litas edocere posset. Leuitici enim 10. scribitur: Ut doceas filios Israe'l omnia statuta quae dominus ad eos per Mosem loquutus est. Itidem Deuter. 33. Docebunt iudicia tua Iacobum, & legem tuam Israe'lem: quocirca ex ore eius Israe'l legem requiret. Legatus est enim domini exercituum. eo nomine à Deo Opt. Max. emissus, ut Israe'litas sententiae mentisque diuinae certiores faceret. Legati uero loco, Ionathan huiusmodi uerba posuit: quia ministerio fungitur apud Deum, copiis undique instructis potentissimum.

Vos autem recessistis de uia, & offendiculo posito multos in lege impingere fecistis, & corruptistis foedus Leui, dicit dominus exercituum. Reddam ergo ego & uos contemptos & abiectos coram
omni

omni populo, quòd vias meas non custoditis, facièsque in lege recipitis.

De via, id est, de moribus eorum sacerdotum qui prima illa aetate fuerunt. Multos in lege impingere fecistis. ex aduerso ei opponitur quod superius aiebat, multos ab impietate auertit. Et corrupistis foedus Leui, quod cum illo scilicet initum fuit, ut ipse supra testatus est. Reddam ergo vos contemptos & abiectos coram omni populo: quemadmodum me contempti habuistis, ita & ego efficiam ut vos contemnami, idque adeò ab illis ipsis è vulgo, quorum persona vobis grata & accepta fuit, quorumque reprehensioni supersedendum putastis, ut vestri nominis studiosos eos haberetis, illis, inquam, presentibus contemptissimos vos reddam, pro eo ac vulgò apud homines dici solet: mendaciorum testes nihil quàm contemptum pramij sui loco reportare. Quòd vias meas nò custoditis: Talionis planè lex huiusmodi fuerit: & ἀντιποιθός. vos honorem meum neglecta praeceptorum meorum obseruatione lesistis, & ego itidem ludibrio vos & contumelias afficiendos propinabo. Facièsque in lege recipitis. personarum rationem habetis, praesertim magnatum: ea etiam in re, quae ad legem spectat: cuius illa verba sunt Leuiti. 22. Nequaquam ista offeretis domino. & quae ibi sequuntur. Vbi illi tamen victimam maculis interspersam attulerint, metus vos impedit, quo minùs eosdem reprehendere aut verbo tenus illis significare audeatis, prophanam eam & illegitimam fore.

An non pater vnus omnium nostrum? An non Deus vnus nos creauit? cur ergo quisq; cum fratre suo perfidè agit, polluedo foedus patrù nostrorum?

COMMENTARI KIMHI

Quòd si polygamiam hanc vestram maiorum exemplo defendere volueritis, Abraham, Iacobi, & c. toto cœlo hic erratis: non illi libidinis, sed sufficiendæ prolis causa plures vxores habuere: magisque probandum, vt multarum fecunditate vxorum vtatur quis propter aliud, quàm vt vnus carne fruatur propter ipsam. Vide Augustinum libr. 3. de doct. Christian. cap. 12.

Conuersus deinceps propheta alterius cuiusdam sceleris reprehensionem ag greditur, quod illis hic vitio vertit, quippe qui exoticas sibi vxores & à propria familia alienas adiunxerint, quemadmodum Esdræ libellus testatur. Quin & Israëlita vxori fuere qui post inutum etiam matrimonium alienigenam adiungeret, ei potiores in amore partes deferrèt: huiusmodi itaque exordium capit, aitque: An non pater vnus omnium nostrum? Fratres enim uerò sumus ad vnum omnes, eodem Iacobo patre nati, tam mares quàm fœmina. Quòd si res ita se habeat, ecqua tandem ratione fit, quod ab alio in alium præter fas & æquum admittitur? Addit prætereà: An non Deus vnus nos creauit? perinde ac si diceret: Enim uerò spem omnem atq; fiduciam nostram in vnum eundemque Deum reponimus: à quo vitam hanc hausimus, ab eo authore in rerum naturam producti: idemque longissimè ab illorum Deorum similitudine abest, quos ethnici pro diis habent, unde vos, violato patrum auito fœdere, vxores vobis desumitis. Illius enim fœderis cõditio talis erat, vt nulla omnino vxori fraus fieret. Nam & Abraham communis ille generis nostri parens, quanuis nequaquam è Sara liberos suscepisset, non eò tamen processit, vt alia sumpta vxore, iniquo cum ea iure ageret, donec ipsamet sua sponte verbis huiusmodi alloqueretur, Genes. 16. Ingredere quæso ad ancillam meam, si fortè adificer ex illa. & Isaac eodem modo (quem parentem
itidem

itidem & authorem generis agnoscimus) uxori Rebecca, quauis sterili ac infœcunda, aliam tamen non adiecit. Quin & Iacob eiusdem nostri generis propagator, non pro animi sui lubitu & arbitrato, prioribus nouas uxores adiecit, vsque dum ille sponte & ultrò hoc ei liberum, concessa potestate fecissent.

Perfidè defecit Iehuda abominandumque scelus in Israële & in Hierusalem designatū est: quòd Iehuda prophanauit sanctum domini quod diligit, & filiam alieni Dei vxorem duxit. Virum qui huiusmodi rem designat, qui author est, qui obsequitur, & qui adfert molam domino exercituum, è tabernaculis Iacob excindi iubet dominus.

In ipsa aded vrbe Hierosolymitana, qui locus est augustissima illius & sacrosanctæ adis, nefarium hoc scelus & piaculum admittitur. prophanauit sanctum domini quod diligit. Vinculum illud mutuum & agglutinatio, quæ marito cum vxore intercedit, sanctū domini, id est, sacrosancti quidpiam est: vnde Genes. 2. scribitur: Et adhaerebit vxori suæ. & quæ sequuntur. Quin & Israëli idem in mandatis datum fuit, vt sanctè & integrè se gererent. Sanctè porrò & integrè se gerunt, qui non temerè, ethnico- rum hominum more, impuras manus obuiis quibusque fœminis iniiciunt: & Leuit. 19. dirarum imprecationi finis & epiphonema huiusmodi apponitur: Sancti eritis, &c. Cæ- tus quoq; Israëliticus sanctitas appellatur, vt constat Hie- remiæ 2. Sanctitas domino Israël. quam illi tamen rem Deo dicatam, nempe filiam Israëlitidem vide quomodo pollue- rint, exteris & peregrinis vxoribus inductis. Atque hoc il- lud est, quod ait, & filiam alieni Dei vxorem duxit.

quasi fœminam dicat idololatriæ studio addictam: ut antitheticās opponi videatur ei quod supra dixerat: An non Deus vnus creauit nos? Ex sententia verò maiorum nostrorum qui locum hunc interpretati sunt, affinitatem quãdam sibi cum idololatria contraxit quisquis cum ethnica & barbara fœmina rem habuerit: quemadmodum hic scribitur: Et filiam alieni Dei uxorem duxit. Idoli verò filia aliud nequaquam est, quàm ethnica & barbara fœmina, cuius hic congressu fruitur. Vigilantem & respondentem: id est, ad interneccionem vsque: ita ut nemo quisquam ex eius familia reliquus ac superstes fiat, qui nominatim vocanti respondeat. Vigilans mortuo nempe dormienti opponitur: pro eo ac Psalmo 13. dicitur: Ne fortè obdormiam in morte. Itidem Iobi 3. Nunc dormirem: sic enim quietus agerem. Ionathan pro vigilante & respondente, filium, & è filio nepotem vertit. Maiores porrò nostri in hũc sensum ea verba interpretantur: Si disciplinæ sapientiæque studiosus indagator extiterit, non erit inter sapientes qui studiosè ei auscultet, aut inter discipulos, qui eidem respondeat. Quòd si sacerdos ille fuerit, nequaquam filiũ heredem habiturus est, qui defuncti patris loco victimas domino immolaturus sit: fuerunt enim etiã inter sacerdotes, qui peregrinis vxoribus admiscebãtur, æquè ac Esdræ libell. testatur.

Deinde & hoc adicitis vt lachrymis, fletu & gemitu aram domini oppleant, ne vltra respiciat ad munus cibarium, neq; munus è manu vestra acceptũ ferat: dicitis autem, quamobrè? eo q̃ dominus testatus est inter te & inter vxorẽ, quã in adolescentia tua tibi despõ disti: in quã tu perfidè agis, quum ea sit consors tua & vxor fœdere tibi iuncta.

Quum

Quum prius in ipso statim initio contemptus eiusmodi
 qui ad altare spectet, mentionem fecerit, ubi de maculoso
 agebatur, iteratò iam aliud, inquit, in idem altare admit-
 titis. quippe qui in causa estis, quòd lachrymis, fletu & ge-
 mitu ara dominica oppleatur, interim dum Isràelitica ve-
 stra uxores, lachrymabunda, me vidente ad altare sese re-
 cipiunt, immanis illius sceleris ac flagitij causa, cuius vos er-
 ga easdem authores estis: quum barbaras priori matrimo-
 nio adiicitis, & has quidem charas, illas verò inuisas habe-
 tis. Eccas vobis uxores vestras, ora me intuente lachrymis
 & suspiriis oppletas, ipsum adeò altare suo fletu tantùm
 non onerates. Ne vltra respiciat ad munus cibarium.
 æqui bonique ratio postulat, ut nequaquam deinceps vel
 aspectu solo vestra munera ad aram oblata dignari de-
 beam. Etenim victima quam ibi immolatis, maculis qui-
 busdam interspersa, & furto ablata conspicitur. Acce-
 dunt uxorum quoque vestrarum lachrymæ, vestra erga
 illas per immane facinus admissæ fraudis testes. ac proinde
 nequaquam rationi consentaneum est, ut ego munera ve-
 stra æquis oculis intuerer. Neq; munus è manu vestra
 acceptum ferat. quod gratum mihi ac vobis aliquando
 vsui esse possit. Dicitis autem, quamobrem? Quòd si
 dicere, inquit, volueritis, qua id tandem ratione fit, quòd
 uxorum nostrarum causa nobis impedimento foret, quo mi-
 nùs ad oblata munera nostra respiceret, in promptu statim
 responsio fuerit. eo quòd dominus testatus est inter
 te & inter uxorem. Ille testis inter te illamque medius
 intercedit, ille optimè nouit eam tibi nequaquam cordi esse,
 non esse propensam tuam erga illam voluntatem, breuiter
 ipse testari potest, quam iniquo iure cum ea agas. quam
 in ado-

in adolescentia tibi despondisti. Fuit, inquit, ea con-
 fors tibi adiuncta, iam inde statim à prima incunte adole-
 scentia. Possunt & hæc ita intelligi, ut duo simul expres-
 sisse videatur, in hæc sententiam: *Confors est illa quidem &*
sodalis tua, quãvis tenera adhuc ætate nequaquam tibi cõ-
iugio copulata. Quanto ergo iam æquius fuerit, ut in ado-
lescentia coniugem tibi delectam, vehemēiori amore pro-
sequerere? nedum pro despecta haberes. quale quid & apud
Esaiam occurrit, ca. 54. Dominus, inquit, vocabit te velu-
ti fœminam iuventutis, quum spernitur. Pergit deinde pro-
pheta, & ait. Vxor tibi fœdere iuncta. Quo enim tem-
pore eam tibi uxorem duxisti, fœdere inter te atque illam
inito testatus es eam tibi uxorem futuram, siue iuuenili-
bus annis, siue post id ætatis coniugem delectam. Iam verò
(quæ tua immanis improbitas ac scelus fuerit) aliam tibi
uxorem adiunxisti, eamque adeò barbaram & exoticam.
Quòd si ex Israëlitica familia oriunda foret, consuetudo
fortassis illa uxorem uxori adiungendi, pluresque sibi fœ-
minas matrimonio copulandi (si ita ferat libido) non inusi-
tata videatur. Cæterum quum tu tibi barbaram atq; alie-
nigenam uxorem summo scelere adhibueris, nihil hîc iam
reliqui sit ad extremam improbitatem, nempe ut ea præ-
sente atque adeò rem omnem coràm intuente, in re fami-
liari administranda, atque herili imperio altera illa vel
æquali, vel meliore fortasse conditione, quàm ipsa potire-
tur. Itaque non temerè, sed æquissimo iure fit, quòd uxores
vestræ lachrymis contra vos apud Deum causam suam
agant.

An non & vnus hoc fecit, in quo excellens fuit
 spiritus? quid verò vnus ille fecit? quærebat semen
 Dei.

Dei. Vos igitur quàm chara est vobis anima vestra, caute ne in vxores quæ vobis in iuuentute vestra desponsæ sunt, perfidi sitis. Qui odio habet, dimittere potest, dicit dominus Deus Israël. Num ergo violentiã vestimento suo teget? dicit dominus exercituum. Cauete ergo quàm chara est vobis anima vestra, ne perfidi sitis.

Hoc quidem in lege propter duritiem cordis vestri indultum est: vt si quis vxorem odio habeat, dato libello repudij, eam dimittat: vos autem odio amorem prætexitis, nec datis libellum repudij. De eo videt quid in euangelio Matthæi præscribat Christus, cap. 5.

Abraham, inquit, ille vnicum suæ etatis exemplum, & qui posteris suis pietate tanquam parens præluxit, non ita vt vos se gessit: utpote qui libidini nequaquam indulserit, nec carnis explendæ causa matrimonium inierit, sed eo potiùs animo & fine, vt prolem verè piam & à Deo sibi promissam, mundo superstitem relinqueret: perinde ac si à Deo Opt. Max. imperatum ei diceret, vt semen aliquod reliquum sibi faceret: quemadmodum Gen. 1. dictum erat: Crescite & multiplicamini. In quo excellens fuit spiritus. Erat, inquam, ille quem iam diximus, eximiis animi virtutibus præ cæteris imbutus: vnde verisimile fuerit, haudquaquam eum carnis aliqua voluptatula adductum fuisse, nec alio nomine vxorem duxisse, quàm vt prolem ex præcepto susciperet, auerèretq;. Cæterum pater, idem ac dominus meus (cuius lubenter hîc à me memoria colitur) verba illa quasi à populo propheta dicta interpretatur, & cum admiratione prolata, in hanc sententiam: Abraham, inquit populus, auus ille noster, sacrosanctæ memoriæ, vnus ille multorum instar, an non eodem modo se gessit, quo nos hodie res nostras administramus? nempe vt quauis summis

COMMENTARII KIMHI

aliàs animi dotibus præditus, & propheta, dimissa tamen uxore, Agar ancillam sibi adiunxerit? Respondet vicissim propheta: Quid verò vnus ille fecit? quærebat semen Dei. quasi ita diceret: Enimuerò quo tempore Agar ancillam sibi adhibuit, non alio id ab eo nomine factum est, quàm ut prolem susciperet, ab uxore Sara nequaquam sibi suppeditatam. id quod tamen si ita se haberet, uxori tamen Sara nequaquam iniuriam fecit. Accessit enim ad id quod tum temporis gerebatur, eius & voluntas & authoritas. Ac proinde vobis iterum atque iterum cauendum fuerit, imò ne vitæ quidem periculo committendum, ut mala quisquam fide cum uxore sua agat, quam à primis adolescentiæ suæ annis uxorem sibi delegit, ne missam eandem faciat, ut postea à idololatram inducat. Quod deinde subiungitur, in quo excellens fuit spiritus, ita accipi debet, ut *schear* Hebraica dictio, eminentiam excellentiamque significet: qui sensus est & illorum verborum, quæ *Genes. 49.* leguntur: *Excellent dignitate, & præcipuus robore.* Quemadmodum enim Hebraico vocabulo *iathar*, significatio utraq; tribuitur, tum eius quod superest, tum quod dignitate, & laude aliis præstat: ita & *schaar* utrunque significat, tam quod reliquum sit, quàm quod præstantiam atque eminentiam rei alicuius notat: perinde ac si primas illi, nempe Abrahamo, quoad animi dotes atque spiritualia munera verbis huiusmodi deferret. pro eo autem quod Latine legitur, ne perfidi sitis, in Hebræo habetur, ne perfidus sit quisquam vestrum. Est enim illud familiare scripturæ sacræ, ut vno eodémque loco nunc secunda, nunc tertia persona utatur. *Jonathan* hæc uerba ita expressit: *An non vnus aliquis extitit, nempe Abraham:*

Abraham: isque etiam solus & sine liberis, postea tam numerosa prolis author, ut orbis penè propagator dici possit, ecquid aliud unus ille quærebat, quàm ut à Deo Opt. Max. filio auctus stabiliretur? Vide porrò quid huic eorum obiectiõni propheta respondeat: acerrimè enim eos reprehendit, utpote qui præter fas & æquum agerent. Qui odio habet, dimittere potest: id est, si cui uestrum inuisa sit sua uxor, dimittat eam: quemadmodum in Chaldaea paraphrasi habetur. Quòd si odio illam habeas, dimitte eam: perinde ac si dicat, consultissimum fore, ut accepto à te libello repudiij, ablegata, ad alium quempiam se reciperet, à quo in uxorem duci possit, & amari. Verùm ut tu domi eadem, inuisam tibi, minimèque charam detineres, illud sanè sine magno scelere fieri non poterit. quò eòdem & illud pertinet, quod mox ait, num ergo violentiam uestimento suo teget? fingit enim ac simulat, amore se illam prosequi, & non aliter ei addictum esse ac uestis adhareat corpori, quæ cuti proxima geritur, & exui non solet: unde adeò fit ut quauis inuisam atque odiosam, apertè tamen repudiare nolit. Magna quidem hæc illa iniquitas est, quam uestimento suo tegit.

Defatigastis dominum sermonibus uestris. Dicitis autem: Quàmnam re defatigauimus? nempe quum dicitis: Quicumque malum facit, is bonus est in oculis domini, talibusque delectatur: aut ubi est Deus iudicij?

Metaphoricòs loquitur, & humano more. Nulla enim defatigatio aut lassitudo in Deum Opt. Max. cadit. aut ubi est Deus iudicij? Alioqui si res ita se non habeat, ut iam diximus, nempe si Deo minimè gratus aut acceptus

COMMENTARII KIMHI

*fuerit, qui scelus aliquod perpetrat. ubi est Deus iudicij?
cur iustam de huiusmodi hominibus pœnam non exigit?*

Caput 3.

Ecce ego mitto legatum meum, qui complanabit viam ante me: subitòq; ad templum suum veniet dominus ille, quem vos quæritis, & legatus fœderis quo vos delectamini: ecce venit, ait dominus exercituum.

Prædicatur Christi primus aduentus, cui viam strauit Ioannes Baptista. Ita enim Christus hæc verba interpretatur, Matth. 11.

Si pœnam, inquit, de improbis ac sceleratis hominibus in presentiarum, dum hac luce fruuntur, sumendam efflagitatis, veniet quidem opportunum aliquando eius sumendæ tempus: id quod vobis etiam videntibus fiet: eodémque illo tempore iudicium de vobis exercebitur, ut quotquot improbè se gesserint, è medio prorsus vestri tollantur. Hoc enim uerò tum accidet, quum legatum meo nomine ad vos emissurus sum, qui viam mihi præeundo sternat: quibus ille vobis angelum domini cœlitus demittendum intelligit, quem admodum Deuteronomij 23. dicitur: Ecce ego mitto angelum meum ante te, qui custos tibi futurus sit in via. & quæ sequuntur: Qui complanabit viam ante me. Quod hoc loco dicitur, eo tempore vsuueniet, quo exules ab exilio in unum coituri sunt, nempe ut nemo illis aduersarium se opponat, nihil aduersi in itinere accidat. Subitòq; ad templum suum veniet dominus. quoniam tēpus illud vltimum non satis perspicuè cognitū habetur, nec apud Daniele m vlla certa verborum explicatione disertè exprimitur, subitò, inquit, & ex improviso veniet, ita ut nemo

quisquam

quisquam mortalium quicquam de eius aduentu prius resciscat, quàm aduenerit, pro eo ac Danie. 12. constat: Clausi & signati sunt hi sermoneſ usque ad ultimum tempus. Dominus porro, cuius hic meminit, est ille quidem Messias: idemq; angelus foederis appellatur. Ecce venit: id est, præfinito ac præscripto suo tempore veniet: qualis & ille modus loquendi est, qui Esaiæ 41. occurrit: Ego primus sum qui dico hæc Sioni, ecce, ecce ipsi.

Quis verò diem aduentus eius sustinuerit? aut quis quum se conspiciendum præbebit, consisteret? Est enim veluti ignis excoquens, & vt borith herba fullonum. Sedebit itaque excoquens & repurgans argentum: filios Leui emundabit, expurgabitque eos vt aurum & argentum. Tum domino adferent sacrificium cibarium in iustitia. Gratum erit domino sacrificium Iehuda & Hierusalem vt retrò temporibus & prioribus annis.

Significat afflictiones quæ eodem tempore excitabuntur: multæ enim fuerunt in primitiua ecclesia, quibus pij homines explorabantur. Vt enim sordes metallorum igne auferuntur, ita peccata afflictionibus.

Deus grauiter peccantibus, si pœnitentiam non egerint, ignis confans est, atque consumens: his autem qui leuia peccata committunt, herba fullonum, vt lotis mundiciem restituat.

Ecquis illi diei ferendo erit, quo ipse in medium proditurus est? Multis enim aduentu suo exitium & conflagrationem adferet. Est enim veluti ignis excoquens: id est, dies ille igni similis futurus est, quo scoriæ argenti defecari solent. Eodémque planè modo pij ab impijs discrimnabuntur: & probi viri supererunt, improbis è medio sublatis: id quod Zacharia quoque vaticinio exprimebatur,

A iij cap. 13.

COMMENTARII KIMHI

cap. 13. ubi aiebat: Traducam tertiam partem per ignem. Et vt borith herba fullonum. Prædictus ille dies saponis instar futurus est: eius videlicet, quo fullones ad abluendas abstergendasque vestium sordes ac maculas utuntur. Sordes porrò & macula homines improbi dicuntur, vt Hierem. 2. scriptura ait: Notis impressa est iniquitas tua coram me, dicit dominus Deus. Sedebit itaque iudicis in morem, qui throno sublimis insidens, ius populo dicere solet, & causam insontis à fonte distinguere. Ita & dies ille argentum exploraturus est, illudque purum putum redditurus, absterfis fecibus scoriisque, nempe improbis & flagitiosis hominibus. filios Leui emundabit. his verbis sacerdotēs intelligit: quorum hinc sigillatim meminit, eò q̄ superiori capite grauius in eosdem inuectus sit. Tum domino adferent sacrificium cibarium in iustitia, id quod ab huius ætatis sacerdotibus non itidem fit, quemadmodum superius dixerat, victimas eos maculis interspersas obtulisse. Gratum erit domino sacrificium in Iehuda & Hierusalem. Iehudæ urbisque Hierosolymitana potissimum meminit, propter eadem sacram quæ eo loco sita erat.

Et appropinquabo vobis ad iudicium, eròque testis feliuus contra maleficos, contra adulteros, contra eos qui peierant, & contra eos qui mercenarium mercede fraudant, per vim & calumniam vi-duam & pupillum opprimunt, & qui auersantur aduenam, & me non timent, dicit dominus exercituum.

Prædicatur secundus Christi aduentus sub finem mundi, quo tempore iudicium in omnes exercebitur: atque hinc impiorum hominum

obiectioni

obiectioni respōdetur, qua sub finem superioris capitis interrogabāt:
 Vbi est Deus iudicij? &c.

Eo quod iam diximus tempore propius ad vos accedam, vobis inquit, tam qui ea etate superstites eritis, quam qui multis retrò sæculis fuerunt. Quod si fortè pœnam suis sceleribus dignam nequaquam retulerint, interim dum in humanis agent, certa eos pœna manebit hac vita semel functos. Testis. Nam & abstrusissima quæque mihi cognita sunt: & talem me illis testem præstabo, qualem eorundem facta postulabunt. festiuus, ad præmium illis debitum rependendum. qui auersantur aduenam: id est, qui peregrini causam iniquo iure opprimunt, authoresque sunt, ut ille causa cadat.

Etenim ego dominus non mutor, & vos filij Iacob nequaquam desistitis.

Illud vobis persuasissimum habetote, euentura ea omnia quæ prædixi: comminatio mea firma est & verax, nisi pœnitentia ad me conuerfi resipiscatis: id si fiat, conuertar & ego ad vos. Meæ verò longanimitati ac misericordiæ acceptum ferre debetis, quòd antehac de vobis pœnas minimè sumpserim. Ego hætenus vos seruauì præter meritum vestrum: etenim semper à statutis meis recessistis, &c.

Quod à me semel prolatum est, multis etiam post sæculis euenturum, nulli omnino immutationi obnoxium eodem modo eueniet, quo à me prædictū fuit. Ego enim idem semper persto, & verba itidem mea prorsus sibi constant, immutationis prorsus expertia. Quæcunque vobis olim euentura prophetarum meorum opera adhibita significauì, eadem planè, eodèmq; etiam modo, quo prædicta sunt tandem aliquando euenient. Mutandi verbum quod hìc occurrit, inconstantiam quandam significat: perinde ac si diceret: Equidem verbis verba non commuto: non iam hoc, iam illud volo. Et vos filij Iacob nequaquã desistitis.
 quemad-

COMMENTARII KIMHI

quemadmodum alia gentes pleraque iam esse desierunt: ne nominis quidem sui apud posteros relicta memoria, funditus deleta, adeo ut gentis amplius nomen minimè obtineat. Ceterum quod ad vos attinet, adhuc non interistis: imò nec unquam futurum est ut intereatis: perpetuus enim vobis locus futurus est, etià inter ethnicos homines versantibus, ut orbis una gēs cēseamini. Interim verò tametsi passim & ubiq; locorū variè inter exilium disiecti habitetis, nominis tamen vestri fama nullum non locum occupabit. Mala quibus à me excepti estis, sunt ea quidem peccatis uestris accepta ferēda. Quemadmodum autem mea ipsius conditio stabilis est & firma, ita & vos ab interitu & internecone uindicabimini, ut ne prorsus intereatis. Frētque tādē sub ultimam hominum memoriam, ut in pristinum dignitatis gradum restituti, ceteris omnibus superiores euadatis, quotquot vspiam terrarum gentes reperiuntur. *Chaldæus paraphrastes hæc ita reddidit: Siquidē ego dominus fœdus meum iam inde à seculo non variavi: vos autem Isrâelita existimatis sublatum esse eius iudicium qui in hoc seculo vita defunctus est.*

De veris Is-
raëlitis intel-
lige, quando
vnus fiet pa-
stor, & vnum
ouile omniū.

A diebus patrum vestrorum à statutis meis recessistis: nec custodiistis ea: conuertimini ad me, & ego cōuertar ad vos, dicit dominus exercituum. Dicitis autem: Quānam re conuertemur? Num homo Deum adfigit? vos autem me adfigitis: & dicitis: Quānam re te adfigimus? In decimis & magnificis donis. Execratione execrati estis vos, & me vniuersi vos adfigitis.

Enumerat alia eorū scelera, ac deinde proposita præmij spe ad pœnitentiam inuitat. *Tantam, inquit, abundantiam bonorum omnium da-*
bo

bo vobis, vt illis capiendis defutura sint vasa & horrea.

Intelligit his verbis multum iam temporis effluxisse, à quo nec vos, inquit dominus, precepta ac statuta mea obseruastis, nec à maioribus vestris religiosè exculta fuerunt, vnde adeò factum est, vt tam vos quàm illos malis subinde mulctauerim. Quod reliquum iam est temporis, conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos. Dicitis autem. Quòd si vos ita vicissim responderitis, estne adhuc aliud quicquam vitio nobis vertendum, præter ea, quæ hæctenus oratione tua perstrinxisti? nempe ad sacrificandi rationem, & rem uxoriam spectantia, in promptu statim responsio fuerit. num homo Deum adfigit? Imò aliud, inquit, in vobis deprehenditur, quod non immeritò maledictioni vos obnoxios reddat. Subiungit postea, & ait: Num homo Deum adfigit? vos autem me adfigitis. Deinde si interrogetis, inquit, ecquid illud tandem est, quo nos te adfigimus, respondetur vicissim, in decimis & primitiis. Adfigendi vocabulum, quod sæpius hîc occurrit, diripiendi, & inuito alicui rem auferendi significationem habet: qualis eiusdem verbi vsus habetur, Prouerbiorum 22. Dominus vim illis faciet, qui animo illorum, nempe pauperum vim intulerunt. Ionathan ea verba in hunc modum vertit: Num ita se quisquam geret, vt iram sibi presentis iudicis conciliet? quoniam vos bilem mihi mouere non dubitatis: idq; etiam palam? Quòd si dixeritis, quanam in re bilem tibi mouemus? in decimis, inquit, & primitiarum oblationibus. Execratione execrati estis. Maledictioni uos obnoxios prædicta illa scelera reddideret: id quod superius quoque, cap. 2. exprimitur, ubi aiebat: Quin iam maledixi ei, &c. Peccatis adhuc peccata accu-

B mulatis:

mulatis: & uim mihi infertis, interim dum primitias & decumam rerum collectarum portionem non persoluitis. Quin & oratio uestra talis plerunque esse solet: An uerò æquum fuerit, ut quum ille nobis pluuiam eripiat, maledictionemque immittat, nos eidem primitias ac decimas penderemus? Vniuersi vos. Verisimile uidetur, superiora ea flagitia, quæ iam commemorata sunt, non omnibus communitè & ex æquo patuisse: ceterum huic culpæ de qua iam hic agitur, ad decimas primitiarumque rationem spectante, eos ad unum omnes obnoxios fuisse: atque idcirco gentis totius meminit.

Adducite omnes decimas ad domum, ubi reponatur, ut sit quod diuidatur in domo mea, atque in hoc periculum de me sumite quæso, dicit dominus exercituum, si nõ aperuero vobis fenestras cæli, & benedictionem omnigenam vobis effundam. Increpabo vobis deuorantem, ne vastet vobis fructum telluris: neque sterilem reddat vobis vitem in agro, dicit dominus exercituum. Tum fœlices vos pronũciabunt omnes gentes, quia terra optata eritis, dicit dominus exercituum.

Ut sit, inquit, quod diuidatur in domo mea, id est, quod impertiatur Leuitis & sacerdotibus, qui ministerio apud me funguntur. Quin & pœniteat vos anteactorum scelerum: alioqui pœnas mihi alias adhuc daturi estis. Quod si primitias ac decimas obtuleritis, ita ut officij uestri ratio postulat, pluuiam ego vicissim vobis impertiar, tantæque bonarum rerum copia vos afficiam, ut illis capiendis non sitis: quæ verba ita interpretatus est pater, idem ac dominus meus, obseruandæ memoriæ, ut vasa vobis atque hor-

rea defutura sint tantæ bonarum rerum copię capiendæ. Tæreph (ut ex interpretatione Chaldaïca patet) alimoniam victumque significat: & Jonathan eadem verba ita reddidit, usque dum dicturi estis, ehô iam satis, &c. Increpabo vobis deuorantem, locustam scilicet, frugum illam vastatricem. Neque sterilem vobis reddat vitem: ne vitis inani spe fructus, expectationẽ vestram fallat, ne fecunditatem mentiatur. Fœlices vos pronuntiabunt. Quum antea non sine summo dedecore atque infamia inter barbaros homines versaremini, pœnuriæ causa, quam execratio mea vobis peperit, tãtis per dum illi obnoxij eratis, fœlices iam deinceps vos vicissim ac beatos predicabunt. Quia terra optata eritis: id est, fertilis & multarum frugum ferax, cuius loco Jonathan vertit, quia terram inhabituri estis, augustissimo meo nomini dicatam, & meæ voluntati per omnia ibi respondebitis.

Superant me verba vestra, dicit dominus, & dicitis: Quidnam contra te sumus loquuti? Dixistis: Frustrâ seruitur Deo. Quę enim vtilitas, quòd obseruationem eius obseruamus, & quòd pullati coram domino exercituum incedimus? Nunc igitur beatos iudicamus arrogantes, quin & impietatem patrans ædificantur, & qui Deum tentant seruantur.

Prouidentia Dei Opt. Max. & cura quam erga suos habet, statuitur. Eam primò impij quidam homines blasphemis verbis suggillant, argumento ducto ab externa huius vitæ fœlicitate, qua mali plerunq; fruuntur. Sed pij contrà futuram fœlicitatem ob oculos sibi proponẽtes, aliter de ea pronuntiant: æquè ac Psal 72. Regius psaltes testatur.

Iterum eos hoc loco verborum nomine reprehēdit, quippe qui affirmare non dubitauerint, haud vllum esse iudicio

*iudiciue futuro locum. Quidnam sumus contra te lo-
quuti? Crebra frequensque verborum eiusmodi repeti-
tio, quam sepius in ore habebant, passiva voce Hebraicè
loco actiue posita exprimitur. id quod idem Ezechielis 33.
observatur, ubi ait: Et filij populi tui obloquuntur tibi. Di-
xistis. Sensus horum verborum satis ex se constat, & eo-
rum itidem, quæ mox sequuntur. nunc igitur beatos iu-
dicamus, &c.*

Tum qui dominum timent, quisque ad proxi-
mum suum loquuti sunt. Attendit & audiuit do-
minus: & scriptus est commentarius coram eo ti-
mentibus dominum, & his qui seriò cogitant de
nomine eius: Hi erunt mihi, dicit dominus exerci-
tuum, eo die quo agam peculium, iisque parcam
vt quispiam filio suo seruienti sibi parcat. Reverti-
mini igitur, & considerate quid intersit inter iu-
stum & impiù, inter eum qui Deum colit, & eum
qui eum non colit.

*Superior enim illa oratio illiusmodi hominum fuerat,
qui mores Dei Opt. Max. iudiciæque eiusdem minimè co-
gnita habebant. Ea verò audita diuinae prouidentiae infi-
ciatione quoad res istas inferiores, religiosi pietatis cultores,
alius alium mutuò alloquentur: & verbis inter se subinde
repetitis, non priùs desistent, quam ratiocinando college-
runt, omnia æquissimo iure fieri, quæ à Deo administran-
tur, eum veracem esse, ab omni prorsus impostura & va-
nitate alienum. Attendit & audiuit dominus. Ani-
maduertit diligenter Deus Opt. Max. quibus illi verbis
vterentur: & dignis eos modis aliquando verborum no-
mine habebit. Scriptus est commentarius coram eo.*
paraboli-

parabolicās hęc dicuntur, & pro humano captu: quando-
 quidem apud reges plerunque commentarij in usu esse so-
 leant, refrixandę memorię causa. Obliuio enim in Deum
 Opt. Max. nequaquam cadit. Similis est & ille loquendi
 modus, quem habes 32. Exodi: Expunge me quęso ē libello
 quem scripsisti. Itidem Danielis 12. Quicumque inuenietur
 a scriptus in libro illo. Perpende uerō mihi diligenter, quod
 hoc loco ait perpetuō se eos sartos tectōsque seruaturum, qui
 religiosē nomen ipsius colunt, & diligenti illud cogitatio-
 ne sapius euoluunt. De nomine porrō eius hi seriō cogitare
 dicuntur, qui res à Deo Op. Max. gestas, certamque eius-
 dem numinis cognitionem assidua mentis ruminatione pē-
 sitant. Ipse enim à nomine suo non discrepat: eiusque nomen
 uicissim idem cum eo habetur. Timentes autem dominum,
 qui hoc loco commemorantur, ex sententia Rabbi Abra-
 hami Esfritis (cuius memoriam lubenter usurpo) probi uiri
 æquatisque studiosi intelliguntur. Deinde qui seriō de no-
 mine eius cogitant, sunt illi quidem homines cordati, ac sa-
 pientię studiis addicti: quibus scilicet innotuit sacrosancti
 atque horrendi diuini nominis mysterium. hi erunt mihi,
 utriq; tam huius ætatis homines, quàm qui olim uita fun-
 cti sunt, Dei timore ob oculos sibi præfixo: erunt, inquam,
 hi mihi eo tempore quo mortui uiuis restituendi sunt. eo
 die quo agam: id est, quum iudicij exercendi dies adue-
 nerit, quum de malis & improbis hominibus sentētiam la-
 turus sum, tum ego istos peculiij loco habebō. iis que parcā:
 ne ad eos pertingere possit illiusmodi mali sensus, quo scele-
 rati exhaurientur. filio seruenti sibi. Indulget quidem
 singulis filiis pater, ut P salmo 103. dicitur: Sicut miseretur
 pater filiorum, &c. sed multō maior indulgentiæ cumu-

lus accedit erga filium sua opera & industria patri infer-
 nientem. Reuertimini igitur. Experientia ipsa tum tem-
 poris edocebit, probo quid improbus intersit, quantum dif-
 criminis sit inter utrunque: nec iam amplius tale quid in
 ore frequens habebitur. Quicumque malum perpetrat, is bo-
 nus est in oculis domini. Frustrâ seruitur Deo, &c.

Caput 4.

Quoniam ecce dies illa venit, ardens ut clyba-
 nus: tum erunt omnes arrogantes, & omnis qui im-
 pietatem patrat, stipula, inflammabitque eos dies
 ventura, dicit dominus exercituum: ad eum ut non
 relinquatur eis neque radix neque ramus.

Repetitio est extremi illius iudicij, quod aliquando sine dubio euen-
 turum inculcat, ut ad poenitentiam Israëlitas prouocet.

Mali eo tempore omnino sunt perituri: bonis Christus apparebit
 elemens ac mitis, gaudium ac lætitiâ his adferet: haud aliter ac sol iste
 visibilis luce sua tenebras pellit, ita & peccata eorum diuina miseri-
 cordia condonabuntur, & sanabit eos (sunt enim re vera peccata mor-
 bi animæ.) Ceterum improbi funditus perdentur.

Iudicium illud, cuius superius mentio facta est, parabo-
 licus cum igne ardente confert quod prius igni conflatario
 assimilauerat. Stipula, inquit, erunt: hoc est, quasi stipula
 igni admota: breuissimo enim temporis spatio absumentur.
 Inflammabitque eos: quemadmodum Deut. 32. dicitur:
 Et inflammabit fundamenta montium. Neque radix,
 neque ramus: id est, nec filius, nec ex filio nepos: pro eo ac
 in paraphrasi Chaldaica exprimitur. Filius enim primo lo-
 co genitus, radicis, & ex filio oriundus nepos, rami instar
 habetur.

Vobis autem qui nomen meum timetis, orietur
 sol iustitiæ, sanans radios suis: exhibitisq; & pingues
 eritis

eritis vt vituli saginati. Et impios conculcabitis, qui puluis erunt sub plantis pedum vestrorum, eo die quo ego agam, dicit dominus exercituum.

Tempus, inquit, illud perditis & sceleratis hominibus cladem atque internecionem vnà secum adferet. Caterùm religioſe Deum timentibus, eodem illo die sol iustitiæ oboriturus est: perinde ac si futurum dicat, vt malis omnibus defuncti, letum eundem ac hilarem diem summa cum oblectatione animi agant. Radios solares alarum nomine expressit: eò quòd lux à sole per vniuersum orbem quàm latissimè propagari soleat: & emissus ab eo splendor ad alarum expansarum similitudinem accedere videatur: quemadmodum Ioëlis 2. dicitur: Sicut aurora expansa super mōtes. Exhibitisque, & pingues eritis. Quocunq̄ue locorum vos receperitis, res vestræ auctiores semper euadent, aliquid ad priorem molem crassitudinēque accedet: aequè ac in vitulis bene saginatis fieri solet, qui obeso sunt corpore, & bene curata cute. Quum pingues eos futuros ait, magnam incrementi vim intelligit: quemadmodum & Hieremias, cap. 50. Quia excreuistis vt vitula pinguis. Itidem Habacuc. 1. Equites eius multiplicabuntur. Marbec (quã hīc Hebraicam dictionem habes) locus ille est, in quo vituli inclusi tenentur, saginandi causa. Conculcandi verbo quo mox vititur, prostratio quadam, & pedibus subacta contusio significatur: vnde & potio illa, quæ conculcationis adhibita vi exprimitur, Hebraicè Afis ab eadem radice nomen sumit. Sententia tota ita se habet: Quod ad presentem quidem rerum conditionem attinet, vos imperio ac potestati flagitiosorum hominum obnoxij viuitis. Sed olim futurum est, eo nempe tempore, quod ego iam di-

Iudæus quia de terra est, terrena loquitur, terrena expectat. Spiritualiter ista intelligenda sunt, & electis accommodanda: quæ Christi gratia victores seridè triumphos agent in patria cœlesti, &c.

xi, ut plantis pedum vestrorum impios homines proteratis. Licet verò superius eosdem id temporis exustos iri dixerit, illud tamen non ita accipi debet, ac si unus aliquis dies finem eorundem exitio ac pœnæ allaturus sit, sed sensim ac paulatim emarcescent, statòque tandem ac præscripto tempore penitus interibunt. Interim tamen quoad viui ac superstites futuri sunt, piorum hominum pedibus obterendi, pro reiectiis & nihili hominibus habebuntur. Eo die quo ego agam: id est, ubi opportunum iudicio in eos exercendo tempus aduenerit, & ultima de illis sententia me iudice feretur. Cineris eodem loco parabolicè meministis, eò quòd dies ille iam olim euenturus, incendio eos absorbet perdetque.

Mementote legis Mosis serui mei, quam ei in Horeb ad omnem Israëlè madaui, rituum videlicet & iudiciorum.

Hortatur interim ad obseruationem diuinarum præceptionum, in Mose legem, in Elia prophetas significans. Decalogus enim etiam hodie à nobis obseruatur: ceremoniæ sublatae sunt, iudicialia partim reiecta, partim retenta.

Quoad dies, inquit, ille iudicio dictus aduenerit, facite ne ulla hominum memoria præcepta Mosaiica vobis excidat, quò factis eadem omnia exprimat, quæ illis scripta produntur. Quam ei in Horeb mandauit: eo, inquam, more, quem in monte Horeb præscripsi, non ita ut à nonnullis dici solet, ad tempus duntaxat legem illam datam fuisse in eum sensum quem nuda verba præ se ferre videntur, ac postea progressu temporis uerurum, qui spirituali ac interno sensu eandem interpretaretur, quibus responsi loco esse poterit, quod in præsentiarum hinc edicitur.

Memineris Iudæum interpretem non Christianum esse. Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei.

En ego mitto vobis Eliam prophetam, priusquam

quàm dies domini magnus & terribilis veniat. Is
 reducet cor patrum in filios, & cor filiorum in pa-
 tres suos: ne veniam, & terram prorsus excindam.

Vnam eandemque omnium fidem futurã prædicat sub finem mun-
 di, patrum & filiorum, nempe vt posteri patriarcharum in Christum
 seruatorem credant, in quem & illi crediderunt.

Ioannes Baptista ante primum aduentum Christi in virtute & spí-
 ritu Eliæ venit, Matt. 11. Marci 9. Luca 1. & ante secundum aduentum
 venturus est Elias, qui resistet Antichristo.

Terræ nomine homines terreni, & terrena sapientes intelliguntur.

*Quauis ego mores vestros per omnem hominum eta-
 tem præscripta lege Mosaïca erudierim, quauis, inquam,
 ita res se habeat, Eliam tamen prophetam in rem vestram,
 tanquam priori beneficio accessionem emittam. Quæ ver-
 ba ita accipi debent, vt animus eiusdem, qui ad cælos euo-
 lauit, corpori, prioris corporis formæ non absimili restituen-
 dus intelligatur. Quod enim ad priorem corporis massam
 attinet, quam olim habuit, est illa quidem terræ iam reddi-
 ta: quo tempore singulis elementis singulæ suæ proprietates
 accesserunt. Atque huiusmodi quidem rediuiuo iam cor-
 pori restitutum Eliam, legati nomine, ad Israëlitas emit-
 tet, priusquàm iudicij dies aduenerit. Dies porrò ille domi-
 ni magnus & terribilis appellatur. Idem verò tam patres
 quàm filios pariter admonebit, vt ex animo verissimisque
 affectibus ad Deum Optim. Max. pœnitentia duce con-
 uertantur. Qui igitur respicientia anteactæ vitæ ducti
 redibunt, à iudicio immunes futuri sunt. Atque hoc illud
 est, quod ait: is reducet cor patrum in filios, id est, unà
 cum filiis: & cor filiorum in patres, id est, unà cum pa-
 tribus eorundem, perinde ac si utrosque simul, tam patres
 quàm filios eum reducturũ dicat: ne veniam, & terram*

COMMENTARII KIMHI

prorsus excindam. Ideò eos admonitos dabit, ut resipiscentiam prioris vitæ agant in aduentum illius diei, ne fortè vniuersus orbis anathemate percussus, in nihilum planè redigatur. Qui eius admonitioni nequaquam morigeros se dictoque audientes præbent, aut pius inter vastissimam gentium solitudinem, aut post aduentum illius iudicij, in Israëliticis finibus, ad internecionẽ vsque delebuntur. Cæterùm qui monitis eiusdem obtemperauerint, splendebunt ut splendor firmamenti: & qui multos ad iustitiam adduxerint, ut stellæ sempiternis temporibus, ad omnem vsque æui æternitatem.

Laus, honor & gloria Deo patri & filio, & spiritui sancto: qui lassò vires impertit, & robore non valenti, robur abundè suppeditat. Amen.

EXPLI-

EXPLICATIO EORVM QVAE

ad rem Grammaticam pertinent in Commentariis Rabbi Dauidis Kimhi in Haggæum: vbi paginæ lineæque ratio ea habetur, quæ in Hebraïca æditione à Roberto Stephano Lutetiæ Parisiorum impressa vñalis extat.

Aleph hïc auditur, sonóq; suo minimè destituitur, quæ Pag. 3. lin. 20;
tamen aliàs in eadem dictiõne obmutescit.

In dictiõne pahath accentus ultimam occupat, & est Pag. 3. lin. 23;
status ille qui syntactica vocum coherentia siue regimen à grammaticis appellatur, à radice pæhah. vocis eadem significatio est quæ ducis aut principis.

He litera punctulo pathah insignitur, & interrogatio- Pag. 4. lin. 19.
ni inseruit.

Participij illius vis quod hïc Hebraïcum habes, conti- Pag. 4. lin. 21.
gnationem significat & calaturam: quo eodem modo sumitur Deuteronomij 33. vbi ait: Principis portio contecta. Itidem Hieremiæ 22. Et tectum, inquit, cedro.

Deficit hoc loco beth litera ministerialis, ut aliàs iti- Pag. 8. lin. 22.
dem deficere solet Numer. 12. Aperta facie, & non in enigmate: praterè 2. Regum cap. 12. Quæ inueniebatur, inquit, domo domini, pro eo quod debebat esse in domo domini, aliisque id genus locis.

Pulmenti nomine significatur id quod coctum est. quod Pag. 10. li. 12.
idem vocabulum occurrit Genes. 25. vbi illud legitur: Et coctionem lentium, &c.

Lapis ad lapidem, id est, super lapidem. æquè ac Eze- Pag. 11. lin. 3.
chiel. 18. dicitur: Ad montes non comederit: pro eo quod est, super montes: & quæ sunt id genus alia loca.

- Pag. 11. lin. 8. Ut hauriret. Hauriendi vocabulo in eadem significatio-
 tione utitur: qua & Esaias c. 30. qui ait: Et hauriatur aqua
 de fovea: id est, sumatur aut subducatur. Torcularis itidem
 hic meminit: ut idem propheta cap. 63. illis verbis: Tor-
 cular calcani solus: intelligens nimirum contusionem ex-
 pressionemque uvarum, quæ fit adhibito torculari.
- Pag. 11. lin. 13. Articuli æth significatio pro præpositione in aut cum
 sumi debet: ut Iehosua 22. ubi ait: Nobiscum nolite con-
 tendere.
- Pag. 11. lin. 14. Nec tamen vobiscum, &c. etiam si hæc ita se ha-
 beant: vos tamen vosmetipsos ad me non recipitis. Qualis
 & illa loquendi phrasis est, quæ Numerorum 6. occurrit,
 ipse se recipiat. & Ezechielis 37. Pastores ipsimet seip-
 sos pascunt: aut hic potest esse sensus: Equidem adhuc non
 video vos ad me conuersos.

In Zachariam prophetam.

- Pag. 7. lin. 1. Deest hoc loco regimen siue Nismak, ut græmatici lo-
 quuntur, ut hic sit sensus, sermones ab eo huiusmodi habi-
 tos fuisse, quales solatium adferre possint, aut (quod rectius
 putauerim) formæ nomen erit, & vox concreta.
- Pag. 7. lin. 23. Niham punctulo pathah insignitur: & est formæ con-
 iugationis piel, quæ daghessata appellari solet.
- Pag. 8. lin. 15. Fabros opifices vocat, ut Esaias cap. 44. ubi fabri li-
 gnarij meminit.
- Pag. 8. lin. 22. Kephi, tantundem valet, ac si dicas, ita ut, aut eò usq;
 quæ eadem particula Exo. 16. occurrit in illis verbis: Quis-
 que ita ut vesci poterit, &c.
- Pag. 9. lin. 1. Lamod infinitiuus est à themate madad. eiusdem for-
 mæ cuius laros, Ezech. 46. ubi legitur: Ad commiscendum
 simulam:

similam: & sov. Deuteronomij 2. ubi ait: Satis circuistis montem istum, &c.

Coniunctionis vis quam hoc loco Hebraicè habes, non Pag. 10, lin. 3. absimilis est ei quæ Psalmo 77. occurrit: Consopitus est & currus & equus. Intelligit autem nonnihil deesse: perinde ac si diceret: Agite verò, exite & fugite, &c.

Has, idem est quod file aut conticesce Latinè dicitur, ut Pag. 11, lin. 3. superius quoque indicauimus.

Neor, vocis est passivæ, ex ea verborum classe, quorum media litera quiescere dicitur: eiusdem formæ, cuius sunt nauon & nakon, nisi quòd hæc cametz insigniantur, illud zere punctum habeat.

In dictione vaiaad, ain literæ pathah substernitur, quia Pag. 12, li. 24. ex ordine gutturalium censetur. Alioqui formæ illius esse debebat: eodémque modo efferi vaiaæd cum sægol, quo vaiafchæv exprimitur Genes. 14. ubi legitur: Et reduxit omnem substantiam.

Venathatti, coniunctivæ particula vis eadem est cum Pag. 11, li. 26. ea quæ Deuter. 19. legitur: Et accidit die tertio. Itidem Genes. 22. Et sustulit Abraham oculos: ubi temporis dütaxat commutandi rationem obtinet, non copulandi.

Auferendi verbum hoc loco actionis in aliud quidpiam Pag. 13, li. 26. emittendæ vim habet: quod idem tamen intransitiuè sumitur Numerorum 14. ubi ait: Arca fæderis & Moses non recesserunt.

Ieor coniugationis est niphali, formæ passivæ. Pag. 14, lin. 7.

Item dictio ea quæ discum siue lenticulâ Hebraicè exprimit, tametsi punctulo mappik insigniatur, ad tertiam tamen fæmininam referri non debet: cuiusmodi & illa dictiones sunt, quas habes Esa. 28. ceu præcox aliquis fructus Pag. 14, li. 10.

anteuertens æstatem, & Iobi 28. Et rem abstrusam profert
in lucem. Itidem Ezechielis 22. Tu terra es non compluta
imbre in die furoris.

Pag. 14. li. 20. Muzakoth concreta vox est abstracta loco posita: ex
eo scilicet, quòd è lucerna lucernæ oleum infunderent.

Item quod ad sinistram Hebraicè dicitur, idem est ac
si sinistram versus dixisset: nisi quòd supra lenticulam priùs
ea fuisse dixerit. ac deinde à dextra quidem candelabri, &
à sinistra lenticula, qui sensus tamen in idem recidit.

Pag. 16. li. 20. Analoga sunt inter se iitzar & schemen. Illud æquè
atque hoc oleum significat: ut constat Deut. 28. Frumen-
tum, vinum, iitzar: nempe oleum.

Pag. 17. li. 15. Alah idem est quod execratio seu maledictio.

Pag. 18. li. 18. Kicchar, quæ vox Hebraica massam vel talentum si-
gnificat, ad fœmineum genus spectat, ut Exodi 29. habes,
Massa panis vna. & 2. Regum 5. Decem talenta argenti.
Item os ipsius ad fœminam propriè pertinet. Item impieta-
tis nomen quod hîc occurrit, vel abstractum esse potest, vel
concretum.

Pag. 19. li. 24. Inlah he litera leni & aperto spiritu sine ulla contra-
ctione effertur.

Pag. 19. li. 29. Dictio illa Hebraica Hunnihah, quæ hoc loco occur-
rit, composita est partim ad passiuam, partim ad actiuâ for-
mam accidens hiphil & hophal à grammaticis appella-
tas. Ratio compositionis huiusmodi esse potest, quoniam
cùm primùm eò migrarunt, inuitis quidem & præter vo-
luntatem id illis acciderat. Sed ipsimet postea sedes sibi eo-
dem in loco collocarunt, id est, suapte sponte & ultro morem
ibi traxerunt, deposito interim per socordiam Hierosolyman
repetendi studio.

Accipe

Accipe ex captiuis. Modus hic apud Hebræos alter Pag. 22. li. 20.
alterius loco ponitur, infinitiuus pro imperatiuo. id quod idē
fit Hieremia 2. Eundo dices, &c.

Et facies. Accentum huic loco deseruientem (cui Scho- Pag. 23. li. 10.
phar nomen est) in ultimā Nephthalitæ reiciunt, Asthe-
ritæ verò penacuunt. quibus & nostra lectio consona re-
peritur.

Coniunctionis Hebræicæ, quam vau litera hoc loco ex- Pag. 24. li. 6.
primit, vis & significatio eadem est cum postquàm, ut hic
sit sensus, Postquàm miserat populus in domum Dei, quem-
admodum & Esaiæ 64. En tu iratus es postquàm nos pec-
cauerimus. & Leuit. 9. Postquàm descenderat peracto sa-
crificio, aliisque id genus locis.

Lamed in dictione lebeth, quasi in æde domini signi- Pag. 24. li. 14.
ficat. quo modo & Ionathan vertit. nempe qui ministerio
funguntur in æde dominica.

Hinnafer modi est infinitiuui.

Pag. 24. li. 20.

Pag. 26. li. 16.

Quod ad huius verbi rationem grammaticam attinet,
quo illos se proturbaturum ait, difficultate non caret. Non-
nulli formæ compositæ esse putant, partim actiuæ, partim
passiuæ. Caterum actiuam hoc loco significationem habere
videtur, quanquam aliàs verbum intransitiuum inuenia-
tur: ut auctor est obseruandæ piæq; memoriæ pater idem, ac
dominus meus in hanc sententiam: Equidem disiciam eos,
& unà cum illis ipse disiciar. qualis est & illius loci sen-
sus Esaiæ 35. Latabuntur desertum & solitudo. cuius in-
terpretatio tantūdem valet, ac si dicas, Latabitur unà cum
illis. Punctorum verò vocalium ratio mutata est, quum
æsaarem, non æsrem, pro communi more posuit: quo litera
ain apertiori sono dilataretur, minorque voci asperitas in-
esset.

esset. unde adeò factum est, ut protractionis dilatationisq; maioris causa, litera aleph, zere vocali, samech verò cametz insignirentur. Estq; illud rationi consonum, ut actiue verbum interpretemur. videas enim unum idemq; verbum nunc actiue, nunc intransitiue sumptum. Iudicum 5. ubi ait: Contuse sunt ungulae equorum. Halam verbi significatio transeundi vim nullam habet. At idem Proverbiorum 23. actiue sumitur: quo loco ait, Verberarunt me, sed non sensi, &c.

Pag. 29. li. 27. Mischpat hoc loco quum syntacticòs ponatur, & sequenti dictioni adhaereat, pathah punctulo insignitur.

Pag. 32. li. 30. Tæra, videndi verbo accentus infra ascribitur & ultimam possidet.

Pag. 33. lin. 13. In mebbatah, mem litera præter morem punctulo sægol insignitur. Pudefiendi vocabulo erubescencia quadam & pudebunda vultus perturbatio exprimitur.

Pag. 33. li. 21. In dictione Mamzer utrunque mem paragoricòs adiiicitur, quæadmodum & in illa dictione, quæ horreum Hebraicè significat, nempe mammegorah, cuius usum habes Ioëlis 1. Vbi excisa sunt, inquit, horrea, &c. In dictione mitzovah, he litera loco aleph ascribitur.

Pag. 34. li. 7. In verbo gili accentus in ultimam reiicitur. Noscha pathah punctulo insignitur, & est temporis præteriti loco futuri, propter vau hippuk præpositum.

Pag. 36. li. 12. Mithnosoth, idem hoc loco valet, quod subleuati, cuius verbi significatio eadem occurrit Psalmo 60. Sustulisti timètibus te signũ, unde etiam fit ut signum pro eleuatione ac rei alicuius in eminentiorem locum subducendæ significatione ponatur. Eleuat enim vexillum signifer, & populo conspiciendum supra verticem proponit.

Quod

Quod ad generis mutationem attinet, quæ in Hebraïco Pag. 39. li. 11.
verbo veavar occurrit, masculinũ pro fæminino, angustum
quid, loco angustia intelligi voluit.

In batzir exprimitur quidem inter scribendum vau li. Pag. 39. li. 34.
tera, prolatio verò ad iod accedit: quum utrinque tamen
significatio sit eadem.

In verbo vaeschir, aleph vocali puncto destituitur, & Pa. 40. li. 28.
sono caret. Vau coniunctiua particula pathah afficitur, &
ain literæ scheua simplex. i. alia nulla vocali adiutum sub-
sternitur.

In dictionibus illis, quæ alteri & alteri Hebraicè respon- Pag. 42. li. 8.
dent, utrobique pathah ponitur, quum nulla tamen ibi sit
syntactica vocum coherentia: id quod præter morem acci-
dit, nisi quòd pauca duntaxat eiusdem formæ reperiuntur.

In lehapher, zere puncto locus est, unà cum iod litera Pag. 43. li. 1.
protractionis causa addita.

In dictione æuili, iod litera propriæ nominis formæ at- Pag. 45. li. 37.
tribuitur, æquè ac in aczeri, quo vocabulo crudelis & im-
mitis significatur.

In rhoi metathesis quædam est literarum, iod loco he, Pag. 46. li. 4.
quemadmodum & Esaïæ 38. Sicut tuguriolum, inquit, pa-
storis, &c. In fine participij quod postea habes. Hozcui,
eadem litera iod paragogicàs adiicitur: ut aliàs fieri solet,
Genes. 49. Ligans ad vitem pullum suum. & Esa. 22. Exci-
derat sibi sepulchrum excelsum. aliisque id genus locis.

Quod onerosum ac graue hic dicitur, ab eo verbo origi- Pag. 47. li. 107
nem habet, quod Genes. 44. in eundem sensum legitur: Et
onerarunt rursus singuli asinos suos. Itidem Nehemia 13.
Vidi Iudæos inferentes manipulos frugum, onerantesque
asinos: cuius significatio ad onus propriè & gravitatem ex-

D primen-

primendam pertinet.

Pag. 47. li. 23. *Forma nominis atzmah eadem est cum avlah, cavlah, anvah & schalvah.*

Pag. 49. li. 21. *In mispad, syntactica vocis coherentia, qua cum seq. dictione coniungitur, in causa est, quòd pathah punctulo afficiatur.*

Pag. 51. lin. 6. *In infinitivo behinnabeotho, tau litera paragogicòs adiicitur. aequè ac in Talmud legitur: An non vel uno solo verbo creare potuit? &c.*

Pag. 52. li. 22. *Duae partes in Hebræo dicuntur, una duarum, siue pars duarum partium.*

Pag. 53. lin. 13. *Naschassu verbum est ex eorum ordine, quæ alteram radices geminant, nempe schafas: cuius verbi usum habes Esaiæ 42. Quis tradidit Iacob, ut diripiatur? Significatio eiusdem ad prædã agendam bonorúmque direptionẽ pertinet.*

Pag. 53. li. 28. *Quod bellum Hebræicè dicitur, ei Chaldaicè congressus respondet, tum hic, tum Genes. 14. ubi eiusdem vocabuli usus occurrit. Itidem Ecclesiastis 9. ubi ait sapientiam præpollere instrumentis belli. & quæ sunt his similia loca permulta.*

Pag. 54. li. 16. *Harai hoc loco pro harim dixit, quemadmodum iadai pro iadim Ezechielis 13. halonai pro halonim Hierem. 22. haschuphai pro haschuphim Esaiæ 20. & quæ sunt id genus alia: quemadmodum in grammatica Michlol à nobis edita perscripsimus.*

Pag. 56. li. 23. *Aleph, quam habes in verbo raamah, loco vau secundæ radicalis positam, sono vocali nequaquam destituitur, eiusdem scilicet formæ cum eo verbo quod habes Hoseæ 10. ubi ait: Surget igitur tumultus in populo tuo, &c. nisi quod eo loco aleph obmutescat.*

In Ma-

In Malachiam prophetam.

Vau litera, quam in Hebraïco verbo vauasur hîc ha- Pag. 2. lin. 9:
bes, eiusdem formæ est cum ea quæ Genes. 22. occurrit, ubi
illud legitur: Et sustulit Abraham oculos suos. alijsq; id ge-
nus locis in quibus copula vim nullam obtinet. Ionathan ta-
men eadem interpretatione sua præmissa, cuiusdam verbi
intercalatione expressit, hunc in modum: Si dixerint Idu-
mæi, ad paupertatem quidem redacti sumus, sed auctiores
iam erunt res nostræ, & reuertemur: hæc loca diruta in-
staurabimus, &c.

In verbo veserithi accentus penultimam occupat. cuius Pag. 8. lin. 5:
forma hoc loco ad secundam actiuorum inflexionem spectat,
quæ daghessata, id est, piel à Grammaticis appellari solet:
vñs eiusdem Hiere. 31. occurrit, ubi ait: Qui disperferat
Israëlem, colliget eum.

Pæresch hîc fimum animalium significat. æquè ac Exo. Pag. 8. lin. 6:
23. ubi dicitur: Et stercus eius.

Lamed hoc loco literæ mem seruili adiuncta eandem Pag. 14. li. 23:
vim habet, quam 1. Reg. 6. Quare induratis cor vestrum,
quasi è longinquo. Itidem Hieremiæ 7. In terra quam dedi
patribus vestris à seculo in seculum.

Phisctem, quod hoc loco verbum occurrit, eiusdem for Pag. 17. li. 18:
mæ est, cuius chamtem, quarti scilicet ordinis verborum,
nisi quòd hîc hîc punctulo insigniatur. Fuerat verò inte-
grè dicendum V phisctem, expressa vocali longa, nempe
hîc iod. id quod in ea dictione fieri solet virisctem
quam habes Deuteronomij 11. Sed interim dum media ra-
dicalis litera decidua suo loco pellitur, eius vocale punctum
in primam reiicitur.

R A B B I N I C A S E O R S I M
huc in finem totius operis
reiecta.

Ex Zacharia.

- Pag. 13. li. 14. *Quæritur porro hîc rursus de nomine ipso Messia, quod illi consolator imponendum est. At enimverò si arithmeticam literarum vim & analogiam utriusque dictionis expendas, menahem & isemah eundem numerû efficiunt.*
- Pag. 23. li. 28. *Maiores porro nostri (quos faustum felixque sit hoc loco nominaſſe) ita verba illa, in templo domini, inter homilias suas interpretati sunt, ac si coronæ illic repositæ fuerint, ubi semel Zorobabelis atque Iehosua capitibus impositæ fuissent. Ad hunc enim modum habetur in eo tractatu qui de mensuris inscribitur, catenulas quasdam ex eodem hoc auro confectas in ipsa vestibuli contignatione affixas fuisse, sacerdotilibus flosculis ornatas, paululum quid emergentes, vultûque obverso coronulas fenestris impressas intuentes, atq; hoc illud esse quod in præsentiarum hoc loco significatur, ubi ait: Coronæ autem erunt in templo domini ad monumentum ipsi Helem Tobia & Iedaia, & item filio Tsephonia.*
- Pag. 31. li. 12. *Fertur autem & huiusmodi quid in homiliis, in hac verba: Apprehendent deni viri ex omnibus linguis gentium. Enimverò septingenti viri singulis earundem quatuor ocarum alis inhærebunt.*
- Pag. 31. li. 24. *At enimverò quod ad Hadrach attinet (cuius hîc nominis mentio occurrit) tale quid à maioribus proditum de eo inuenimus. Autor est Rabbi quidam Iudas, Messiam hoc loco intelligi, quippe qui durus ac rigidus gentibus futurus*

turus sit, Israëlitis verò mollis ac tener. Cui vicissim respondet alius quidam Rabbi Iosai Dornaschites, in hanc ferè sententiam: Ecquis tandem tibi finis erit, ô bone vir, sacras literas ita nobis peruertendi? Equidem, quod ad me attinet, caelos terrámq; testor, me Damasco oriundum esse, locúmq; quendam ibi reperiri, cui Hadrach nomen inditum sit. Quid tum ergo, inquit alter ille, mihi quidem nequaquam difficile erit ex eo loco qui inscribitur: Et Damascus requies eius, probare aliquando futurum, ut vrbs Hierosolymitana Damascum vsque protendatur, quemadmodum iam dicta illa verba præ se ferre videntur: Et Damascus requies eius. Requies autem eius alia quàm vrbs Hierosolymitana nulla est, eodem ipso teste, qui Psalmo 132. ait: Hæc requies mea in omnem æternitatem. Quin & illud eidem rei fidem facere videtur, quod Hieremias ca. 30. narrat: Et ædificabitur ciuitas super aceruum suum. Atqui minime, inquit, è loco suo mouebitur. Tum alius vicissim. At enim à me facere & illud videbitur, quod Ezechielis 41. habetur in eandem sententiam: Dilatabatur & circumibat sursum. quasi latitudini vrbs Hierosolymitana aliquid accessurum, & vnde quaque eadem in maiorem altitudinem erigenda foret, eo modo quo in vite fieri solet, cuius quum infernæ partes angustæ sint, superiores latissimè patent, ac proinde futurum est, ut vrbs Hierosolymitanæ portæ Damascum vsque pertineant. In quem eundem sensum & illud Cant. 7. dicitur: Facies tua similis est turri Libani, quæ versus Damascum spectat, eodem verò exules se recipiunt, & castra in medio illius metantur, æquè ac verba illa innuere videntur: Damascus requies eius, &c.

Ceterum à maioribus nostris (quorum memoria nobis Pag. 33. li. 19.

D iij in

in honore esse debet) proditum videre est, Eliam aliquando nothos huiusmodi & spurios homines emūdaturum, ædisq; dominicæ communi societati restitutum.

Pag. 44. li. 15. Vnde & illa vocabula apud maiores nostros in usu esse cæperunt (quos hic fœlix faustumq; sit nominasse) pagah, bohal, isemel, quorum primo pubertatis annos intelligunt: secundo nempe bohal filiam maturam ac grandiozem exprimūt, quippe quæ nauseam pariat, & patri minùs sit chara. Per isemel eam intelligūt quæ iam adultior est, etateq; Lea prouectior, & nubiles annos egressa, utpote quæ tandiu domi defederit, ut de ea locanda pater spem omnem iam deposuerit.

Pag. 51. li. 25. Cæterum pater, idem ac dominus meus colendissimus (cuius memoriam omni ueneratione amplector) de eo tempore hæc uerba interpretatur, quo futurum est, ut defunctorum manes rediuiui, vitali auræ restituantur. Ait enim in resurrectione ea quæ aliquando futura est, ut Danielis 12. scribitur: Dormientium terra puluerulenta, alios quidem ad uitam æternam euigilatos nempe iustos & pios, alios autem ad probra & contemptum æternum: putà eos qui articulos fidei, & resurrectionem è mortuis pernegant. Verum qui medio inter hos loco erunt, nempe qui articulos haudquaquam pernegarunt, mendacij quidem autores, quod ipsi sibi per insomnium sinxere, & prophetici muneris occupatores, adeò ut suo ipsorum instinctu uaticinium ediderint, sed ab idololatriæ tamē cultu immunes, manus illi quidem plagarum uestigis liuidas habituri sunt, quasi scabie aliqua in putulentum ulcus erumpente. Atque hæc erit illius laboris merces, hæc pœna falso ementitæ uaticinationis, ut ab imperita multitudine dignosci possint, & pudore suffundi,

fundi, quemadmodum huius loci verba præ se ferre videntur: Pudefient quisque à visione sua, quam vaticinio suo edidit: falso nempe vaticinio, cuius ille prioribus sæculis author fuerat.

Ceterum in iis quæ à maioribus nostris prodita reperiuntur, quæri solet, unde id tandem factum sit, quòd met-silloth phaleras equorum, quasi adumbrationes dixerit. Respondet huic Rabbi quidam Iehosua Leuites, Deum Opt. Max. tantisper Israëlitis aliquid additurum, dum equo currenti umbra oboriatur, id est, ad meridiem usque, quo tempore equus ipsemet suo sibi loco umbram efficit.

Ex Malachia.

Aut Eliam fortasse angelum fœderis vocat: quo modo & in scholiis aggheda dictis legitur Eliã ardentissimo studio, ac miro quodam zelo olim flagrasse erga fœdus circumcisionis quod apud regnum Ephraimitarum aboletum fuerat: ita ut 3. Reg. 19. scribitur: Zelo magno zelatus sum pro domino Deo exercituum, eo quod filij Israël fœdus tuum dereliquerint. Illi verò vicissim responsum est: Zelo tu quidem iam olim in Sittim affectus es: & hic etiam magno studio circumcisionem prosequeris. Unde id tandem? quia scilicet Israëlita circumcisionis fœderi nequaquam respondeant: usque dum tu præsens rem omnem oculis hauseris. Quocirca decreto apud eos in thronum insignem Eliæ erigebant illius ætatis homines: unde & angelus fœderis appellatus est, æquè ac loco præsentis dicitur: Et angelus fœderis, quo vos delectamini, ecce venit, dicit dominus exercituum, &c.

Maiores porrò nostri (quorum nobis veneranda memoria esse

ria esse debet) eo planè sensu hæc verba interpretantur, quem litera ipsa præ se fert: nempe de Sole, in hanc ferè sententiam: Non est futura posthac alia vlla gehenna (vt author est Rabbi quidam Resch Lechis) sed Solem è receptaculis suis in medium educturus est Deus Opt. Max. iustiq; ac p̄ij homines eo sanabuntur: pro eo ac verba illa innuere videntur: Orietur vobis Sol iustitiæ, qui timeitis dominum, sanans radiis suis. Caterùm impij eodem illo Sole prorsus perituri sunt, quemadmodum mox ait: Ecce dies ille venit, ardens vt clibanus, tum erunt omnes arrogantes stipula, &c.

FINIS.

A 1375488

000 776762269